

وزارت نیرو
معاونت امور آب و آبفا
دفتر استانداردهای فنی، مهندسی،
اجتماعی و زیست محیطی آب و آبفا

پیش نویس

دستورالعمل مطالعات میراث فرهنگی طرح های منابع آب

پیش‌نویس

دستورالعمل مطالعات میراث فرهنگی طرح‌های منابع آب

بهمن ماه ۱۳۹۴

نشریه شماره ۴۳۷ - الف

پیشگفتار

امروزه نقش و اهمیت ضوابط، معیارها و استانداردها و آثار اقتصادی ناشی از به‌کارگیری مناسب و مستمر آنها در پیشرفت جوامع، تهیه و کاربرد آنها را ضروری و اجتناب‌ناپذیر ساخته است. نظر به وسعت دامنه علوم و فنون در جهان امروز، تهیه ضوابط، معیارها و استانداردها در هر زمینه به مجامع فنی - تخصصی واگذار شده است. با در نظر گرفتن مراتب فوق و با توجه به شرایط اقلیمی و محدودیت منابع آب در ایران، تهیه استاندارد در بخش آب و آبفا از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بوده و از این رو طرح تهیه ضوابط و معیارهای فنی صنعت آب کشور وزارت نیرو با همکاری سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور به منظور تامین اهداف زیر اقدام به تهیه استانداردهای صنعت آب و آبفا نموده است:

- ایجاد هماهنگی در مراحل تهیه، اجرا، بهره‌برداری و ارزشیابی طرح‌ها
  - پرهیز از دوباره‌کاری‌ها و اتلاف منابع مالی و غیرمالی کشور
  - تدوین استانداردهای صنعت آب و آبفا با در نظر داشتن موارد زیر صورت می‌گیرد:
  - استفاده از تخصص‌ها و تجارب کارشناسان و صاحب‌نظران شاغل در بخش عمومی و خصوصی
  - استفاده از منابع و مآخذ معتبر و استانداردهای بین‌المللی
  - بهره‌گیری از تجارب دستگاه‌های اجرایی، سازمان‌ها، نهادها، واحدهای صنعتی، واحدهای مطالعه، طراحی و ساخت
  - توجه به اصول و موازین مورد عمل سازمان ملی استاندارد ایران و سایر موسسات معتبر تهیه‌کننده استاندارد
- استانداردها ابتدا به صورت پیش‌نویس برای نظرخواهی منتشر شده و نظرات دریافتی پس از بررسی تیم تهیه‌کننده و گروه نظارت در نسخه نهایی منظور خواهد شد.
- امید است کارشناسان و صاحب‌نظرانی که فعالیت آنها با این رشته از صنعت آب و آبفا مرتبط می‌باشد، با توجهی که مبذول می‌فرمایند این پیش‌نویس را مورد بررسی دقیق قرار داده و با ارائه نظرات و راهنمایی‌های ارزنده خود به دفتر طرح، این دفتر را در تنظیم و تدوین متن نهایی یاری و راهنمایی فرمایند.

تهیه و کنترل «دستورالعمل مطالعات میراث فرهنگی طرح‌های منابع آب» [نشریه شماره ۴۳۷ - الف]

مجری: شرکت مهندسی مشاور نگراندیش

مؤلف اصلی: حسن مختارپور	شرکت مهندسی مشاور نگراندیش	فوق لیسانس مدیریت محیط زیست
اعضای گروه تهیه‌کننده:		
محمد اسماعیل اسماعیلی	شرکت مهندسی مشاور نگراندیش	دکترای باستان‌شناسی
رجبعلی مختارپور	شرکت مهندسی مشاور نگراندیش	فوق لیسانس جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری
بهزاد شاهنده	شرکت مهندسی مشاور نگراندیش	فوق لیسانس مدیریت و برنامه‌ریزی محیط زیست
جمال عبدالله‌پور	شرکت مهندسی مشاور نگراندیش	فوق لیسانس پژوهشگری علوم اجتماعی
رضا شاهنده	شرکت مهندسی مشاور نگراندیش	فوق لیسانس منابع طبیعی
حسن مختارپور	شرکت مهندسی مشاور نگراندیش	فوق لیسانس مدیریت محیط زیست
اعضای گروه نظارت:		
بهرام رضایی چراتی	سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری کشور	فوق لیسانس مرمت و احیای بناها و بافت‌های تاریخی
محمد مرتضایی	پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری	دکترای باستان‌شناسی
فاطمه حاجی‌زمان	کارشناس آزاد	فوق لیسانس کتابداری و اطلاع‌رسانی
اعضای گروه تایید کننده (کمیته تخصصی اجتماعی، حقوقی و میراث فرهنگی طرح تهیه ضوابط و معیارهای فنی صنعت آب کشور):		
محمد امانی	وزارت نیرو	لیسانس حقوق
احمد پورزند	کارشناس آزاد	لیسانس مهندسی آبیاری و زهکشی
مرتضی حقوقی	شرکت مهندسی مشاور ویسان	لیسانس مهندسی کشاورزی
حمید رشیدی فرد	وزارت نیرو	فوق لیسانس پژوهشگری علوم اجتماعی
بهرام رضایی چراتی	سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری کشور	فوق لیسانس مهندسی مرمت و احیاء بناها و بافت‌های تاریخی
ابوالقاسم عربیون	دانشگاه تهران	دکترای مهندس توسعه کشاورزی
محمد رضا علیمردای	شرکت مدیریت منابع آب ایران	لیسانس حقوق قضایی
احمد محسنی	شرکت مهندسی مشاور آبیاری نوآور صحرا	دکترای مهندسی کشاورزی گرایش ترویج

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
۷	فصل اول - قوانین مرتبط، شناسایی و مستندسازی آثار، ارزیابی تاثیرات و مسوولیت نهادها ...
۵	۱-۱- تشخیص و شناسایی قوانین و مقررات مرتبط و موثر در حوزه مطالعات میراث فرهنگی (با رویکرد باستان‌شناسی و شاخه‌های مرتبط)
۸	۱-۲-۱- شناسایی آثار فرهنگی - تاریخی (برای آثار منقول و غیرمنقول)
۸	۱-۲-۱- معرفی و شرح دقیق طرح
۹	۱-۲-۲- تعیین مرزهای محدوده مورد مطالعه
۱۰	۱-۲-۳- روش‌های مناسب شناسایی آثار فرهنگی - تاریخی (برای آثار منقول و غیرمنقول)
۱۴	۱-۲-۴- فرآیند تعیین حریم آثار فرهنگی - تاریخی
۱۶	۱-۲-۵- مرمت اضطراری به منظور حفاظت آثار شناسایی شده
۱۷	۱-۳-۱- ارائه روش‌های مناسب مستندسازی آثار منقول و غیرمنقول
۱۷	۱-۳-۱- قالب‌های اصلی مستندنگاری و مستندسازی آثار فرهنگی و تاریخی
۲۰	۱-۳-۲- روش مستندنگاری و مستندسازی آثار فرهنگی و تاریخی منقول
۲۱	۱-۳-۳- روش مستندسازی آثار غیرمنقول
۲۲	۱-۴-۱- ارائه روش‌های مناسب برای ارزیابی آثار فرهنگی و تاریخی
۲۲	۱-۴-۱- معیارهای ثبت آثار
۲۴	۱-۴-۲- سطح‌بندی آثار شناسایی شده در محدوده طرح
۲۴	۱-۴-۳- شناسایی پیامدهای اجرای طرح بر آثار شناسایی شده
۲۵	۱-۴-۴- پیشنهاد نحوه برخورد با آثار شناسایی شده در محدوده طرح
۲۶	۱-۵- وظایف و مسوولیت سازمان‌ها و نهادهای ذی‌مدخل در انجام و نظارت بر مطالعات میراث فرهنگی
	فصل دوم- قوانین مرتبط، شناسایی و مستندسازی آثار، ارزیابی تاثیرات و مسوولیت نهادها با رویکرد
۲۹	زیست‌محیطی
۳۱	۱-۲- کلیات
۳۱	۱-۲-۲- تشخیص و شناسایی قوانین و مقررات مرتبط و موثر بر میراث طبیعی
۳۲	۱-۲-۲- قوانین و مقررات کشوری
۳۲	۱-۲-۲- دستورالعمل‌ها و استانداردها
۳۳	۱-۲-۳- قراردادهای، موافقت‌نامه‌ها (پروتکل‌ها) و کنوانسیون‌های بین‌المللی مورد پذیرش ایران

فهرست مطالب

<u>صفحه</u>	<u>عنوان</u>
۳۳	۳-۲- شناسایی میراث طبیعی
۳۳	۱-۳-۲- معرفی و شرح دقیق طرح با رویکرد زیست‌محیطی
۳۵	۲-۳-۲- تعیین مرزهای محدوده مورد مطالعه با رویکرد زیست‌محیطی
۳۵	۳-۳-۲- روش‌های مناسب شناسایی میراث طبیعی
۳۶	۴-۳-۲- فرآیند تعیین حریم میراث طبیعی
۳۷	۴-۲- ارائه روش‌های مناسب مستندسازی وضع موجود میراث طبیعی
۳۸	۵-۲- ارائه روش‌های مناسب برای ارزیابی مطالعات و مستندسازی میراث طبیعی
۳۹	۱-۵-۲- اثرات زیست‌محیطی و مطالعات مربوط به مدیریت میراث فرهنگی
۳۹	۲-۵-۲- اثرات ثانویه
۴۰	۳-۵-۲- تغییرات محیطی
۴۱	۴-۵-۲- اثرات تغییر عوامل محیطی
۴۱	۵-۵-۲- اثرات شاخص‌های معرف پدیده
۴۲	۶-۵-۲- ارزیابی ریسک
۴۳	۶-۲- وظایف و مسوولیت سازمان‌ها و نهادهای ذی‌مدخل در انجام و نظارت بر مطالعات میراث طبیعی
۴۳	۱-۶-۲- سازمان حفاظت محیط زیست
۴۳	۲-۶-۲- وزارت جهاد کشاورزی (سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور)
۴۵	فصل سوم- قوانین مرتبط، شناسایی و مستندسازی آثار، ارزیابی تاثیرات و مسوولیت نهادها با رویکرد اجتماعی
۴۷	۱-۳- تشخیص و شناسایی قوانین و مقررات مرتبط و موثر با رویکرد اجتماعی
۴۹	۲-۳- شناسایی میراث فرهنگی با رویکرد اجتماعی
۴۹	۱-۲-۳- معرفی و شرح دقیق طرح منابع آب در مطالعات میراث فرهنگی با رویکرد اجتماعی
۵۰	۲-۲-۳- تعیین مرزهای محدوده مورد مطالعه با رویکرد اجتماعی
۵۳	۳-۲-۳- شناسایی ابعاد اجتماعی مرتبط با میراث فرهنگی
۵۵	۳-۳- روش‌های مستندسازی ابعاد اجتماعی میراث فرهنگی
۵۷	۴-۳- روش‌های ارزیابی ابعاد اجتماعی میراث فرهنگی ناشی از اجرای طرح منابع آب
۵۷	۱-۴-۳- شناسایی و برآورد اثرات طرح بر میراث فرهنگی با رویکرد اجتماعی
۵۹	۲-۴-۳- تحلیل اجرا/عدم اجرا طرح با توجه به شدت و دامنه تاثیرات

فهرست مطالب

<u>صفحه</u>	<u>عنوان</u>
۵۹	۳-۴-۳- پیشنهاد راهکارهای مناسب برای کاهش اثرات منفی در صورت امکان پذیری مشروط یا الزام به اجرای طرح
۶۰	۳-۵- وظایف و مسوولیت سازمان‌ها و نهادهای ذی‌مدخل در انجام و نظارت بر مطالعات اجتماعی میراث فرهنگی
۶۳	فصل چهارم- ارزشیابی مطالعات میراث فرهنگی طرح‌های منابع آب
۶۵	۴-۱- ارزشیابی مطالعات میراث فرهنگی طرح‌های منابع آب
۶۷	فصل پنجم - تعاریف
۷۷	منابع و مراجع

فهرست جدول‌ها

<u>صفحه</u>	<u>عنوان</u>
۱۸	جدول ۱-۱- معرفی قالب‌های اصلی مستندنگاری و مستندسازی آثار فرهنگی و تاریخی غیرمنقول
۲۱	جدول ۱-۲- مستندسازی آثار منقول
۲۲	جدول ۱-۳- معیارهای ثبت آثار در مقیاس جهانی بر اساس کنوانسیون میراث جهانی یونسکو
۲۴	جدول ۱-۴- شناسایی ویژگی‌ها و سطح اثر
۲۵	جدول ۲-۵- شناخت پیامدهای اجرای طرح بر میراث موجود در منطقه
۳۸	جدول ۲-۱- مستندسازی وضع موجود محیط طبیعی
۴۰	جدول ۲-۲- تاثیرات طرح‌های منابع آب بر محیط طبیعی
۵۲	جدول ۳-۱- ماتریس تعیین مرزهای مطالعه بر اساس جایگاه مادی و معنوی میراث فرهنگی واقع در طرح منابع آب
۵۶	جدول ۳-۲- مستندسازی ابعاد اجتماعی میراث فرهنگی
۵۸	جدول ۳-۳- نمونه‌ای از ماتریس شناسایی و برآورد تاثیرات مثبت طرح‌های منابع آب بر میراث فرهنگی با رویکرد اجتماعی بر سکنه محدوده
۵۹	جدول ۳-۴- نمونه‌ای از ماتریس شناسایی و برآورد تاثیرات منفی طرح‌های منابع آب بر میراث فرهنگی با رویکرد اجتماعی بر سکنه محدوده
۶۵	جدول ۴-۱- ارزشیابی مطالعات میراث فرهنگی طرح‌های منابع آب بر اساس ساختار شکلی، محتوایی و مدیریتی

فهرست نمودارها

<u>صفحه</u>	<u>عنوان</u>
۳	نمودار ۱- فرایند نیازسنجی به انجام مطالعات میراث فرهنگی طرح‌های منابع آب
۵	نمودار ۲- فرایند تهیه و ارزشیابی گزارش مطالعات میراث فرهنگی طرح‌های منابع آب
۸	نمودار ۱-۱- فرایند کلی بررسی بمنظور شناسایی آثار در محدوده‌های طرح‌های توسعه
۱۲	نمودار ۱-۲- نمایش فرایند شناسایی آثار با تاکید بر روش معمول بازدید و بررسی استعلامی یا اضطراری
۱۳	نمودار ۱-۳- ساختار کلی در خصوص نیروی انسانی

مقدمه

نگاهی اجمالی به اقدامات توسعه‌ای در تجربه جهانی، به ویژه در کشورهای در حال توسعه، گویای آن است که این اقدامات برای پاسخ‌گویی به نیازهای فزاینده در وضع موجود، در مواردی شتابزده صورت گرفته و صدمات غیرقابل جبرانی برای میراث فرهنگی به همراه داشته و تهدیدهایی برای محیط طبیعی و هویت تاریخی و فرهنگی پدید آورده‌است. کم توجهی به حفظ میراث فرهنگی - که کنوانسیون میراث جهانی یونسکو (World Heritage Sites) مفهوم تمامی محیط طبیعی و فرهنگی را به آن اطلاق نموده است - در اجرای طرح‌های توسعه، عدالت بین نسلی را نیز با چالش مواجهه نموده است. از این رو ایجاد ساز و کارهای مناسب به منظور شناسایی میراث فرهنگی در مفهوم گسترده آن در محدوده مداخله طرح‌های توسعه از جمله طرح‌های منابع آب و حوزه تاثیرپذیر آن و غلبه رویکرد حفظ این آثار که سرمایه‌های ارزشمند بشری محسوب می‌شوند ضروری و اجتناب‌ناپذیر است.

تهیه دستورالعمل مطالعات میراث فرهنگی طرح‌های منابع آب در پی تحقق این هدف و کوششی در این راستا بوده و راهنمای عمل مشاوران برای مطالعات میراث فرهنگی طرح‌های منابع آب محسوب می‌شود. این دستورالعمل در پی آن است که با روشمند نمودن مطالعات میراث فرهنگی طرح‌های منابع آب، سازگاری اقدامات توسعه‌ای در این حوزه با اهداف حفاظت از میراث فرهنگی به بهترین شکل ممکن تامین شود. پیشگامی وزارت نیرو در این خصوص با تعریف طرح تهیه دستورالعمل حاضر و همکاری سازمان‌های مرتبط نشان دهنده گرایش غالب پایبندی به اصول توسعه پایدار در سطوح تصمیم‌گیری این نهاد و نیز سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری و نهاد مدیریت و برنامه‌ریزی کشور است که امیدوار کننده و درخور توجه می‌باشد. تهیه چنین دستورالعملی و از آن مهم‌تر تحقق اهداف آن نیازمند تعریف و تداوم همکاری بین بخشی همه نهادهای مرتبط از جمله وزارت نیرو، نهاد مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری و سایر نهادهای ذیربط در بخش‌های دولتی و خصوصی است. هدایت مطالعات تهیه دستورالعمل میراث فرهنگی طرح‌های منابع آب توسط کمیته‌ای متشکل از نهادهای مرتبط و نیز نمایندگانی از بخش خصوصی صورت گرفته تا الزامات، تجارب، خواسته‌ها و انتظارات طیف وسیع‌تری در آن لحاظ شود. در دستورالعمل حاضر نخست فرایند مطالعه میراث فرهنگی در طرح‌های منابع آب تبیین شده و سپس با رویکرد باستان‌شناسی و سایر تخصص‌های مرتبط در این حوزه، رویکرد اجتماعی و رویکرد محیط زیستی، چگونگی تعیین مرزهای مطالعه، نحوه شناسایی آثار و مستندسازی آن‌ها و ارزیابی تاثیرات ناشی از اجرای طرح بر میراث فرهنگی ارائه شده است که تسهیل کننده انجام فرایند مطالعه میراث فرهنگی برای مشاوران محسوب می‌شود. همچنین در این دستورالعمل الگویی برای ارزشیابی مطالعات میراث فرهنگی طرح‌های منابع آب برای ناظران ارائه شده‌است. علاوه بر این پشتوانه‌های قانونی مربوط به جایگاه، اهمیت، ضرورت توجه و چگونگی حفاظت از میراث فرهنگی در اجرای طرح‌های توسعه و نیز مسوولیت‌ها و نحوه تعامل نهادهای ذیربط تبیین شده‌است.

تهیه دستورالعمل میراث فرهنگی طرح‌های منابع آب کوششی جمعی است و تعامل هدفمند و سازنده متولیان و مجریان طرح‌های منابع آب و صاحب نظران حوزه میراث فرهنگی در فرایند تهیه این دستورالعمل، پشتوانه علمی و ضمانت اجرایی آن محسوب می‌شود.

لازم به ذکر است مدت اعتبار این دستورالعمل از زمان تصویب دو سال می‌باشد و لازم است که پس از این دوره با استفاده از تجارب اجرای آن، مورد تجدیدنظر و بازنگری قرار گیرد.

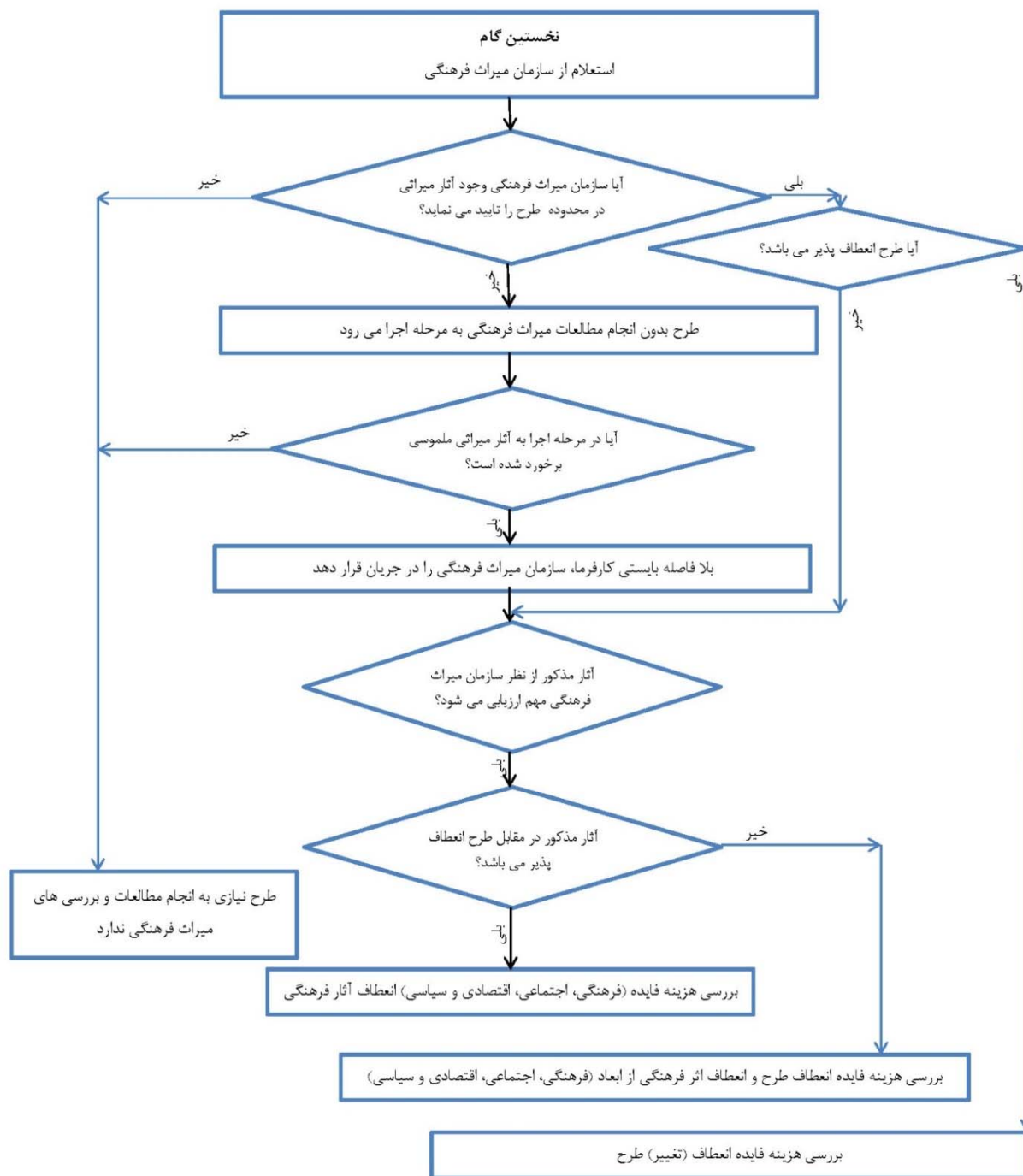
- هدف

هدف از تهیه این دستورالعمل، ارائه راهنمای عمل برای انجام مطالعات میراث فرهنگی طرح‌های منابع آب است که در آن چگونگی حفاظت از میراث فرهنگی، اجتماعی و زیست محیطی در مطالعات میراث فرهنگی مورد توجه قرار گرفته است. به نحوی که مطالعات میراث فرهنگی طرح‌های منابع آب با کیفیت مناسب و بر اساس رویه‌های یکسان انجام شود و الگویی برای ارزشیابی مطالعات میراث فرهنگی طرح‌های منابع آب در اختیار ناظران قرار گیرد. تبیین قوانین مرتبط و موثر، معرفی روش‌های شناسایی و مستندسازی آثار، چگونگی ارزیابی تاثیرات اقدام توسعه‌ای در حوزه منابع آب بر میراث فرهنگی، تعیین مسوولیت نهادهای مرتبط و نحوه ارزشیابی مطالعات توسط ناظران که در این دستورالعمل آمده است در تهیه روشمند گزارش میراث فرهنگی طرح‌های منابع آب و سهولت ارزشیابی آن موثر است.

- دامنه کاربرد

دامنه کاربرد دستورالعمل، مطالعات میراث فرهنگی طرح‌های منابع آب با رویکرد چگونگی حفاظت از میراث فرهنگی، اجتماعی و زیست محیطی در محدوده مداخله و نیز محدوده بلافصل و حسب ضرورت محدوده فراگیر اقدام توسعه‌ای در حوزه منابع آب را شامل می‌شود.

– فرایند مطالعات میراث فرهنگی طرح‌های منابع آب

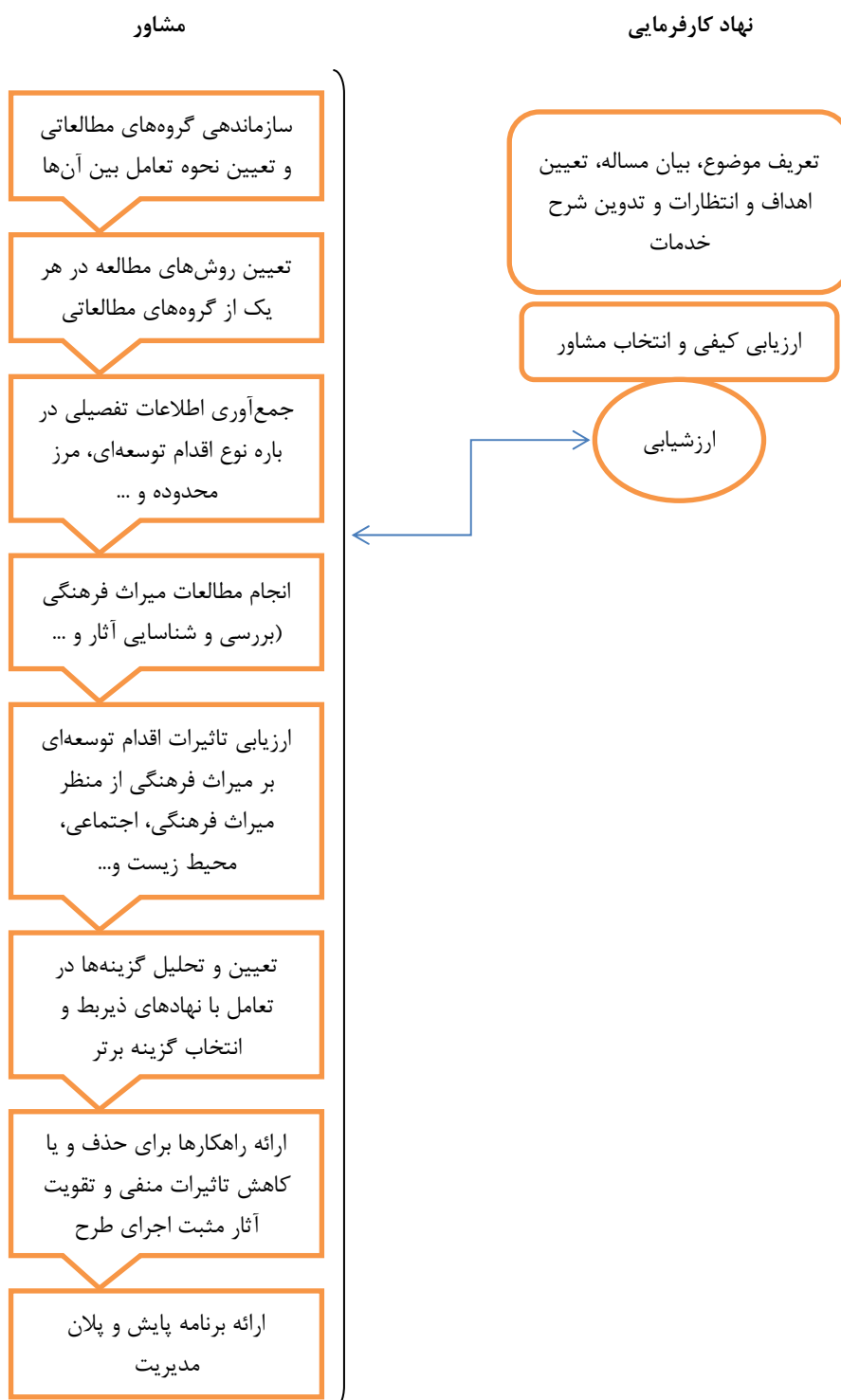
نمودار ۱- فرایند مطالعات میراث فرهنگی طرح‌های منابع آب

– چگونگی انجام مطالعات میراث فرهنگی

به منظور روشمند نمودن مطالعات میراث فرهنگی طرح‌های منابع آب لازم است نخست نهاد کارفرمایی (وزارت نیرو با هماهنگی و همکاری در تعامل با سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری) نسبت به تعریف موضوع، بیان

مساله، تعیین اهداف و انتظارات و تدوین شرح خدمات اقدام نموده و با انجام ارزیابی کیفی، مشاور مجری مطالعات را تعیین نماید. مشاور در انجام مطالعات میراث فرهنگی طرح‌های منابع آب مطابق پیش‌بینی‌های انجام شده در این دستورالعمل باید مراحل زیر را طی نماید:

- سازماندهی گروه‌های مطالعاتی شامل تشکیل گروه میراث فرهنگی (باستان‌شناسی، حفاظت معماری و آثار تاریخی و ...) گروه محیط زیست و گروه مطالعات اجتماعی و تعیین نحوه تعامل بین گروه‌ها در فرایند مطالعه (مشاور)
  - جمع‌آوری اطلاعات تفصیلی در خصوص طرح منابع آب (اقدام توسعه‌ای) مورد نظر شامل موضوع و ابعاد طرح، مرزهای محدوده مداخله و مناطق پیرامونی آن، چگونگی اجرا و ... بر اساس منابع موجود در وزارت نیرو
  - تعیین روش مطالعه برای تامین اهداف و انتظارات از انجام شرح خدمات در هر یک از گروه‌های مطالعاتی
  - شناسایی میراث فرهنگی از جنبه‌های مختلف و حسب تعاریف و روش‌های ارائه شده در این دستورالعمل در محدوده مداخله و حوزه نفوذ و تاثیرات آن
  - شناخت اهم مسایل اجتماعی و فرهنگی و محیط زیست مرتبط با میراث فرهنگی در محدوده مداخله و حوزه نفوذ و تاثیرات آن
  - مستندسازی آثار شناسایی شده بر اساس روش‌های تعریف شده در دستورالعمل حاضر و سایر روش‌های مورد تایید سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری
  - ارزیابی تاثیرات ناشی از اجرای طرح منابع آب (اقدام توسعه‌ای)
  - ارائه گزینه‌های قابل ارائه از جمله گزینه عدم اجرا، گزینه اجرا مطابق پیش‌بینی انجام شده و اجرا با لحاظ تغییرات و یا جابجایی لازم در طرح
  - تحلیل گزینه‌ها در تعامل با نهادهای مرتبط و انتخاب گزینه برتر
  - تعیین سیاست‌ها و ارائه راهکارها برای کاهش تاثیرات منفی احتمالی و تقویت آثار مثبت
  - ارائه سازوکار مناسب برای پایش و مدیریت اجرای طرح حسب نتایج حاصل از مطالعات میراث فرهنگی و شناخت حاصل از وظایف نهادهای ذیربط
- ارزشیابی مطالعات میراث فرهنگی طرح‌های منابع آب در نهاد متولی میراث فرهنگی کشور (سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری با همکاری وزارت نیرو) صورت می‌گیرد. در دستورالعمل حاضر نحوه این ارزشیابی تعیین شده است. در ارزشیابی مطالعات میراث فرهنگی ساختار و محتوای گزارش مورد نظر بوده و معیارهای قابل سنجش برای ارزشیابی گزارش تعریف شده‌اند تا نسبت به تامین کیفیت مورد نظر اطمینان لازم حاصل شود.

نمودار ۲- فرایند تهیه و ارزشیابی گزارش مطالعات میراث فرهنگی طرح‌های منابع آب

فصل ۱

قوانین مرتبط، شناسایی و مستندسازی

آثار تاریخی، ارزیابی تأثیرات و

مسئولیت نهادها با رویکرد میراث

فرهنگی و شاخه‌های مرتبط

۱-۱- تشخیص و شناسایی قوانین و مقررات مرتبط و موثر در حوزه مطالعات میراث فرهنگی (با رویکرد باستان‌شناسی و شاخه‌های مرتبط)

آگاهی از پشتوانه‌های قانونی و کاربست آن در انجام مطالعات، نقش تعیین کننده‌ای در پیشگیری از انجام اقدامات غیرقانونی در حوزه شکننده میراث فرهنگی و حفاظت و حراست از آن ایفا می‌نماید. پشتوانه‌های قانونی موثر بر میراث فرهنگی به ویژه آن‌ها که حسب تجارب موجود در ارتباط بیش‌تری با اجرای طرح‌های منابع آب قرار می‌گیرند و لازم است مشاوران و مجریان طرح‌های مطالعاتی در این حوزه نسبت به آن‌ها آگاهی داشته باشند، موارد زیر را شامل می‌شود.

الف- قوانین کشوری

در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران موضوع میراث فرهنگی و حفاظت از آن مورد توجه قرار گرفته و تصمیم‌گیری کلان در این باره به بالاترین نهاد قانونگزاری کشور (مجلس شورای اسلامی) محول شده است. همچنین در سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران، تناسب توسعه به مقتضیات و پشتوانه‌های فرهنگی مورد تاکید قرار گرفته است. به طور کلی نیز حفاظت از آثار ملی در کشور ما از پیشینه قانونی قابل توجهی برخوردار است. در قوانین کشور ما ضمن این که همه مردم برای حفاظت از آثار فرهنگی متعهد شده و مسوول شناخته می‌شوند؛ هر گونه اقدام در مجاورت آثار ملی که سبب تزلزل بنیان و یا به تغییر صورت آن‌ها منجر شود، ممنوع و حفر اراضی و کاوش برای استخراج آثار ملی منحصرًا حق دولت اعلام شده است. در تمامی پنج برنامه توسعه کشور که در دهه‌های اخیر تهیه شده است به موضوع میراث فرهنگی توجه شده و به نقش دولت بر اهتمام ملی در شناسایی، حفاظت، پژوهش، مرمت، احیاء، بهره‌برداری و معرفی میراث فرهنگی کشور و ارتقای آن تاکید شده و نهادهای مختلف دولتی به همکاری در این زمینه مکلف شده‌اند. در گزارش پشتیبان دستورالعمل حاضر قوانین و مقررات مرتبط با موضوع به تفصیل آمده است که مطالعه دقیق آن به مخاطبان این دستورالعمل توصیه می‌شود. اهم این قوانین عبارتند از:

- قانون حفظ آثار ملی مصوب ۱۲ آبان ۱۳۰۹ (با تاکید بر مواد ۶، ۱۲ و ۱۶ و نیز سایر قوانین موضوعه)؛
- قانون حفظ آثار عتیقه مصوب ۲۸ آبان ۱۳۱۱ به ویژه مفاد فصل سوم آن؛
- قانون تشکیل سازمان میراث فرهنگی مصوب ۱۱ تیر ۱۳۶۴؛
- اساسنامه سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، مصوب سال ۱۳۶۷؛
- مفاد برنامه‌های توسعه کشور از جمله مواد ۱۱۴ تا ۱۱۶، ۱۰۷ تا ۱۰۹ و ماده ۱۱۳ قانون برنامه چهارم توسعه؛
- آیین نامه حفاظت از میراث فرهنگی کشور مصوب ۱۳۸۱/۳/۲۸ شورای امنیت ملی
- قانون مجازات اسلامی مواد ۵۵۸ تا ۵۶۹ (تعزیرات و مجازات‌های بازدارنده) مصوب ۱۳۷۵/۳/۲؛

قانون مجازات اسلامی در مواجهه با تخریب میراث فرهنگی بسیار با اهمیت محسوب می‌شود. موادی از این قانون عبارتند از:

- ماده ۵۵۸: هر کسی به تمام یا قسمتی از ابنیه، اماکن، محوطه‌ها و مجموعه‌های فرهنگی - تاریخی یا مذهبی که در فهرست آثار ملی ایران به ثبت رسیده است، یا تزئینات، ملحقات، تاسیسات، اشیاء و لوازم و خطوط و نقوش منصوب یا موجود در اماکن مذکور، که مستقلاً نیز واجد حیثیت فرهنگی - تاریخی یا مذهبی باشد، خرابی وارد آورد، علاوه بر جبران خسارات وارده به حبس از یک الی ده سال سال محکوم می‌شود.
- ماده ۵۵۹: هر کس اشیاء و لوازم و همچنین مصالح و قطعات آثار فرهنگی - تاریخی را از موزه‌ها و نمایشگاه‌ها، اماکن تاریخی و مذهبی و سایر اماکن که تحت حفاظت یا نظارت دولت است سرقت کند یا با علم به مسروقه بودن اشیای مذکور آن‌ها را بخرد یا پنهان دارد در صورتی که مشمول مجازات حد سرقت نگردد، علاوه بر استرداد آن به حبس از یک تا پنج سال محکوم می‌شود.
- ماده ۵۶۰: هر کس بدون اجازه از سازمان میراث فرهنگی کشور، یا با تخلف از ضوابط مصوب و اعلام شده از سوی این سازمان در حریم آثار فرهنگی - تاریخی مذکور در این ماده مبادرت به عملیاتی نماید که سبب تزلزل بنیان آن‌ها شود، یا در نتیجه آن عملیات در آثار و بناهای مذکور خرابی یا به آن‌ها لطمه وارد آید، علاوه بر رفع آثار تخلف و پرداخت خسارات وارده به حبس از یک تا سه سال محکوم می‌شود.
- ماده ۵۶۳: هر کس به اراضی و تپه‌ها و اماکن تاریخی و مذهبی که به ثبت آثار ملی رسیده و مالک خصوصی نداشته باشد، تجاوز کند به شش ماه تا دو سال حبس محکوم می‌شود مشروط بر آن که سازمان میراث فرهنگی کشور قبلاً حدود مشخصات این قبیل اماکن و مناطق را در محل تعیین و علامتگذاری کرده باشد.
- ماده ۵۶۴: هر کس بدون اجازه سازمان میراث فرهنگی و برخلاف ضوابط مصوب اعلام شده از سوی این سازمان به مرمت یا تعمیر، تغییر، تجدید و توسعه ابنیه یا تزئینات اماکن فرهنگی تاریخی ثبت شده در فهرست آثار ملی مبادرت نماید، به حبس از شش ماه تا دو سال و پرداخت خسارت وارده محکوم می‌گردد.
- ماده ۵۶۷: در کلیه جرایم مذکور در این فصل، سازمان میراث فرهنگی با سایر دوائر دولتی بر حسب مورد شاکی یا مدعی خصوصی محسوب می‌شود.
- ماده ۵۶۸: در مورد جرایم مذکور در این فصل که به وسیله اشخاص حقوقی انجام می‌شود هر یک از مدیران و مسوولان که دستور دهنده باشند، بر حسب مورد به مجازات‌های مقرر محکوم می‌شوند.

ب- رویه‌های معمول

- آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌های بررسی شناسایی و مستندسازی آثار فرهنگی و تاریخی مورد استفاده در برنامه‌های شناسایی و مستندسازی آثار فرهنگی و تاریخی؛ در پژوهشگاه و سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری کشور

– نشریات مرتبط با مستندسازی در سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور یا معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی ریاست جمهوری به ویژه مباحث نشریه ۲۰۸ سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور در مستندسازی طرح‌های منابع آب با این توضیح که می‌بایست همسان سازی موضوعی آن با میراث فرهنگی موجود در محدوده عرصه و حریم طرح مورد توجه قرار گیرد.

ج- توصیه‌ها و معاهدات بین‌المللی

در جهان امروز با توجه به خطرات و تهدیدهای ایجاد شده در فرایند صنعتی شدن و توسعه شهری واژه میراث فرهنگی دامنه گسترده‌تری یافته و به تمامی میراث به جای مانده از گذشته اعم از فرهنگی، تاریخی و طبیعی اطلاق می‌گردد. از این رو در کنوانسیون‌های متعدد یونسکو از میراث به عنوان مفهوم گسترده‌ای که تمامی محیط طبیعی و فرهنگی را پوشش می‌دهد نام برده شده است.

در سطح بین‌المللی به ویژه در نهادهای وابسته به یونسکو از قبیل ایکوم^۱، ایکروم^۲، ایکوموس^۳ و ... قوانین و توصیه‌نامه‌های متعددی مرتبط با میراث فرهنگی با مفهوم گسترده امروزی آن وجود دارد. این توصیه‌نامه‌ها تاکید می‌کنند که توسعه و عمران و تغییرات اجتماعی و اقتصادی باید با مفهوم و مساله حفاظت و صیانت از میراث فرهنگی کشورها هماهنگ شود؛ آثار مهم باید از قبل شناسایی شوند تا اقدامات پیشگیرانه و حفاظتی در خصوص آن‌ها میسر شود. در این توصیه‌نامه‌ها اصل اساسی حفظ و نگهداری آثار در محل طبیعی اثر است و توجه دولت‌ها به حفظ و نگهداری میراث فرهنگی - که با فعالیت‌های عمومی یا خصوصی در معرض خطر قرار گرفته‌اند- جلب می‌شود.

مهم‌ترین توصیه‌نامه‌های بین‌المللی که در تهیه دستورالعمل حاضر (دستورالعمل میراث فرهنگی طرح‌های منابع آب) مورد توجه قرار گرفته و لازم است مشاوران میراث فرهنگی این قبیل طرح‌ها نیز در انجام مطالعات از مفاد آن‌ها اطلاع داشته باشند عبارتند از:

- توصیه‌نامه حفاری‌های باستان‌شناسی ۱۹۵۶ یونسکو
- توصیه‌نامه چشم‌انداز و محل‌ها ۱۹۶۲ یونسکو
- توصیه‌نامه فعالیت‌های عمومی ۱۹۶۸ یونسکو
- کنوانسیون میراث جهانی ۱۹۷۲ ایکوموس
- منشور مدیریت باستانی ۱۹۹۰ ایکوموس
- کنوانسیون حمایت میراث فرهنگی و طبیعی جهان مصوب ۱۹۷۲

۱- ICOM: International Council of Museums

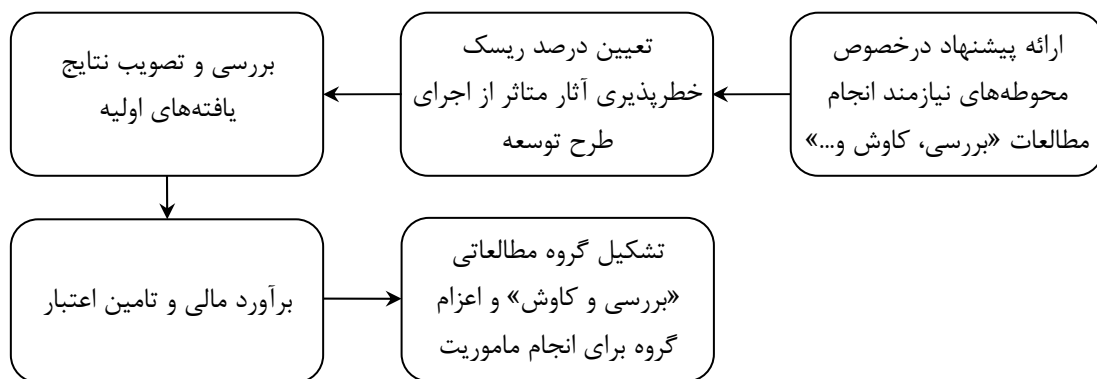
۲- ICCROM: International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property

۳- ICOMOS: International Council on Monuments and Sites

تبیین و تشریح این توصیه‌نامه‌ها به تفصیل در گزارش پشتیبان این دستورالعمل آمده و پیشنهاد می‌شود مشاوران مطالعات میراث فرهنگی طرح‌های منابع آب علاوه بر مطالعه آن به مفاد سایر توصیه‌نامه‌های مرتبط با موضوع نیز توجه نمایند.

۱-۲- شناسایی آثار فرهنگی - تاریخی (برای آثار منقول و غیرمنقول)

به طور کلی انجام مطالعات میراث فرهنگی بر دو بخش مطالعات اسنادی و مطالعات میدانی استوار است که مواردی مانند برنامه‌ریزی پروژه، فعالیت میدانی، ارزیابی پتانسیل‌ها برای تحلیل، تحلیل و آماده‌سازی گزارش و انتشار اطلاعات و نتایج را شامل می‌شود. (دارابی، ۱۳۹۲: ۳۰) بررسی دقیق‌تر میراث فرهنگی به منظور شناخت بهتر و درک دقیق‌تر از هویت آن‌ها با انجام مطالعات میان‌رشته‌ای یا آزمایشگاهی و بهره‌گیری از دستاوردهای دیگر علوم نظیر فیزیک، شیمی، جغرافیا، محیط زیست و ... صورت می‌گیرد. شناسایی آثار بر اساس مطالعات اسنادی و میدانی و بهره‌گیری از تخصص‌ها و ابزارهای مورد نیاز مرحله بسیار با اهمیتی در مطالعات میراث فرهنگی محسوب می‌شود. بررسی و شناسایی آثار در محدوده‌های طرح‌های توسعه که نیازمند کاوش باستان‌شناسی باشد به طور کلی لازم است فرایند زیر را طی نماید:

نمودار ۱-۱- فرایند کلی بررسی بمنظور شناسایی آثار در محدوده‌های طرح‌های توسعه

با توجه به این‌که مطالعه میراث فرهنگی در حوزه اجرای طرح‌های توسعه از جمله طرح‌های منابع آب متأثر از ویژگی‌های طرح و نیز حوزه نفوذ (محدوده تاثیر گذاری) آن می‌باشد لازم است پیش از بیان چگونگی شناسایی آثار فرهنگی - تاریخی نسبت به چگونگی معرفی و شرح دقیق طرح و نیز نحوه تعیین مرزهای محدوده مورد مطالعه توضیحات لازم ارائه شود.

۱-۲-۱- معرفی و شرح دقیق طرح

بر اساس رویه معمول لازم است اطلاعات مورد نیاز در خصوص معرفی طرح و شرح دقیق آن از طریق مجریان یا کارفرمایان طرح‌های منابع آب به صورت گزارش‌های متنی مصور به همراه فایل نقشه اجرای طرح و محدوده آن به مشاور یا اشخاص حقیقی و حقوقی مجری مطالعات میراث فرهنگی ارائه شود. در حال حاضر و بر اساس روال معمول،

انجام مطالعات میراث فرهنگی توسط پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری یا افراد حقیقی و حقوقی مورد تایید سازمان میراث فرهنگی انجام می گیرد.

در معرفی طرح منابع آب (اقدام توسعه‌ای) و شرح دقیق آن کارفرما می‌بایست اطلاعات لازم از جمله عنوان دقیق طرح، زمان شروع و خاتمه آن، هدف طرح، مراحل اجرای طرح، ذینفعان طرح و گستره اجرای طرح را تهیه و به مشاور مجری مطالعات میراث فرهنگی ارائه نماید. مطالعات اولیه انجام شده توسط کارفرما به منظور تعریف طرح، شامل گزارش‌ها و نقشه‌های زمین‌شناسی، هیدرولوژی و سایر گزارش‌های مرتبط باید در همین مرحله در اختیار مشاور مجری مطالعات میراث فرهنگی قرار گیرند. محرمانه بودن این اطلاعات قبل از اجرای طرح نباید مشاور مجری مطالعات میراث فرهنگی را شامل شود. مشاور مجری مطالعات میراث فرهنگی تنها با شناخت دقیق از ویژگی‌های طرح منابع آب (اقدام توسعه‌ای) می‌تواند فرایند مطالعه را بر بنیان‌های درستی استوار نموده و با انجام مطالعات و کار کارشناسی حرفه‌ای نظر خود را بر عدم اجرای طرح یا اجرای طرح به همراه راهکارهای مناسب ارائه نماید و برای حفاظت از میراث فرهنگی موجود در محدوده طرح و جلوگیری از تخریب یا آسیب رسیدن به آثار به تدابیر و اقدامات لازم فنی دست یابد.

۱-۲-۲- تعیین مرزهای محدوده مورد مطالعه

مشاور مجری مطالعات میراث فرهنگی در طرح‌های منابع آب، در نخستین مرحله، باید بر اساس اطلاعات و نقشه‌های مرتبط با معرفی طرح منابع آب (اقدام توسعه‌ای) و شرح دقیق آن که از کارفرمایان و مجریان دریافت می‌نماید، مرزهای مطالعات میراث فرهنگی را تعیین نماید. بدیهی است که با توجه به نوع طرح در مجموعه طرح‌های منابع آب و همچنین ویژگی‌های محیط از نظر جغرافیایی و تاریخی، مرزهای محدوده مطالعات میراث فرهنگی می‌تواند بسیار گسترده‌تر از مرز اقدام توسعه‌ای باشد. به بیان دیگر محدوده مطالعات میراث فرهنگی الزاماً محدود به محدوده طرح منابع آب (اقدام توسعه‌ای) که ممکن است مورد نظر کارفرما باشد، نشده و لازم است مرزهای مطالعات میراث فرهنگی به پشتوانه مستندات و تجارب کارشناسی توسط مشاور مجری مطالعات میراث فرهنگی در تعامل با کارفرما و با برخورداری از آموزه‌ها و تجارب سازمان و پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری تعیین شود. آگاهی از برنامه‌های توسعه طرح در آینده، ارائه تصویری از نوع، دامنه و شدت تاثیرات احتمالی اقدام توسعه‌ای بر محیط اطراف و اطلاع از قوانین حفاظتی مترتب بر آثار در تعیین مرزهای مطالعات میراث فرهنگی مهم محسوب می‌شوند. تعیین دقیق مرزهای مطالعات میراث فرهنگی در کیفیت انجام این مطالعه و نیز پایداری توسعه نقش بسیار مهمی دارد و موجب می‌شود با نگاه واقع‌بینانه گزینه‌های قابل پیش‌بینی ارائه و ارزیابی شوند و از بروز پیامدهای ناگوار برای میراث فرهنگی جلوگیری شود.

در تدقیق آنچه گفته شد لازم به ذکر است که تعیین محدوده طرح منابع آب (اقدام توسعه‌ای) شامل تعیین خطی عرصه و حریم آن در نقشه‌های توپوگرافی با دارا بودن اطلاعات رقومی دقیق و طول و عرض جغرافیایی است که همچنان که گفته شد باید از سوی کارفرما یا مجری به مشاور مطالعات میراث فرهنگی ارائه شود. ارائه کد G. P. S به صورت کامل و دقیق با توجه به استانداردهای نقشه‌ای کشور (UTM) در تعیین محدوده ضروری است. عرصه اصلی طرح به صورت خطی و

حریم مصوب آن نیز باید ارائه شود. مشاور مطالعات میراث فرهنگی با انجام بررسی‌های مورد نیاز، برخورداری از تجارب سازمان و پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری و در تعامل با کارفرما باید محدوده یا مرزهای مطالعات میراث فرهنگی را برای اقدام توسعه‌ای مورد نظر در مجموعه طرح‌های منابع آب با پشتوانه نظری لازم تعیین نماید.

مشاور مطالعات میراث فرهنگی مسوولیت انجام این مطالعات را در محدوده‌ای که تعریف می‌نماید داراست.

مشاور مطالعات میراث فرهنگی باید با استفاده از روش بررسی و شناسایی؛ آثار منقول و غیر منقول را در محدوده تعریف شده طرح شناسایی و ثبت نماید. ممکن است در این مرحله مشخص شود که آثاری در محدوده طرح وجود ندارد که در این صورت، مشاور باید با ارائه مستندات لازم مراتب را به کارفرما اعلام نماید. اما در صورت وجود آثار در محدوده تعریف شده برای انجام مطالعات میراث فرهنگی، لازم است پس از ثبت موقعیت آن در دستگاه مکان‌یاب G. P. S، آثار شناسایی شده در محدوده طرح مورد ارزیابی و سنجش قرار گرفته و نسبت به ارائه نتیجه کار به صورت نقشه‌هایی شامل آثار شناسایی شده در محدوده طرح، آثار شناسایی شده در حریم طرح و آثار شناسایی شده‌ی تاثیرپذیر در خارج از عرصه و حریم طرح تنظیم و به کارفرما ارائه نماید و فرایند مطالعه را تداوم بخشد.

با عنایت به این که حسب تجارب موجود، اجرای عملیات طرح منابع آب (اقدام توسعه‌ای) ممکن است حریم طرح را مستقیماً تحت تاثیر قرار دهد و از سوی دیگر چشم‌انداز توسعه‌ای نیز برای تعدادی از طرح‌ها در میان مدت و یا بلند مدت قابل پیش‌بینی است، توصیه می‌شود تا مشاور مطالعات میراث فرهنگی در تعریف و تعیین مرز، محدوده وسیع‌تری را در نظر داشته باشد تا از عواقب احتمالی تاثیر اقدام توسعه‌ای بر میراث فرهنگی پیشگیری شود. این تاثیرات از جنبه‌های مختلف اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی قابل توجه است و نادیده انگاشتن آن می‌تواند در عرصه ملی و بین‌المللی بسیار پرهزینه باشد. از این رو ضروری است که مشاور مطالعات میراث فرهنگی محدوده فراگیر (خارج از عرصه و حریم) را به لحاظ وجود آثار شاخص مطالعه نماید و در صورت وجود این قبیل آثار انجام مطالعات تکمیلی برای اطمینان از عدم تاثیر اقدام توسعه‌ای بر آثار شاخص را پیشنهاد نماید.

نکته قابل تاکید دیگر این که در صورتی که ساختگاه دوم یا سوم طرح برای کارفرما قابل پیش‌بینی باشد لازم است اطلاعات آن در اختیار مشاور مطالعات میراث فرهنگی قرار گیرد تا مطالعه میراث فرهنگی ساختگاه‌های متعدد یک طرح هم‌زمان انجام شود. این هم‌زمانی مطالعه، قدرت تصمیم‌گیری را از جنبه‌های مختلف از جمله ارزیابی اقتصادی و نیز جلوگیری از تکرار فرایند مطالعه، تسهیل در گزینه‌یابی و موارد مشابه دیگر را بالا می‌برد.

۱-۲-۳- روش‌های مناسب شناسایی آثار فرهنگی - تاریخی (برای آثار منقول و غیرمنقول)

مهم‌ترین و اصلی‌ترین روش در شناسایی آثار فرهنگی و تاریخی منقول (مواد فرهنگی) و غیرمنقول (آثار یادمانی و بناهای تاریخی) انجام عملیات بررسی و شناسایی میدانی است که در زمان تهیه این دستورالعمل، تنها متولی صدور مجوز، سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری کشور است.

مهم‌ترین روش‌های شناسایی آثار فرهنگی و تاریخی که در حال حاضر در ایران توسط سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری هدایت می‌شود، عبارتند از:

۱- روش بررسی و شناسایی تحقیقاتی - اسنادی

۲- روش بررسی و شناسایی استعلامی - پیمایشی «اضطراری و فشرده»

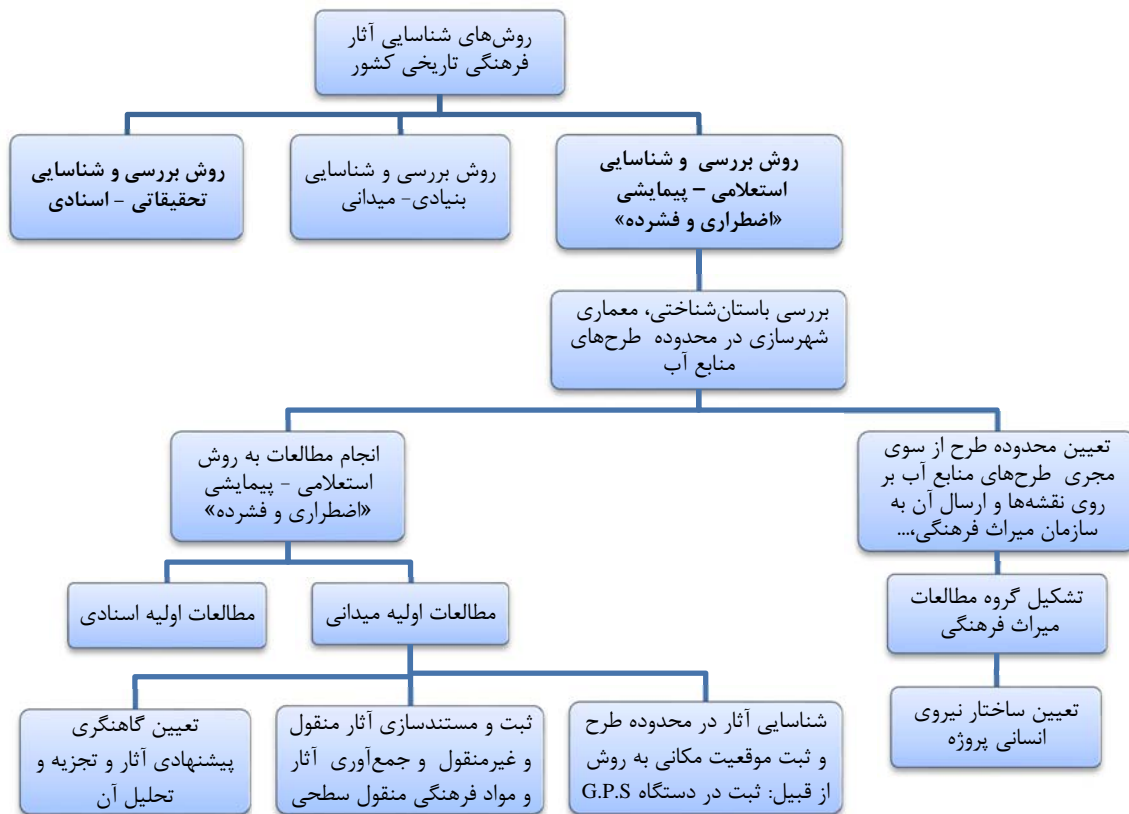
۳- روش بررسی و شناسایی بنیادی - میدانی

ماهیت مطالعات میراث فرهنگی در طرح‌های منابع آب در بیش‌تر مواقع و به صورت اولیه؛ از نوع استعلامی - پیمایشی است؛ از این رو در شناسایی اولیه آثار این روش اولویت می‌یابد. و در سایر موارد؛ انجام مطالعات میراث فرهنگی در محدوده طرح‌های منابع آب و نیز کاوش‌های باستان‌شناسی؛ نیازمند انجام مطالعات به روش‌های یک، دو و سه اشاره شده فوق است.

در انجام مطالعات میراث فرهنگی به روش دوم، در واقع گروه‌های کارشناسی تمام محدوده‌ی جغرافیایی طبیعی طرح را به صورت خطی پیموده و هرگونه شواهدی را که نشان از استقرار جمعیت یا فعالیت‌های انسانی در گذر زمان داشته باشد را ثبت و مستندسازی می‌نمایند. نتایج بررسی پیمایشی آگاهی اولیه پیرامون آثار موجود در طرح را جهت تصمیم‌گیری‌های بعدی به دست می‌دهد.

شناسایی آثار تاریخی و فرهنگی (میراث فرهنگی) در محدوده طرح با روش بررسی و شناسایی استعلامی - پیمایشی «اضطراری و فشرده» نیازمند فعالیت یک گروه کامل است که لازم می‌باشد از هر جهت با توجه به نیاز مطالعه ترکیب کاملی باشد.

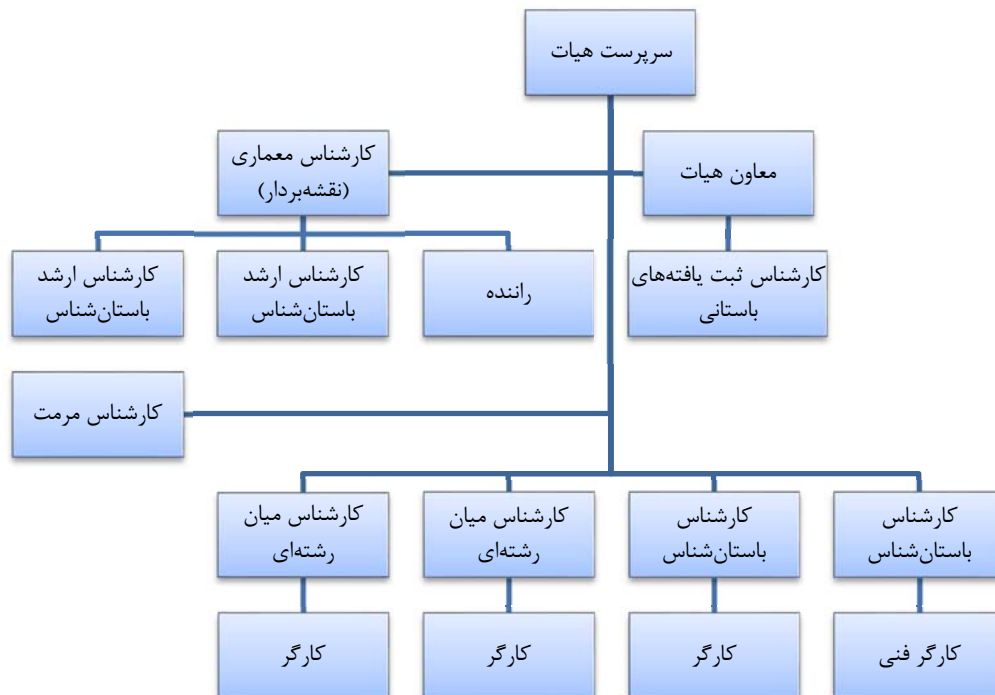
حسب تجارب موجود نتایج بررسی و شناسایی آثار ملموس میراث فرهنگی در محدوده طرح‌های بزرگ منابع آب در وزارت نیرو در مرحله امکان‌سنجی ممکن است نیاز به تصمیم‌گیری‌های کلان در سطح ملی پیرامون اجرا یا عدم اجرای طرح را ایجاد نماید؛ از این رو به کارگیری ترکیب کارشناسی کارآمد و استفاده از روش مناسب در شناسایی آثار در حوزه مداخله و پیرامون آن ضروری است. با انجام روش بررسی شناسایی استعلامی - پیمایشی «اضطراری و فشرده» اطمینان لازم در خصوص وجود یا نبود آثار در حوزه مداخله و پیرامون آن حاصل شده و تصمیم‌گیری در باره اجرا و یا عدم اجرای طرح و یا چگونگی اجرای آن تسهیل می‌شود. فرایند شناسایی آثار با تاکید بر روش معمول بازدید و بررسی استعلامی یا اضطراری در زیر نمایش داده شده است.

نمودار ۱-۲- نمایش فرایند شناسایی آثار با تاکید بر روش معمول بررسی و شناسایی استعلامی- پیمایشی «اضطراری و فشرده»

- فرآیند برنامه‌ریزی و اجرای مقدمات شناسایی آثار فرهنگی و تاریخی: بعد از انجام مکاتبات و طی فرایند و تشریفات اداری و صدور مجوزات لازم، فرآیند برنامه‌ریزی و اجرای مقدمات شناسایی آثار فرهنگی و تاریخی در محدوده طرح‌های منابع آب موارد زیر را شامل می‌شود:
- تهیه برنامه پژوهشی مطابق دستورالعمل مربوطه در سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری متضمن طرح پژوهشی با ارائه طرح مساله، ضرورت تحقیق، پیشینه پژوهش، اهداف، پرسش، فرضیه، و ...
  - تعیین ساختار نیروی انسانی و سازمان‌دهی آن ساختار کلی در خصوص نیروی انسانی در نمودار (۱-۳) نمایش داده شده است.
  - جمع‌آوری اطلاعات مرتبط موجود در پژوهشکده‌های باستان‌شناسی، مردم‌شناسی، زبان و گویش و بافت و ابنیه سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری
  - تجهیز کارگاه برای بررسی‌های پیمایشی

نمودار ۱-۳- ساختار کلی در خصوص نیروی انسانی

- مراحل روش بررسی استعلامی - پیمایشی «اضطراری فشرده»: مهم‌ترین مراحل روش بررسی استعلامی - پیمایشی «اضطراری فشرده» در انجام بررسی‌هایی با هدف شناسایی آثار در محدوده طرح‌های منابع آب عبارتند از؛
  - ۱- مطالعه اسنادی شامل مطالعات کتابخانه‌ای، تهیه نقشه، اسناد الکترونیکی و ...
  - ۲- مطالعه میدانی شامل بررسی پیمایشی فشرده و مستندنگاری آثار که نتیجه آن خود منتهی به تهیه گزارش متنی به همراه جداول، گراف‌ها، عکس، طرح، پلان، نقشه و ... و نیز ثبت و مستندسازی یافته‌های منقول می‌شود.
  - ۳- ارائه گاه‌نگاری پیشنهادی بر اساس مطالعات مقایسه‌ای که در این بخش تحلیل نتایج به دست آمده از بررسی‌ها مورد تاکید است. لازم به ذکر است که روش مقایسه‌ای مهم‌ترین روش تحلیلی در این خصوص است که در آن بر اساس شاخص‌هایی مانند نوع، ماهیت، سبک، جنس و ... آثار شناسایی شده مورد تحلیل قرار می‌گیرند.
  - ۴- تدقیق تجزیه و تحلیل آثار
  - ۵- نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهاد
- نکات مهم قابل توجه در مرحله شناسایی آثار: مهم‌ترین نکاتی که لازم است مشاور مطالعات میراث فرهنگی در مرحله شناسایی آثار به آن‌ها توجه نماید عبارتند از:
  - تعیین مرزهای طبیعی و انسان ساخت منطقه‌ی مورد بررسی؛

- در نظر داشتن اهمیت تاریخی و فرهنگی منطقه مورد بررسی در رابطه با هدف پروژه پیشنهادی؛
  - مشخص نمودن تاریخ فعالیت‌های پیشین در منطقه؛
  - شرح روش بررسی و دلایل استفاده از آن؛
  - توصیف محوطه‌های شناسایی شده و طبقه‌بندی آن‌ها از منظر گونه شناختی، گاه‌نگاری، وسعت و...؛
  - روشمندی تجزیه و تحلیل آثار؛
  - تهیه نقشه‌های مکان‌یابی شده‌ی آثار شناسایی شده در عرصه و حریم طرح
- همچنین مشاور میراث فرهنگی در مرحله شناسایی آثار باید موارد زیر را رعایت نماید:
- هدف از بررسی و شناسایی پیش از آغاز کار کاملاً روشن و تبیین شده باشد.
  - در انجام هر مطالعه، کارشناسان مسوول گردآوری، طبقه‌بندی و تحلیل مدارک هستند. این مدارک شامل شواهد مادی و همه اطلاعات مربوط به آن‌ها ست.
  - مقررات علمی-پژوهشی و تعهدات اخلاقی سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری باید رعایت شود.
  - هدف از بررسی و شناسایی پیش از آغاز کار کاملاً روشن و تبیین شده باشد.
  - بررسی و شناسایی، پرسش‌هایی را شامل شود که پاسخ به آن‌ها در فرایند بررسی هدف شناسایی را محقق نماید.
  - به حساسیت‌های محلی در فرایند عملیات شناسایی و فعالیت‌های میدانی توجه شده و احترام متقابل برقرار شود.

۱-۲-۴- فرآیند تعیین حریم آثار فرهنگی - تاریخی

حریم‌گذاری آثار فرهنگی و تاریخی جزء وظایف ذاتی سازمان میراث در حفاظت از محوطه‌هاست. روش‌شناسی و شاخص‌های حریم‌گذاری آثار و محوطه‌های فرهنگی و تاریخی که ملاک عمل در این سازمان است، به شرح زیر می‌باشد.

۱-۲-۴-۱- روش‌شناسی تعیین حریم آثار فرهنگی - تاریخی

الف- شناخت مبانی و روش تعیین حریم:

آثار تاریخی غیرمنقول را می‌توان به دو دسته کلی زیر طبقه‌بندی کرد:

۱- آثار تاریخی غیرمنقول شامل: تپه‌ها و محوطه‌های تاریخی

۲- آثار تاریخی غیرمنقول شامل: بناها، مجموعه بناها و بافت‌های تاریخی

۳- تعیین حریم برای دو دسته از آثار تاریخی فوق به دو روش زیر صورت می‌گیرد که بنا بر شرایط و ضرورت توجیهی طرح انجام خواهد شد:

- تعیین حریم برای تپه‌ها و محوطه‌های تاریخی - فرهنگی که معمولاً با گمانه زنی و یا بوسیله ابزارهای دقیق (ژئوفیزیک و ...) انجام می‌شود و منحصرأ توسط باستان شناسان و با همکاری سایر مهندسان رشته‌های مرتبط تعیین می‌گردد.

- تعیین حریم برای بناها، مجموعه بناها و بافت‌های تاریخی - فرهنگی که معمولاً نیازی به گمانی‌زنی نیست و توسط حفاظت‌گران بناها و بافت‌های تاریخی، معماران و شهرسازان انجام می‌شود.
- ب- ارزیابی مرتبه‌های فهم حریم آثار تاریخی و طبیعی شامل پیوند و گسست‌ها، کالبد، پیوند عمودی و افقی با زمین، پیوند با کالبدهای مجاور، پیوند با طبیعت، شهر با امکان بهره‌برداری متقابل اثر و محیط، پیوند انسانی با کالبد همه‌ی پیوندهایی که در ابقای موجودیت کالبدی اثر تاریخی موثرند در این دسته جای می‌گیرند.
- ج- بررسی امکانات زیستی طبیعی (آب، نور، خاک، هوا، ...) و امکانات زیستی مصنوع (راه، شبکه، خدمات شهری و...)
- د- نحوه‌ی زیست آثار تاریخی (چگونگی رفتارهای متقابل محیط، انسان و طبیعت با اثر تاریخی)

۱-۲-۴-۲- شاخص‌های تعیین محدوده و ضوابط حریم

بررسی وضعیت اثر از نظر ویژگی‌های زیبایی‌شناختی، تاریخی و فنی، بررسی محیط پیرامون اثر و نحوه توسعه آن از نظر ویژگی‌های باستان‌شناختی، تاریخی، معماری و فنی و اقتصادی، شناخت پیوند دو طرفه اثر و محیط، بررسی محیط گسترده از نظر زیرساخت‌های شهری و منطقه‌ای، معیشت و جایگاه اثر در معیشت و روش زندگی در منطقه و بررسی مسیرهای تاریخی و نحوه تفکیک اراضی در پیرامون اثر در تعیین محدوده و ضوابط حریم موثرند.

۱-۲-۴-۳- تعیین حریم درجه یک، دو، سه و ... اثر

شکل ظاهری حریم اثر تاریخی، محدوده یا محدوده‌هایی است که به دقت تعریف و بر روی نقشه مشخص شده‌اند. تعداد و وسعت محدوده‌ها به ویژگی‌های اثر و محیط بستگی دارد و پس از انجام بررسی محدوده‌هایی که مشمول معیارهای حفاظت اثر تاریخی و طبیعی می‌شوند تعیین و از میان محدوده‌هایی که مشمول معیارهای همانند هستند تفکیک و روی نقشه مشخص می‌شوند. این محدوده‌ها با نام حریم یک، دو، سه خوانده می‌شوند. یک طرح حریم از چند گونه حریم مختلف تشکیل می‌شود که گونه‌ها و شمار آن‌ها بستگی به ویژگی‌های اثر دارد.

۱-۲-۴-۴- معرفی انواع حریم

حریم حفاظتی کالبدی، حریم حفاظتی منظری، حریم حفاظتی کاربردی و حریم حفاظتی زیرساختی انواع حریم محسوب می‌شوند که در بخش تعاریف این دستورالعمل توضیحات مربوط به آن‌ها آمده است.

۱-۲-۴-۵- تعیین و تصویب حریم آثار تاریخی - فرهنگی

تعیین عرصه و پیشنهاد حریم تپه‌ها، محوطه‌ها، بناها و بافت‌های تاریخی به‌طور کلی یک وظیفه اداری و تکلیف سازمان میراث فرهنگی و ... به منظور حفاظت و تحکیم پیوندهای دو سویه محیطی، تاریخی حفاظت در برابر اقدامات توسعه‌ای انجام می‌پذیرد.

فرایند تعیین عرصه و حریم تپه‌ها و محوطه‌های تاریخی و فرهنگی به شرح زیر می‌باشد:

- ۱- ارائه برنامه در قالب فرم‌های مربوط
- ۲- درخواست صدور مجوز
- ۳- صدور مجوز تعیین حریم
- ۴- تامین اعتبار و نیروی انسانی مورد نیاز
- ۵- تهیه اسناد فنی شامل: جمع‌آوری نقشه‌های تهیه شده و نقشه‌برداری از وضع موجود محوطه
- ۶- گمانه‌زنی در ابعاد حداکثر ۲×۲ متر خارج از محدوده عرصه تپه‌ها و محوطه‌ها
- ۷- متوقف نمودن کاوش در گمانه بعد از برخورد با آثار
- ۸- مستندسازی گمانه‌ها
- ۹- طراحی و طبقه‌بندی و مستندسازی اشیای مشکوفه در حین کاوش در گمانه
- ۱۰- تعیین خط عرصه و حریم بر روی نقشه شامل محدوده عرصه تاریخی، حریم درجه یک، دو و حریم منظری و ...
- ۱۱- تعیین ضوابط و مقررات حفاظتی، کالبدی و منظری عرصه و هریک از حرایم محوطه
- ۱۲- جانمایی گمانه‌ها بر روی نقشه محوطه
- ۱۳- پر نمودن گمانه بعد از مستندسازی آن‌ها
- ۱۴- تهیه گزارش به همراه نقشه محوطه به کمیته حرایم سازمان میراث فرهنگی و ...
- ۱۵- بررسی و تصویب عرصه و حریم در کمیته تخصصی حرایم سازمان میراث فرهنگی و ...
- ۱۶- ابلاغ محدوده و ضوابط عرصه و حریم به مراجع و نهادهای ذیربط جهت رعایت ضوابط و مقررات و لحاظ در طرح‌های بالا دست
- ۱۷- میله‌گذاری حریم محوطه بعد از تصویب آن در کمیته حرایم سازمان میراث فرهنگی و ...

۱-۲-۵- مرمت اضطراری به منظور حفاظت آثار شناسایی شده

اصولا حفاظت و مرمت اضطراری و نگهداری آثار حین شناسایی و مستندسازی مقوله‌ای پیچیده است که نیاز به ارائه طرح و تصویب آن در شورای فنی میراث فرهنگی را دارد؛ همچنین این اقدام اعتبار مالی جداگانه و تخصص‌ها و دستورالعمل‌های مستقل و خاص خود را می‌طلبد و مسایل حقوقی، مالی و اداری مخصوص به خود دارد. استفاده از مجموعه دستورالعمل‌های مربوطه که مدارک علمی در سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری محسوب می‌شوند توصیه می‌شود. مهم‌ترین این دستورالعمل‌ها که ملاک عمل حفاظت و مرمت قرار می‌گیرند، عبارتند از:

- دستورالعمل ملی حفاظت از بناها، مجموعه بناها و بافت‌ها تاریخی فرهنگی کشور (در دست تهیه)
- دستورالعمل ملی حفاظت از تپه‌ها و محوطه‌های تاریخی، فرهنگی کشور (در دست تهیه)

- منشورها، کنوانسیون‌ها و توصیه‌نامه‌های بین‌المللی مرتبط؛ مانند: توصیه‌نامه چشم‌انداز و محل‌های ۱۹۶۲ یونسکو، منشور ونیز (۱۹۶۴)، توصیه‌نامه فعالیت‌های عمومی ۱۹۶۸ یونسکو، کنوانسیون میراث جهانی ۱۹۷۲ یونسکو، منشور بورا ۱۹۸۱ ایکوموس، منشور مدیریت باستانی ۱۹۹۰ ایکوموس؛ مجموعه فعالیت‌های مربوط به طراحی به منظور مرمت اضطراری آثار فرهنگی - تاریخی معمولاً مراحل زیر را شامل می‌شود:

الف- شناخت وضع موجود اثر تاریخی

ب- آسیب‌شناسی اثر

ج- طرح مرمت و اجراء

به‌طور کلی در شناخت وضع موجود، آسیب‌شناسی و مرمت اضطراری اثر باید به موارد زیر دست یافت:

۱- تاریخ‌نگاری معماری و شناخت تاریخچه اثر و پیرامون آن

۲- بررسی وضعیت ساختمانی و کالبدی اثر

۳- بررسی زیبایی‌شناسی و هنری اثر

۴- بررسی ارزش‌های فرهنگی - محلی اثر

۵- بررسی شرایط و ارزش‌های اجتماعی و اقتصادی اثر

۶- آسیب‌شناسی کالبدی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی اثر در مقیاس مناسب

۷- تبیین مبانی نظری مرمت اثر

۸- برنامه‌ریزی فیزیکی و کوتاه مدت برای مرمت اضطراری

۹- طرح مرمت اضطراری در مقیاس مناسب

۱۰- آغاز عملیات مرمت اضطراری و نظارت هم‌زمان

۳-۱- ارائه روش‌های مناسب مستندسازی آثار منقول و غیرمنقول

۱-۳-۱- قالب‌های اصلی مستندنگاری و مستندسازی آثار فرهنگی و تاریخی

مستندنگاری و مستندسازی آثار فرهنگی در دو قالب کلی انجام می‌شود.

جدول ۱-۱- معرفی قالب‌های اصلی مستندنگاری و مستندسازی آثار فرهنگی و تاریخی غیر منقول

تشکیل پایگاه داده‌های مکتوب شامل: - فیش‌برداری متون مرتبط؛ - اسکن تصاویر و طرح‌ها؛ - جمع‌آوری نقشه‌ها و طرح‌ها؛ - تهیه جداول و گراف‌های مرتبط - و ...	مستندنگاری و مستندسازی بر اساس مطالعات کتابخانه‌ای
شامل تشکیل پایگاه داده‌های میدانی از قبیل: - عکس، فیلم و ... - تهیه نقشه با مقایس مناسب و مورد نیاز با توجه به نوع اثر در محیط اتوکد و GIS؛ - ثبت موقعیت اثر در دستگاه مکان‌یاب GPS و پیاده‌سازی آن در محیط MAPSOURCE و GIS؛ - تهیه کروکی از اثر؛ - تهیه طرح از یافته‌های منقول؛ - تهیه جداول مجزا از اثر در مورد توصیف عمومی و اختصاصی؛ - تهیه شناسنامه‌های مجزا اثر بر پایه نوع اثر - و ...	مستندنگاری و مستندسازی بر اساس مطالعات میدانی

همچنین در فرآیند مستندسازی میراث فرهنگی باید موارد زیر لحاظ شوند:

۱-۱-۳-۱- ثبت یا توصیف نوشتاری

مستندسازی نوشتاری بر پایه اطلاعات حاصل از مطالعات کتابخانه‌ای و توصیفات مشاهده‌ای استوار است. این توصیفات بدون مستندات تصویری و نقشه‌ای قابل درک نخواهد بود. توصیفات مشاهده‌ای باید منطبق با دستورالعمل بررسی و شناسایی سازمان میراث فرهنگی کشور باشد که توسط سازمان میراث فرهنگی کشور در ده فرم مجزا (شامل فرم عمومی ثبت، و فرم‌های تخصصی انواع آثار به تفکیک تپه و محوطه، گورستان، غار، بناهای ساختمانی و...) تهیه شده است و مشاور میراث فرهنگی طرح‌های منابع آب می‌بایست در شروع مستندسازی از آن استفاده نماید. نکته قابل ذکر این است که تکمیل فرم‌های یاد شده جزء غیر قابل تفکیک از فرآیند مستندنگاری است و فرایند تهیه گزارش باید بر اساس آن صورت گرفته و استنتاج‌ها حاصل آن باشد.

۱-۲-۳-۱- ثبت ترسیمی

در این بخش از مستندنگاری عملیات مربوط به ترسیم و طراحی‌های مرتبط با آثار به فراخور گونه شناسایی شده انجام می‌شود. مهم‌ترین زیربخش‌های مرتبط با ثبت ترسیمی عبارتند از؛

- ترسیم نقشه/ نقشه‌برداری: این بخش شامل نقشه‌های مادر محدوده طرح، نقشه توپوگرافی محوطه شناسایی شده، نقشه جانمایی شده آثار شناسایی شده در محدوده مشخص شده مطالعات میراث فرهنگی در محدوده طرح شامل عرصه و حریم آن می‌شود. (قابل ذکر است که در صورت تشخیص، تهیه نقشه‌های مرکب شامل

- جانمایی آثار به همراه رقوم ارتفاعی و دوره بندی محوطه‌های شناسایی شده و مواردی از این دست نیز قابل انجام است.)
- ترسیم کروکی اثر: به دو شکل کروکی آزاد دستی و کروکی متکی به فایل نقشه‌ای در محیط اتوکد، از محوطه‌های شناسایی شده - به تفکیک هر محوطه یا اثر - ارائه می‌شود.
  - ترسیم پلان: در صورت شناسایی آثار معماری در محدوده طرح، ترسیم پلان اثر ضروری است. این ترسیم نیز به دو شکل دستی و یا در محیط اتوکد و با استفاده از نرم افزارهای سه بعدی قابل انجام است.
  - طراحی از یافته‌ها و تزیینات وابسته به معماری؛ این بخش از مستندنگاری بر یافته‌های فرهنگی شامل سفال، ابزار سنگی، شیشه، اشیای استخوانی، اشیای فلزی، قطعات گچ‌بری، تزیینات کتیبه‌ای شامل کتیبه‌های یادمانی وابسته به معماری یا به صورت صخره‌ای و سایر موارد مشابه، مرتبط است. با توجه به اهمیت سفال و ابزار سنگی عموماً در محوطه‌های باستانی با پراکندگی مواد فرهنگی سطحی، طراحی این دو بخش ضروری و الزامی است. قابل ذکر است انجام این مرحله از مستندنگاری در هر محوطه منوط به وجود آن است و الزاماً شامل تمام آثار شناسایی شده نیست.

۱-۳-۱-۳- ثبت تصویری

ثبت تصویری به دو شیوه عکاسی و فیلمبرداری قابل تقسیم است. شیوه اول (عکاسی) پس از اتمام کار به صورت گزارش تحویل کارفرما خواهد شد اما شیوه دوم (فیلمبرداری) هرچند قابلیت ارائه به کارفرما را نداشته باشد، اما انجام آن ضروری است.

تهیه عکس در دو بخش مستندنگاری آثار میراث فرهنگی یا غیرمنقول و آثار و یافته‌های فرهنگی یا منقول انجام می‌گیرد و رعایت موارد زیر در این دو بخش ضروری است: در بخش اول یا مستندنگاری آثار؛ تهیه عکس از چشم‌انداز عمومی، تهیه عکس با دید از چهار جهت اصلی، تهیه عکس از وضعیت آسیب‌شناسی اثر شامل آسیب‌های طبیعی و انسانی، تهیه عکس از جزییات اثر ضروری است.

بخش دوم ثبت تصویری، تهیه عکس از یافته‌های فرهنگی یا آثار منقول است؛ این مرحله از مستندنگاری برای هر محوطه به صورت مجزا با کدهای مرتبط با آن‌ها انجام خواهد گرفت و توصیه می‌شود در مواردی که عکاسی از دو یا چند سطح یک یافته ضروری باشد به صورت مجزا باشد و عکاسی از اشیای همسان، به صورت گروهی انجام شود. (مثل عکس‌برداری از مجموعه یافته‌های سفالی لعابدار یا ساده از یک محوطه در یک عکس)

نکته مهم در مستندنگاری تصویری داشتن اشل یا شاخص اندازه‌گیری در هر عکس است.

۱-۳-۴- ثبت یافته‌ها

ثبت یافته‌ها با ثبت نوشتاری، ترسیمی و تصویری هم‌پوشانی دارد اما به جهت اهمیت آن در این بخش به صورت مجزا معرفی شده است. آنچه در این بخش مورد اشاره قرار می‌گیرد، داشتن شناسنامه پیرامون هر اثر میراث فرهنگی متکی بر اطلاعات نوشتاری، ترسیمی و تصویری آن است. این اقدام در دو بخش آثار غیرمنقول یا بنایی و آثار منقول یا موزه‌ای یا یافته‌های فرهنگی و سطحی انجام می‌گیرد. آنچه از این بخش از مستندنگاری در گزارش نهایی استفاده خواهد شد شامل جداول، نمودارها، عکس‌ها و توصیفات است که در واقع پردازی از داده‌های اطلاعاتی است که انجام یافته است.

۱-۳-۵- تفسیر گزارش

آخرین مرحله از مستندنگاری، تفسیر یافته‌هاست که بر اساس روش‌های رایج و به تفکیک فعالیت آن انجام خواهد گرفت. این قسمت در دو بخش علمی و اجرایی انجام خواهد گرفت. بخش اجرایی آن شامل تاثیرات آثار شناسایی شده بر طرح است که تصمیم‌گیری پیرامون آن منجر به صدور و یا عدم صدور مجوز عملیات ساختمانی طرح‌های منابع آب خواهد شد و بخش علمی آن مربوط به مباحث باستان‌شناختی آثار شناسایی شده در محدوده طرح، گاه‌نگاری پیشنهادی اولیه آن و چشم‌انداز منطقه خواهد بود. مهم‌ترین خروجی در این مرحله از مستندنگاری، گزارش متنی متکی بر فایل رایانه‌ای آن خواهد بود که نتیجه عملیات اجرای شناسایی آثار میراث فرهنگی طرح از دیدگاه‌های مختلف خواهد بود.

۱-۳-۲- روش مستندنگاری و مستندسازی آثار فرهنگی و تاریخی منقول

یکی از مهم‌ترین شاخص‌ها و معیارهای مطالعاتی در شناخت و گاه‌نگاری آثار میراث فرهنگی در محوطه‌های باستانی به دست آمدن مواد یا یافته‌های فرهنگی است. از منظر شناخت‌شناسی این ابزار به دو دسته مطالعاتی و اشیای موزه‌ای تقسیم می‌شوند. هر چند بر روی هر دو گونه مطالعات انجام می‌گیرد، اما تفاوت این دو گونه در قابلیت به نمایش درآمدن اشیایی است که در دسته موزه‌ای قرار دارند. در کنار این دو اشیاء، می‌توان به اشیاء وابسته به معماری یا مجسمه‌ها، سنگ قبور، شیرهای سنگی، کتیبه‌های یادمانی سنگی و... اشاره کرد که از نظر مطالعاتی جز دسته آثار منقول قرار دارند. در صورت قرار داشتن این دسته از آثار در محدوده مطالعاتی طرح‌های منابع آب مستندنگاری آن‌ها ضروری است. همچنان‌که پیش‌تر و در یک بیان کلی گفته شد مستندنگاری آثار منقول در دو فرآیند کتابخانه‌ای و میدانی انجام می‌گیرد که در اینجا شرح بیش‌تری در باره آن‌ها داده می‌شود.

جدول ۱-۲- مستندسازی آثار منقول

فرایندها	مراحل در هر فرایند	نکات مورد توجه
مستندنگاری کتابخانه‌ای	تشکیل پایگاه داده‌ها	- ضرورت جمع‌آوری اطلاعات از طریق استفاده از منابع دست اول و دست دوم
	اسکن تصاویر و طرح‌ها و تهیه جداول و گراف‌ها	- کسب اطلاعات مقایسه‌ای و شناخت یافته‌های محققان، کاوشگران محوطه‌های باستانی، معماران و سایر پژوهش‌گران در محوطه‌های مشابه انجام شده است
مستندنگاری میدانی	ثبت یا توصیف نوشتاری یافته‌ها	- ضرورت استفاده از مجموعه فرم‌های تهیه شده توسط اداره کل موزه‌های سازمان میراث فرهنگی (نک سایت اداره کل موزه‌ها یا کتاب موزه و موزه داری در ایران) - هم‌پوشانی ثبت نوشتاری یا توصیف نوشتاری یافته‌ها با ثبت ترسیمی و تصویری - تهیه شناسنامه برای هر اثر فرهنگی متکی بر اطلاعات نوشتاری، ترسیمی و تصویری آن برای کلیه آثار منقول یا موزه‌ای یا یافته‌های فرهنگی و سطحی به دست آمده در محدوده طرح‌های مطالعاتی - ثبت دقیق اشیا و اموال منقول با شناسنامه‌دار کردن آن‌ها به گونه‌ای که پس از پردازش و تجزیه و تحلیل اطلاعات، شناخت‌شناسی پیرامون محوطه امکان‌پذیر باشد. - امکان‌پذیری انجام این فرآیند در محیط word, excel, file maker, access و سایر نرم‌افزارهای مشابه
	ثبت ترسیمی و تصویری	- انجام طراحی دقیق از یافته‌های شاخص به همراه تهیه عکس از آن‌ها - انجام طراحی به‌صورت دستی یا رایانه‌ای با استفاده از نرم‌افزارهای (photoshop, Corel draw) - ثبت تصویری یافته‌های فرهنگی یا آثار منقول برای هر محوطه به‌صورت مجزا با کدهای مرتبط با آن‌ها - ضرورت توجه به وضوح تصویر، جهت‌های مختلف آن، استفاده از اشل یا شاخص اندازه‌گیری در مستندنگاری هر شیئی - تهیه تصویر به صورت گروهی از یافته‌های هم‌مشکل و تهیه عکس به‌صورت مجزا از یافته‌های شاخص و اجزای آن‌ها
نحوه ارائه گزارش	ارائه اسناد و مدارک فنی	- مدارک رایانه‌ای شامل مدارک فایلی نوشتاری، تصویری، فیلم، عکس، طرح و ...؛ - مدارک نوشتاری شامل کتاب طرح، گزارش روزانه، گزارش ماهانه، گزارش نهایی، گزارش مصور طرح‌ها و تصاویر، نقشه‌ها
	ارائه مدارک اموال فرهنگی	- تحویل اشیای فرهنگی در قالب جعبه‌های اشیای فرهنگی به همراه شناسنامه و اطلاعات رایانه‌ای آن به صورت مجزا، مدارک صوتی و تصویری که در پایان هر بررسی باستان‌شناختی در فرم‌ها مشخص و مجزا تهیه می‌شوند به امین اموال اشیای فرهنگی در سازمان میراث فرهنگی، و یا ادارات و پژوهشکده‌های تابع آن

۱-۳-۳- روش مستندسازی آثار غیرمنقول

هریک از انواع آثار منقول (بنا، تپه، محوطه، غار، گورستان و ...) دارای فرم و شناسنامه خاص خود بوده و شیوه برخورد با هر یک بر اساس ماهیت آن مطابق قوانین و دستورالعمل‌های سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، مطالعات دانشگاهی مرتبط با آن‌ها، تجارب جهانی و پژوهش‌های انجام شده توسط محققان تعیین می‌شود. شناخت موقعیت، قدمت، وضعیت ثبت و تعیین حریم، نقشه مورد نیاز، اقلیمی که در آن واقع شده، آسیب‌شناسی، اطلاعات شفاهی و ... از جمله اجزای مستندسازی این آثار می‌باشند. لازم است هر یک از این اجزا بنابر ضروریاتش دارای شناسنامه و اطلاعات تخصصی باشد که روش‌ها و تکنولوژی تهیه آن در کتابچه آیین‌نامه و دستورالعمل‌های بررسی‌های باستان‌شناختی، جلد اول: بررسی و شناسایی آثار باستانی و فرهنگی - تاریخی (کمیته بررسی و تدوین دستورالعمل‌های

باستان‌شناختی - پژوهشکده باستان‌شناسی سازمان میراث فرهنگی، زمستان ۱۳۸۳) بیان شده است و مشاور میراث فرهنگی طرح‌های منابع آب باید آن را در دستور کار قرار دهد.

۴-۱- ارائه روش‌های مناسب برای ارزیابی آثار فرهنگی و تاریخی

۴-۱-۱- معیارهای ثبت آثار

بعد از شناسایی آثار فرهنگی، تاریخی و طبیعی، برای ارزیابی اجرای طرح‌های منابع آب بر آن‌ها، در گام نخست باید میزان ارزش و اعتبار آن‌ها بر اساس معیارهای جهانی، ملی و یا منطقه‌ای و محلی مشخص شود. بر این اساس هر یک از آثار فرهنگی و تاریخی منقول و غیرمنقول شناسایی شده در محدوده طرح‌های منابع آب، قاعدتا در یکی از گروه‌های زیر جای می‌گیرند:

- قابل ثبت در میراث جهانی

- قابل ثبت در فهرست آثار ملی

- دارای ارزش‌های میراثی در سطح استانی و منطقه‌ای

در ادامه بعد از بیان معیارهای قرارگیری آثار در هر یک از گروه‌های ذکر شده، نحوه ارزیابی طرح طرح بر آن‌ها بیان خواهد شد.

۴-۱-۱-۱- معیارهای ثبت آثار در میراث جهانی

بر اساس کنوانسیون میراث جهانی یونسکو (World Heritage Sites) هر مکان برای ثبت در میراث جهانی دست کم باید یکی از معیارهای زیر را دارا باشد:

جدول ۱-۳- معیارهای ثبت آثار در مقیاس جهانی بر اساس کنوانسیون میراث جهانی یونسکو

معیارهای طبیعی				معیارهای فرهنگی						راهنمای عملیاتی
IV	III	II	I	VI	V	IV	III	II	I	راهنمای عملیاتی ۲۰۰۲
X	VII	IX	VIII	VI	V	IV	III	II	I	راهنمای عملیاتی ۲۰۰۵

معیارهای فرهنگی

(I): نشان دهنده یک شاهکار از نبوغ و خلاقیت انسانی باشد.

(II): نشان دهنده تبادل ارزش‌های بشری در یک بازه زمانی در یک منطقه فرهنگی از لحاظ پیشرفت در معماری یا فناوری، برنامه‌ریزی شهری یا طراحی چشم‌انداز باشد.

(III): گواهی بی‌همتا یا دست‌کم استثنایی بر یک سنت فرهنگی یا تمدن زنده یا از میان رفته باشد.

(IV): نمونه‌ای برجسته در معماری یا تکنولوژی که مرحله‌ی مهمی از تاریخ بشر را نشان دهد.

(V): نمونه برجسته‌ای از تعامل بین انسان و محیط زیست و یا نماینده یک فرهنگ باشد.

(VI): به طور مستقیم مرتبط با رویدادها یا سنت‌های زندگی، افکار و عقاید یا آثار هنری یا ادبی دارای اهمیت عالی جهانی باشد.

معیارهای طبیعی

(VIII): پدیده‌ای بی‌نظیر طبیعی با زمینه‌های استثنایی و زیباشناسی باشد.

(IX): نمونه برجسته از مراحل و تغییرات تاریخ زمین‌شناسی باشد.

(VII): نمونه‌ی برجسته از فرایندهای زیست محیطی و بیولوژیکی در تکامل و توسعه زمینی، اکوسیستم‌های ساحلی و دریایی و جوامع از گیاهان و حیوان‌ها باشد.

(X): شامل زیستگاه‌های طبیعی مهم از نظر تنوع زیستی و حاوی گونه‌های در خطر باشد (<http://whc.unesco.org/en/criteria>).

۱-۴-۱-۲- معیارهای ثبت آثار در فهرست آثار ملی

بند ۶ از ماده ۳ قانون سازمان میراث فرهنگی کشور، ثبت آثار ارزشمند منقول و غیرمنقول فرهنگی - تاریخی را در فهرست آثار ملی و فهرست‌های ذیربط از جمله وظایف و اختیارات سازمان میراث فرهنگی و ... تعیین کرده است، از این‌رو معیارهای ثبت آثار تاریخی به استناد قانون و آیین‌نامه‌ها به شرح زیر می‌باشد:

۱- به استناد ماده اول و دوم قانون راجع به حفظ آثار ملی مصوب ۱۳۰۹/۸/۱۲ «درخصوص ابنیه و مستحذات احداث شده تا اختتام سلسله زندیه»

۲- به استناد قانون ثبت آثار ملی مصوب ۱۳۵۲/۹/۱۲ «درخصوص ابنیه و مستحذات احداث شده بعد از اختتام سلسله زندیه»

۳- به استناد ماده اول آیین‌نامه اموال فرهنگی - هنری و تاریخی نهادهای عمومی و دولتی مصوب ۸۱/۱۲/۷ هیات وزیران «درخصوص تعریف اموال منقول و تاریخ ساخت آن»

شرط اولیه ثبت هر اثر در فهرست آثار ملی، معیارهای اشاره شده در موارد فوق است و احراز ویژگی‌های فرهنگی، تاریخی، صنعتی، هنری و ... و سایر شرایط مقرر قانونی از نظر قدمت، محل وقوع، محل ساخت یا ایجاد اثر است که از جمله وظایف و تکالیف قانونی و حاکمیتی سازمان میراث فرهنگی و ... است (صمدی، ۱۳۸۲: ۲۰۴).

۱-۴-۱-۳- معیارهای قرارگیری آثار در سطح محلی و استانی

بسیاری از آثار شناسایی شده‌ی فرهنگی، تاریخی و طبیعی در محدوده طرح، ممکن است که واجد ویژگی‌های لازم برای ثبت در فهرست آثار جهانی و ملی را نداشته باشند، اما در سطح محلی و استانی دارای ارزش و اعتبار باشند. مثلا ممکن است نمونه‌ای برجسته از معماری بومی یا نمونه‌ای برجسته از تعامل بین انسان و محیط زیست در آن منطقه باشند، به طور مستقیم مرتبط با رویدادها یا سنت‌های زندگی، افکار و عقاید یا آثار هنری یا ادبی دارای اهمیت محلی

باشند. متأسفانه برای معرفی این‌گونه آثار نیز هنوز ملاک‌های کارشناسی شفاف و مشخصی معرفی نشده است، اما در ماده ۳ قانون اساسنامه سازمان میراث فرهنگی کشور علاوه بر آن که ثبت آثار ارزشمند منقول و غیرمنقول فرهنگی - تاریخی کشور در فهرست آثار ملی و فهرست‌های (بند ۶) از وظایف آن سازمان است، همچنین در بندهای مختلف آن ماده، همچنین به بررسی و شناسایی محوطه‌ها، تپه‌ها، بناها و مجموعه‌های تاریخی و تهیه فهرست جامع از آن‌ها و نقشه باستان‌شناسی کشور (بند ۲)، بررسی‌های مردم‌نگاری پژوهش‌های مردم‌شناسی، انسان‌شناسی زیستی و شناخت فرهنگ بومی مناطق مختلف کشور (بند ۴) و ... نیز اشاره شده است. این‌رو تا زمان معرفی ملاک‌های کارشناسی مشخص برای این‌گونه آثار، با معرفی ویژگی‌های آثار شناسایی شده در محدوده طرح‌های منابع آب، تعیین آثاری که در این گروه قرار می‌گیرند نیز با استعلام از سازمان میراث فرهنگی، ... امکان‌پذیر خواهد بود.

۱-۴-۲- سطح‌بندی آثار شناسایی شده در محدوده طرح

در بندهای قبلی دستورالعمل، روش‌های مناسب شناسایی آثار فرهنگی - تاریخی (برای آثار منقول و غیرمنقول) معرفی شد و همچنین روش‌های مناسب مستندسازی آثار نیز ارائه شد. طبیعتاً در این مرحله (ارزیابی اجرای طرح بر میراث فرهنگی و طبیعی)، گروه مطالعات میراث فرهنگی فهرستی از آثار منطقه را تهیه نموده که همه‌ی این آثار با استفاده از شیوه‌های علمی، مستندسازی شده‌اند؛ سطح‌بندی آثار با استفاده از اطلاعات گردآوری شده انجام خواهد شد. به طور کلی، مجموعه آثار شناسایی شده در محدوده طرح را می‌توان در دو گروه آثار ثبت شده (به عنوان میراث جهانی و یا فهرست آثار ملی) و آثار ثبت نشده قرار داد. در این گام، ضمن ارائه فهرستی از آثار ثبت شده، مهم‌ترین اقدام، تشریح ویژگی‌های شاخص آثاری است که هنوز به ثبت نرسیده‌اند، اما بر اساس معیارهای اعلام شده (در بند قبل) می‌توانند به عنوان اثر جهانی و یا ملی به ثبت برسند و یا این‌که ارزش‌های آن‌ها در سطح محلی و استانی قابل توجه می‌باشد. سطح‌بندی آثار شناسایی شده در محدوده طرح را می‌توان در قالب جدول زیر انجام داد.

جدول ۱-۴-۱- شناسایی ویژگی‌ها و سطح اثر

نام اثر	ویژگی شاخص بر اساس معیارها	سطح اهمیت اثر		
		جهانی	ملی	محلی و استانی

۱-۴-۳- شناسایی پیامدهای اجرای طرح بر آثار شناسایی شده

بعد از شناسایی و معرفی ویژگی‌ها و سطح اثر، گروه مشاور بایستی به شناسایی و برآورد تاثیرات اجرای طرح‌های منابع آب بر آثار تاریخی و فرهنگی موجود و معرفی نحوه اقدام برای هر یک از آن‌ها بپردازد. ممکن است با توجه به نوع اثر، نوع طرح منابع آب، مقیاس طرح، مکان اجرای طرح و ... پیامدهای اجرای طرح بر اثر بسیار متفاوت و متنوع باشد، اما به طور کلی می‌توان جدول (۱-۵) را برای این منظور مورد استفاده قرار داد. البته کارشناسان طرح با توجه به

ویژگی‌های طرح، زمان و مکان و نیز رویکرد و موضع نظری ممکن است عوامل بیش‌تری را تعیین و بعضی از عوامل پیشنهادی را جرح و تعدیل نمایند.

جدول ۲-۵- شناخت پیامدهای اجرای طرح بر میراث موجود در منطقه

نام اثر	پیامد اجرای طرح بر اثر				دوره زمانی پیامد		میزان اثر ^۱				نوع پیامد	
	غیرقابل کاوش و جابجایی	آثار نیازمند جابجایی	آثار نیازمند کاوش	آثار نیازمند مستندسازی	دوره ساخت	دوره بهره‌برداری	H	M	L	U	برگشت پذیر	غیر قابل برگشت

۱-۴-۴- پیشنهاد نحوه برخورد با آثار شناسایی شده در محدوده طرح

بعد از تعیین سطح آثار شناسایی شده در محدوده طرح و شناخت پیامدهای اجرای طرح بر میراث موجود در منطقه ضروری است که مشاور زمینه تصمیم‌گیری اصولی، منطقی و آینده نگر را فراهم کند. در یک نگاه کلی، مجموع پیشنهادات برای برخورد با آثار شناسایی شده را می‌توان در گروه‌های زیر قرار داد:

۱-۴-۴-۱- آثار غیرقابل کاوش، غیرقابل جابجایی، با درجه اهمیت بالا

این سطح شامل آثار دارای اهمیت ملی و بین‌المللی است که به ثبت جهانی و یا ملی رسیده‌اند. وجود این آثار گزینه عدم اجرای طرح را تقویت می‌نماید. مشاور مطالعات میراث فرهنگی در مواجهه با چنین وضعیتی تصمیم‌سازی می‌نماید اما تصمیم‌گیری نهایی در این موارد مربوط به ترکیبی از نهادهای حاکمیتی در سطوح بالای سیاست‌گذاری کشور می‌باشد که لازم است سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری در آن نقش موثری ایفا نماید.

۱-۴-۴-۲- آثار نیازمند جابجایی از محدوده طرح

این سطح آثار منقول و آثار غیرمنقول را شامل می‌شود. در پاره‌ای از موارد، در صورت بالا بودن ضرورت اجرای طرح‌های منابع آب، اقدام در جهت انتقال آثار غیرمنقول نظیر آثار بنایی که دارای ارزش بالایی هستند - و انتقال آن‌ها از نظر اجرایی امکان‌پذیر است - الزامی می‌شود. آثار بناهای مذهبی و غیرمذهبی از قبیل امامزاده، کلیسا، مسجد، بناهای یادمانی و موارد مشابه دیگر با توجه به درجه اهمیت و حساسیت‌های موجود ممکن است در این گروه جای گیرند. نمونه بارز این دسته از آثار کلیسای زُرژر در آذربایجان غربی (سد بارون ماکو) و امامزاده‌ای در محدوده سد آزاد در کردستان است که ساخت سد منجر به جابجایی آن‌ها از محدوده طرح گردید. جابجایی این‌گونه آثار هزینه‌های فرهنگی، اجتماعی،

۱- H: اثر با شدت زیاد؛ M: اثر با شدت متوسط؛ L: اثر با شدت کم و U: اثر نامشخص

سیاسی و حتی اقتصادی بالایی را خواهد داشت و تصمیم‌گیری پیرامون آن‌ها نیز منوط به هماهنگی‌های درون بخشی و برون بخشی سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری است.

آثار منقول شامل سنگ قبرها، شیرهای سنگی، کتیبه‌های یادمانی، بردگوری‌ها و موارد مشابه دیگر است. مواجهه با بعضی از این آثار دارای پیامدهایی در سطوح قومی و محلی است و تصمیم‌گیری در خصوص آن‌ها نیازمند هماهنگی‌های اجتماعی و سیاسی است که لازم است مورد توجه قرار گیرد. جابجایی بعضی آثار منقول دیگر که تحت نظر سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری کشور قرار دارند با نظارت و مجوز معاونت‌های مرتبط در این سازمان قابل انجام است.

با توجه به مسوولیت کارفرما طرح منابع آب در تامین هزینه‌های مادی و پشتیبانی و لجستیکی انجام جابجایی‌ها، مشاور میراث فرهنگی می‌باید به دقت این‌گونه آثار را شناسایی و اطلاعات لازم در خصوص جابجایی آن به کارفرما ارائه نماید تا کارفرما بتواند با ارزیابی واقع‌بینانه و انجام پیش‌بینی‌های لازم در مرحله امکان‌سنجی تصمیم‌گیری نماید.

۱-۴-۳- آثار نیازمند کاوش نجات‌بخشی:

در صورتی که گزینه اجرای اقدام توسعه‌ای با وجود آثار، گزینه غالب تعیین شود لازم است کاوش نجات‌بخشی برای آثار صورت گیرد. مشاور مطالعات میراث فرهنگی فهرستی از آثار این سطح را در اختیار کارفرما قرار داده و لازم است از جنبه‌های مختلف موضوع آن‌ها را تحلیل نماید. انجام و چگونگی نجات‌بخشی باید در کمیته فنی مربوطه تایید شود. نکته‌ای که کارفرما می‌بایست نسبت به آن آگاه شده و در صورت اصرار بر اجرای عملیات با آن موافقت نماید، اختصاص زمان و هزینه کافی برای انجام عملیات نجات‌بخشی است.

۱-۴-۴- اکتفا به مستندسازی آثار

در طول انجام عملیات شناسایی و مستندسازی آثار میراث فرهنگی در طرح‌های منابع آب، در صورت تصمیم به انجام عملیات نجات‌بخشی و مطالعات تکمیلی آن، ممکن است ضرورت این مهم برای همه آثار اعلام شود و یا تنها بخشی از آن‌ها. در این بخش مابقی آثار موجود در محدوده طرح که هیچ‌گونه عملیات کاوش و مطالعات تکمیلی در آن‌ها انجام نمی‌شود، لازم است به‌صورت کامل و دقیق مستندسازی شوند. در واقع با این اقدام، انجام مطالعات بعد از اجرای طرح برای آن‌ها پیش‌بینی می‌شود.

۱-۵- وظایف و مسوولیت سازمان‌ها و نهادهای ذی‌مدخل در انجام و نظارت بر مطالعات میراث

فرهنگی

در طول دهه‌های گذشته نهادها، ادارات و سازمان‌های مختلف برای حفاظت از جنبه‌های مختلف میراث فرهنگی عهده‌دار مسوولیت شده‌اند که با تاسیس سازمان میراث فرهنگی کشور تمامی آن‌ها در قالب این سازمان متشکل شده‌اند.

بر اساس اساسنامه این سازمان تمام امور مربوط به میراث فرهنگی کشور شامل پژوهش، نظارت، حفظ و احیا از وظایف این سازمان است و طبیعتاً سایر نهادهای دولتی مکلف هستند که در این امور تابع مقررات و دستورالعمل‌های سازمان میراث فرهنگی باشند و شیوه‌نامه‌های آن‌ها نیز در امور مربوط به میراث فرهنگی برگرفته و منطبق با مقررات این سازمان باشد. دستورالعمل حاضر (دستورالعمل مطالعات میراث فرهنگی طرح‌های منابع آب) نیز در راستای این رویکرد تهیه شده است.

علاوه بر این انجام مطالعات میراث فرهنگی طرح‌های منابع آب، تصمیم‌گیری بر اساس نتایج مطالعات و نظارت بر عملیات پیش‌بینی شده در مرحله نخست مستند به یک مصوبه و یک آیین‌نامه اجرایی است و در مرحله بعد متکی بر ضوابط و شرایط درون بخشی است. مطابق تصویب نامه انجام مطالعات فرهنگی - تاریخی قبل از اجرای پروژه‌های بزرگ عمرانی مصوب ۱۳۸۲/۱۲/۲۶ هیات وزیران کلیه وزارتخانه‌ها، سازمان‌ها و موسسات دولتی موظفند قبل از اجرای این پروژه‌ها و در مرحله امکان‌سنجی و مکان‌یابی، نسبت به انجام مطالعات فرهنگی - تاریخی (میراث فرهنگی) اقدام نمایند و در طراحی و مکان‌یابی پروژه‌های یاد شده، نتایج مطالعات انجام شده و مصوبه نهایی سازمان را رعایت نمایند؛ همچنین بر اساس این مصوبه، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی وقت نیز موظف شد که بودجه مورد نیاز برای انجام مطالعات فرهنگی - تاریخی را در اعتبارات مربوط به طراحی و اجرای پروژه‌های بزرگ عمرانی پیش‌بینی نماید.

آیین‌نامه اجرایی دیگر، مربوط به بند «ج» ماده ۱۱۴ قانون چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران به شماره ۲۹۱۲۶ ت ۳۳۵۴۱ هـ- تاریخ ۱۳۸۴/۵/۱۱ می‌باشد که در آن به تفکیک وظایف دستگاه‌های ذیربط پیرامون مطالعات میراث فرهنگی و مستندسازی آثار تاریخیه شرح زیر بیان شده است؛

ماده ۱- کلیه دستگاه‌های اجرایی مشمول قانون برنامه چهارم توسعه موظفند قبل از اجرای پروژه‌های بزرگ عمرانی در مرحله امکان‌سنجی و مکان‌یابی نسبت به انجام مطالعات فرهنگی - تاریخی در مکان اجرای طرح اقدام نمایند.

ماده ۲- مطالعات فرهنگی - تاریخی و مستندسازی آثار فرهنگی، تاریخی واقع در محدوده طرح، بر اساس دستورالعمل‌های صادر شده از سازمان میراث فرهنگی و گردشگری و تحت نظارت علمی سازمان مذکور توسط دستگاه مجری انجام خواهد شد.

ماده ۳- هزینه مطالعات و مستندسازی جزئی از هزینه‌های مطالعاتی طرح در موافقتنامه بین سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور و دستگاه مجری طرح پیش‌بینی خواهد شد.

ماده ۴- ضوابط حفاظتی عرصه و حریم آثار فرهنگی - تاریخی واقع در محدوده طرح و در صورت لزوم، عملیات نجات - بخشی آن‌ها، حسب نظر و با مدیریت، هدایت و نظارت سازمان میراث فرهنگی و ...، در قالب مطالعات موضوع این آیین‌نامه انجام و پس از تایید نهایی سازمان میراث فرهنگی و گردشگری توسط مجری و از محل اعتبارات طرح انجام خواهد شد.

ماده ۵- دستگاه مجری یک نسخه از مطالعات فرهنگی، تاریخی و اسناد مربوط به مستندسازی آثار فرهنگی تاریخی موجود در منطقه محوطه اجرای طرح را به سازمان میراث فرهنگی و گردشگری تحویل خواهد داد.

ماده ۶- مبادله موافقتنامه اجرای طرح بین سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور و دستگاه مجری طرح منوط به تایید مطالعات و اقدامات موضوع این آیین‌نامه از سوی سازمان میراث فرهنگی و گردشگری خواهد بود. آنچه از این دو مصوبه در تعیین وظایف و مسوولیت سازمان‌ها و نهادهای ذی‌مدخل در انجام مطالعات مستندسازی میراث فرهنگی و تصمیم‌گیری و نظارت پیرامون آن قابل استناد است هماهنگی کامل سه بخش در انجام طرح‌های منابع آب است؛

۱- کارفرمای طرح‌های منابع آب: وزارت نیرو و سازمان‌های تابعه آن مشمول مصوبات پیش گفته بوده و موظف هستند تا در مرحله امکان‌سنجی، مطالعات فرهنگی میراث فرهنگی که در این دستورالعمل تحت عنوان مطالعات میراث فرهنگی، طبیعی و اجتماعی تفسیر شده است را انجام دهند.

۲- مرجع صدور مجوز مطالعات میراث فرهنگی موضوع این دستورالعمل؛ سازمان میراث فرهنگی و ... است. لیکن؛ متولی انجام و یا نظارت بر انجام مطالعات میراث فرهنگی، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری به عنوان تشکیلات پژوهشی و علمی سازمان میراث فرهنگی و ... تعیین گردیده است. هر چند اشخاص حقیقی و حقوقی دارای صلاحیت و مورد تایید سازمان میراث فرهنگی می‌توانند مجری انجام مطالعات میراث فرهنگی باشند؛ اما مرجع اصلی ارزشیابی و تصمیم‌گیری پیرامون نتایج مطالعات و تایید آن از سوی سازمان میراث فرهنگی و ... به پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری واگذار شده است.

۳- دستگاه تامین‌کننده هزینه‌های مالی و اعتبارات: بر اساس مصوبه‌های ذکر شده، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور (معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی) وظیفه تامین اعتبار مطالعات اجتماعی - فرهنگی را به عهده دارد. با توجه به نبود شرح خدمات و فهرست بهای پایه در انجام مطالعات میراث فرهنگی در محدوده طرح‌های منابع آب، هزینه‌های مربوطه از سوی سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری در تعامل با وزارت نیرو برآورد و پس از تصویب در موافقتنامه مربوطه لحاظ می‌شود.

فصل ۲

قوانین مرتبط، شناسایی و مستندسازی

آثار، ارزیابی تاثیرات و مسوولیت

نهادها با رویکرد زیست محیطی

۲-۱- کلیات

اثرات اجرای طرح‌های منابع آب بر میراث فرهنگی، به ویژه میراث ملموس، به واسطه تغییرات شرایط محیطی به وقوع می‌پیوندد. به زیر آب رفتن محوطه‌های تاریخی، افزایش رشد گل‌سنگ‌ها بر سازه‌های سنگی و یا نابودی یک منظر و پدیده ویژه و با اهمیت طبیعی، نتیجه تغییر در شرایط اقلیمی، تغییر مسیر طبیعی یک رودخانه یا تخریب پوشش گیاهی هستند. از این رو بخش مطالعات محیطی در مجموعه مطالعات میراث فرهنگی طرح‌های منابع آب، دو هدف زیر را دنبال می‌کند:

- شناسایی و رتبه‌بندی پدیده‌های شاخص طبیعی به عنوان میراث طبیعی مانند درختان کهنسال، آبشارها، چشمه‌ها و مناظر طبیعی و ارائه راهکارهای حفاظتی.

- تبیین تغییرات شرایط محیطی و اثرات مستقیم و غیرمستقیم آن‌ها بر میراث فرهنگی و طبیعی.

- تعریف میراث طبیعی

منظور از میراث طبیعی، محدوده‌های جغرافیایی و مناطق خاصی از کشور است که به علت کیفیت ویژه فیزیکی و زیست‌شناسی یا مناظر و چشم‌اندازهای طبیعی زیبا و کم نظیر و یا محوطه‌های طبیعی - تاریخی و نیز پدیده‌ها و نمونه‌های ارزشمند گیاهی و جانوری و زیستگاه‌های آن‌ها است که تحت حفاظت و بهربرداری پایدار قرار می‌گیرد. مصادیق میراث طبیعی به شرح زیر می‌آید:

در ماده ۲ آیین‌نامه اجرایی تبصره ماده (۲) قانون تشکیل سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، میراث طبیعی ذیل ۴ گروه اصلی با عناوین:

۱- مناظر طبیعی و عوارض بدیع جغرافیایی غیرحفاظت شده

۲- بقایای دیرین شناختی انسانی و محوطه‌های حاصل از تعامل فیزیکی و فرهنگی انسان و طبیعت

۳- مناطق مذکور در بند «الف» ماده (۳) قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست شامل: آثار طبیعی ملی و سایر مناطق تحت حفاظت و آثار و بقایای دیرین‌شناسی جانوری و گیاهی تعیین شدند.

از میان موارد فوق، آثار طبیعی - ملی (که از مناطق تحت مدیریت سازمان حفاظت محیط زیست است) دارای حریم مشخص و ثبت شده‌ای هستند که می‌باید در فرآیند مطالعات میراث طبیعی طرح‌های منابع آب در مرحله امکان‌سنجی مورد شناسایی قرار گرفته و در قالب گزارش و نقشه ارائه شوند.

مناطق و موارد موضوع بندهای ج و د ماده ۲ آیین‌نامه تبصره ماده ۲ قانون تشکیل سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، تحت اختیار و مدیریت سازمان حفاظت محیط زیست قرار داشته و این سازمان همچنان وظایف محول شده و امور مربوط به تعیین و حفاظت و بهره‌برداری از آن‌ها را طبق مقررات مربوطه به عهده دارد. شایان ذکر است بر طبق قانون، دستورالعمل‌های بهره‌برداری پایدار از میراث طبیعی کشور به طور مشترک به تصویب روسای سازمان‌های میراث فرهنگی و گردشگری، محیط زیست و جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور می‌رسد. همچنین، سازمان حفاظت محیط

زیست به عنوان نماینده دولت در محوطه‌ها و مناطق تحت مالکیت دولت و منابع ملی واقع در مناطق چهارگانه موضوع بندهای ج و د ماده ۲ این آیین‌نامه است.

برابر قانون، سازمان میراث فرهنگی و گردشگری موظف است نسبت به شناسایی، پژوهش، ثبت، تعیین حریم و ضوابط حفاظتی و بهره‌برداری موارد موضوع بندهای الف و ب ماده ۲ این آیین‌نامه تحت مدیریت سازمان مذکور، قرار می‌گیرد.

۲-۲- تشخیص و شناسایی قوانین و مقررات مرتبط و موثر بر میراث طبیعی

از آنجایی که قوانین و مقررات زیست‌محیطی کشور، محیط زیست طبیعی را از جنبه «میراث طبیعی» نیز مورد توجه قرار داده‌اند، از مهم‌ترین- و البته اولین- مراحل مطالعات میراث فرهنگی، بررسی و شناخت و تعیین قوانین و مقررات مربوطه است. لازم است بررسی یاد شده در سه بخش ارائه شود:

۲-۲-۱- قوانین و مقررات کشوری

از جمله مهم‌ترین قوانین و مقررات کشوری که مرتبط با بخش محیط زیست مطالعات میراث فرهنگی است می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست مصوب ۱۳۵۳: نکات قابل تاکید در این قانون، شناخت مناطق ۴ گانه تحت حفاظت و تبیین نقش و جایگاه آنان به عنوان میراث طبیعی است.
- آیین‌نامه اجرایی تبصره ماده ۲ قانون تشکیل سازمان میراث فرهنگی و گردشگری: شناخت میراث طبیعی و نقش و جایگاه نهادها و دستگاه‌های دولتی در تعریف و ثبت آنها از موارد قابل تاکید در این آیین‌نامه است.
- قانون منابع طبیعی و حفظ و حراست از گونه‌های گیاهی: در این قانون به شناخت عرصه‌ها و گونه‌های دارای ارزش طبیعی در مقیاس ملی اشاره شده است.
- آیین‌نامه اجرایی انجام مطالعات ارزیابی زیست‌محیطی: تلفیق و هماهنگی بین مطالعات ارزیابی زیست‌محیطی و مطالعات میراث فرهنگی طرح‌های منابع آب از موارد قابل توجه در این آیین‌نامه است.

۲-۲-۲- دستورالعمل‌ها و استانداردها

در این زمینه توصیه می‌گردد مراجع زیر مطالعه و بررسی شده و به عنوان راهنمای بخش محیط زیست در مطالعات میراث فرهنگی مورد توجه قرار گرفته و از مستندات آنها برای بخش مطالعات محیطی استفاده شود:

- دستورالعمل ارزیابی اثرات طرح‌های سدسازی بر محیط زیست (مرحله تفصیلی)، پیش‌نویس شماره ۲۵۰- الف، طرح تهیه ضوابط و معیارهای فنی صنعت آب کشور، خرداد ۱۳۸۴، در این دستورالعمل به شناخت مبانی مشترک مطالعات میراث فرهنگی و مطالعات ارزیابی زیست‌محیطی و استفاده از مستندات مطالعات ارزیابی در مطالعات میراث فرهنگی اشاره شده است.

- دستورالعمل ارزیابی زیست محیطی طرح های مهندسی رودخانه، نشریه شماره ۲۲۷، سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور، معاونت امور فنی، ۱۳۸۰.
  - دستورالعمل ارزیابی اثرات زیست محیطی طرح های آب و فاضلاب در مرحله تفصیلی، نشریه شماره ۳۳۸، سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور، معاونت امور فنی، ۱۳۸۵.
- برابر مفاد این دستورالعمل ها نه تنها محیط طبیعی و شاخص های کمی و کیفی آن بررسی می شود، بلکه اثرات اجرای پروژه بر میراث فرهنگی هم تبیین می گردد.

۲-۲-۳- قراردادها، موافقت نامه ها (پروتکل ها) و کنوانسیون های بین المللی مورد پذیرش ایران

مهم ترین قراردادها، موافقت نامه ها (پروتکل ها) و کنوانسیون های مورد پذیرش ایران در سطح بین المللی عبارتند از:

- کنوانسیون حمایت میراث فرهنگی و طبیعی جهان مصوب ۱۶ نوامبر ۱۹۷۲
- برنامه انسان و بیوسفر و ذخیره گاه های زیست کره
- منظر فرهنگی (ایکوموس)
- منشور ونیز و منشور فلورانس (ایکوموس)
- کنوانسیون رامسر

مراجعه به این قراردادها، پروتکل ها و کنوانسیون های بین المللی، در شناخت دامنه و نوع پدیده های طبیعی که می توانند به عنوان آثار فرهنگی - طبیعی (در سطح جهانی) ارزش گذاری شوند بسیار موثر خواهد بود. در این زمینه توجه به مفاد عهدنامه بین المللی میراث جهانی یونسکو (به ویژه بخش میراث طبیعی)، ذخیره گاه های زیست کره و کنوانسیون رامسر بسیار ضروری است.

در خاتمه لازم به تاکید است که مجموعه قوانین و مقررات زیست محیطی که توسط سازمان محیط زیست منتشر می شود به عنوان مرجع و مآخذ این بخش می تواند مورد استفاده قرار گیرد.

۲-۲-۳- شناسایی میراث طبیعی

پیش از بیان اهمیت و روش شناسایی میراث طبیعی لازم است در باره چگونگی معرفی و شرح دقیق طرح منابع آب (اقدام توسعه ای) و تعیین مرزهای محدوده مورد مطالعه توضیحات لازم ارائه شود.

۲-۳-۱- معرفی و شرح دقیق طرح با رویکرد زیست محیطی

در بحث معرفی و شرح دقیق طرح، معرفی بستر و محیط طبیعی که طرح در آن اجرا می شود از چند منظر دارای اهمیت است:

۱- تمامی آثار با ارزش فرهنگی - اعم از آثار منقول و غیرمنقول و آثار معنوی - که در ادوار تاریخی در سطح

محدوده‌های مطالعاتی شکل گرفته‌اند، در پیوندی عمیق با طبیعت پیرامون خود هستند و بدون معرفی دقیق و کامل محیط طبیعی، شناخت آن آثار کامل نخواهد بود؛

- ۲- زندگی جوامع انسانی کنونی در سطح محدوده‌های مطالعاتی به شدت به محیط طبیعی پیرامون آن‌ها وابسته است؛
- ۳- با اجرای طرح‌های منابع آب، کنش و واکنش محیط طبیعی با میراث فرهنگی دچار تغییر می‌شود و برای پیش‌بینی آن‌ها لازم است که کارشناسان و مدیران به دقت محیط طبیعی را بشناسند؛
- ۴- پدیده‌های طبیعی شاخص محدوده (علاوه بر ارزش ذاتی آن‌ها به عنوان میراث طبیعی) می‌تواند بخشی از میراث فرهنگی منطقه نیز باشد. مانند درختان، غارها، جنگل‌ها، و بیشه‌ها و چشمه‌های مقدس. بهترین نمونه در این زمینه قله دماوند است که علاوه بر ویژگی‌های شاخص طبیعی نقش مهمی در باورها، اساطیر و فرهنگ ما دارد. از این رو در معرفی و شرح دقیق طرح از منظر محیط زیستی (که اطلاعات لازم برای تبیین آن می‌تواند از گزارش مستقل ارزیابی محیط زیست طرح‌های منابع آب استخراج شود) لازم است که محورهای زیر مورد توجه قرار گیرد:

۲-۳-۱-۱- محیط (منابع) فیزیکی

- ۱- آب و هوا و اقلیم: (حداقل، حداکثر و میانگین سالانه بارندگی، حداقل، حداکثر و میانگین سالانه دما، درصد رطوبت سالانه، جهت باد و شدت باد در طول سال، شاخص اقلیم‌شناختی منطقه بر اساس مدل‌های دوماستن، آمبرژه، ...)
- ۲- هیدرولوژی و منابع آب: منابع آبی موجود (آب‌های سطحی، نوع منبع آب سطحی نظیر دریاچه، برکه، رودخانه، نهر، تالاب ...، جریان آب و نظم آن، بده^۲ فصلی آب، کیفیت آب‌های سطحی)، آب‌های زیرزمینی (قنات، چشمه، چاه، بده منابع آب زیرزمینی یا میزان موجودی منبع، کیفیت آب‌های زیرزمینی، سیل‌خیزی)
- ۳- شکل زمین: بلندی‌های خرد و کلان، شیب و امتداد شیب، جهت‌های جغرافیایی، ارتفاع از سطح دریا، درجه ارتباط یال و قله، تعداد خطوط برآمدگی‌ها، تعداد آبراهه‌های طبیعی در واحد سطح
- ۴- زمین‌شناسی: نوع سنگ‌های متشکله، مبدا سنگ‌ها، گسل‌ها و امتداد آن
- ۵- خاک: تیپ‌های اصلی خاک (بافت خاک، ساختمان خاک، عمق خاک، اسیدیتته خاک، رنگ خاک، درجه حاصل‌خیزی خاک، درجه شوری خاک و نقشه خاک‌شناسی نیمه تفصیلی)

۲-۳-۱-۲- محیط (منابع) زیستی

- ۱- رستنی‌ها: گونه‌های علفی، گرامینه‌ها، گونه‌های درختچه‌ای، گونه‌های درختی، تراکم پوشش گیاهی، گونه‌های شاخص، درختان و بیشه‌های مقدس
- ۲- جانوران: موقعیت و پراکندگی جانوران، زیستگاه‌ها و نحوه مهاجرت جانوران، برآورد تعداد جانوران در

زیستگاه‌ها، زیستگاه‌ها و پراکندگی جانوران، فهرست گونه‌ها

۲-۳-۲- تعیین مرزهای محدوده مورد مطالعه با رویکرد زیست محیطی

طرح‌های منابع آب در سطح حوزه آبخیز انجام می‌شود و مدل ارزیابی توان محیط زیست ایران نیز به درستی محدوده مطالعات را حوزه آبخیز تعیین کرده است؛ بر این اساس مطالعات میراث فرهنگی از منظر محیطی را نیز باید در سطح حوزه آبخیز انجام داد. در سال‌های اخیر، حوزه آبخیز که معمولاً یک واحد هیدرولوژیک محسوب می‌شود، به عنوان یک واحد فیزیکی - بیولوژیکی نیز پذیرفته شده و همچنین واحدی اجتماعی - اقتصادی و حتی سیاسی برای برنامه‌ریزی و اداره منابع طبیعی به شمار می‌رود.

۲-۳-۳- روش‌های مناسب شناسایی میراث طبیعی

تجارب جهانی و تجربه کشور ما نشان می‌دهد که شناسایی و ارزیابی عوامل محیطی موثر بر میراث فرهنگی در طرح‌های منابع آب به منظور کنترل اثرات و پیامدهای تغییر آن‌ها از اهمیت زیادی برخوردار است. رویکرد و چگونگی انجام مطالعات محیطی در مجموعه مطالعات میراث فرهنگی طرح‌های منابع آب به ترتیب زیر توصیه می‌شود:

۱- شناخت محیط طبیعی از طریق تبیین ویژگی‌های طبیعی و جغرافیایی در مرزهای محدوده مطالعاتی حاصل می‌شود. با توجه به ارتباط و تعامل بستر و محیط طبیعی با میراث فرهنگی، ویژگی‌های طبیعی و جغرافیایی که در چارچوب «مطالعات میراث فرهنگی» بررسی و تبیین می‌شوند، باید محیط فیزیکی (اقلیم، سنگ‌ها، شکل زمین، خاک‌ها) و محیط زیستی (رستنی‌ها و جانوران) محدوده مطالعات را شناسانده و به تصویر بکشند.

۲- برای شناخت تقسیم‌بندی جزئی‌تر یا به عبارت بهتر، پارامترهای اندازه‌گیری ویژگی‌های طبیعی و جغرافیایی می‌توان از الگوهای مختلفی که در مطالعات محیطی به کار می‌رود، استفاده کرد. اما با توجه به ارتباط نزدیک و مستقیم نحوه و روش زندگی گذشتگان با طبیعت و این موضوع که اساساً در گذشته امکان ایجاد و گسترش سکونت‌گاه‌های انسانی و کاربری زمین توسط انسان، با توان اکولوژیک هر محیط تعریف می‌شد^۳ استفاده از الگوهای مطالعاتی ارزیابی توان محیط زیست، مناسب‌ترین الگو برای بخش مطالعات محیط طبیعی میراث فرهنگی است.

۳- از آنجایی که یکی از اهداف مطالعات محیطی شناخت بستر طبیعی میراث فرهنگی و کاربری زمین در گذشته و حال، تعیین محوطه‌ها و آثار تاریخی - طبیعی است، استفاده از پارامترهای که نشان دهنده وضعیت موجود در روند بهره‌مندی از توان سرزمین هستند، مناسب‌تر است. لذا هم موضوع مطالعات میراث فرهنگی و هم ویژگی‌های طرح‌های منابع آب، استفاده از الگوی ارزیابی توان محیط زیست را برای تعیین ویژگی‌های طبیعی و جغرافیایی، توجیه پذیر می‌سازد. پارامترهای سنجش و شناخت شرایط محیط طبیعی در بحث معرفی و شرح

۳- پیشرفت فناوری به ویژه پس از انقلاب صنعتی این امکان را به انسان داده است که در ایجاد و گسترش سکونت‌گاه‌ها و کاربری زمین تنها تابع توان اکولوژیک سرزمین نباشد.

دقیق طرح از منظر زیست‌محیطی بیان شده است.

۴- شناخت میراث فرهنگی، که متاثر از اقلیم و شرایط طبیعی در گذشته بوده است، بدون توجه به شرایط محیطی اعصار قدیم، ناقص و نارساست. بنابراین تعیین نقشه‌های معرف شرایط طبیعی در دوره‌های تاریخی ایران (حتی به صورت گمانه‌های علمی) در شناخت محوطه‌های باستانی در محدوده مطالعاتی می‌تواند به کار گرفته شود. این مطالعات به ویژه در زمینه تغییرات آب و هوایی پس از پایان آخرین دوره یخبندان تا امروز باید مورد توجه قرار گیرد.

۵- در بخش بررسی‌های محیطی مطالعات میراث فرهنگی طرح‌های منابع آب می‌باید میراث فرهنگی و بستر طبیعی در سطح خردتری از سطح کلان فلات ایران مورد توجه و بررسی قرار گیرند. یافته‌ها و مطالعات توصیفی شاید برای سطح کلان فلات ایران مناسب باشد، اما به هیچ وجه در سطح خرد یک حوزه آبخیز نمی‌تواند مورد استناد واقع شود. از این رو به کارگیری رویکرد نوین روی هم‌گذاری نقشه‌ها و لایه‌های اطلاعاتی با استفاده از فناوری‌های GIS و غیره در بررسی چگونگی تأثیرات عناصر طبیعی بر شکل‌گیری محوطه‌های تاریخی در محدوده حوزه‌های آبخیز توصیه می‌شود. از جمله کاربردهای این روش تعریف و تبیین منظر فرهنگی cultural landscape است.

۶- از آنجایی که اجرای طرح‌های منابع آب به ویژه پروژه‌های سدسازی در مناطق و محدوده‌هایی صورت می‌گیرد که دارای توان بالقوه برای گردشگری بوده (دره‌ها، رودخانه‌ها و شکل زمین) و پس از اجرا نیز دارای ظرفیت‌های توسعه گردشگری هستند (دریاچه پشت سد)، بنابراین در بررسی‌های محیطی مطالعات میراث فرهنگی، شناسایی جاذبه‌های طبیعی و منظری بخش مهم و تفکیک نشدنی از این مطالعات را تشکیل می‌دهند.

۲-۳-۴- فرآیند ثبت و تعیین حریم میراث طبیعی

هدف از ثبت و تعیین حریم، حفظ اصالت، یکپارچگی و مدیریت بر ارزش‌های بستر طبیعی و محوطه‌های مصنوع تاریخی است. در مورد میراث طبیعی که به صورت یک سامانه حیاتی و زنده (اکوسیستم) هستند (مانند درختان کهن، پارک‌های ملی یا یک پدیده زمین‌شناختی)، مرزهای اکولوژیک تعیین کننده حریم میراث طبیعی خواهد بود. و محدوده اکولوژیک محدوده‌ای است که اکوسیستم بتواند جریان انرژی و ماده را برای حیات خود برقرار سازد. بنابراین تعیین حریم میراث طبیعی باید همراه با مطالعه و بررسی‌های اکولوژیکی باشد.

در دستورالعمل اجرایی یونسکو برای ثبت میراث طبیعی علاوه بر تعیین محدوده عرصه CORE ZONE، به تعیین محدوده حریم یا ناحیه ضربه‌گیر BUFFER ZONE هم اشاره شده است. در این محدوده که در برگیرنده محیط پیرامون عرصه اثر طبیعی است، امکان پیوندهای دو سوی خاستگاه طبیعی و دست‌ساخت‌های تاریخی بشری را فراهم می‌سازد.

با توجه به موارد ذکر شده، فرایند تعیین حریم میراث طبیعی عبارتند از:

۱- بررسی وضعیت میراث طبیعی از نظر ویژگی‌های طبیعی، زیبایی‌شناختی، تاریخی و فنی: شناسایی جنبه‌هایی که

موجب شده است که میراث مورد نظر از منزلتی ویژه برخوردار شود. در این مرحله لازم است حساسیت‌های میراث طبیعی مورد نظر نسبت به محیط اطراف بیان شود تا عوامل درونی (عوامل مربوط به میراث طبیعی) موثر بر پایداری یا ناپداری اثر در آینده مشخص شود و همچنین شرایط لازم برای حفظ ارزش‌های طبیعی آن مشخص باشد.

۲- بررسی محیط پیرامونی موثر بر میراث طبیعی مورد نظر: محیط پیرامون اثر، با توجه به نوع میراث طبیعی، دارای جوانب گوناگونی می‌باشد. برخی از مهم‌ترین آن‌ها عبارتند از:

الف- محیط طبیعی (ارتفاع و شکل زمین، جنس بستر زمین، شرایط آب و هوایی، پوشش گیاهی، حیات جانوری و ...)

ب- کاربری‌های زمین و محدوده‌های انواع فعالیت‌های اقتصادی

ج- زیرساخت‌های شهری و منطقه‌ای

د- چگونگی مالکیت‌ها و نحوه تفکیک اراضی در پیرامون اثر

ه- دستگاه‌های اداری و یا سازمان‌های مرتبط با اثر و یا فعالیت‌های مهم در پیرامون آن

و- رعایت قوانین حفاظتی - کالبدی مترتب بر میراث طبیعی مورد نظر

ز- محیط اجتماعی و فرهنگی (سکونتگاه‌های مجاور، اعتقادات، آداب و رسوم مردم منطقه در ارتباط با میراث طبیعی مورد نظر)

۳- شناخت پیوند دو طرفه بین میراث طبیعی؛ (عرصه) و محیط پیرامون (حریم):

در این مرحله، لازم است که گستره‌های مکانی پیوندها به بیان فنی و گرافیکی به همراه ضوابط و مقررات مربوط بر روی نقشه‌هایی با مقیاس مناسب از سوی مشاور طرح جهت بررسی و تصویب نهایی به مرجع تصویب ارائه می‌گردد.

۴- تعیین و تدقیق حریم با در نظر گرفتن موارد فوق. برای آثار و پدیده‌های طبیعی با گستره وسیع، و نه منفرد و با

گستره اندک (مانند تک درختان یا سنگواره‌ها)، می‌توان از مدل آمایش سرزمین (مخدوم: ۱۳۸۴) برای حفاظت و با تکنیک روی هم گذاری نقشه‌ها استفاده کرد. تا محدوده پهنه‌های حفاظتی (حدود حریم پیشنهادی) مشخص شود.

آثار طبیعی - ملی (که از مناطق تحت مدیریت سازمان حفاظت محیط زیست است) دارای حریم مشخص و ثبت شده‌ای هستند که می‌باید در فرآیند مطالعات میراث طبیعی طرح‌های منابع آب مورد شناسایی قرار گرفته و در قالب متن و نقشه نمایش داده شوند.

۲-۴- ارائه روش‌های مناسب مستندسازی میراث طبیعی

به منظور مستندات سازی وضع موجود محیط طبیعی در محدوده طرح (حوزه آبخیز) لازم است محور مطالعه، شاخص تبیین وضعیت آن، روش تحقیق، تکنیک گردآوری داده‌ها، شیوه ارائه گزارش و منابع مطالعه شاخص مشخص باشند. استفاده از جدول زیر برای مستندسازی میراث طبیعی توصیه می‌شود.

جدول ۲-۱- مستندسازی وضع موجود محیط طبیعی

محور	شاخص	روش تحقیق	تکنیک گردآوری	شیوه ارائه گزارش	منبع مربوط به مطالعه شاخص
محدوده جغرافیایی حوضه	محدوده حوضه آبخیز، آبراهه‌های اصلی حوضه، مراکز جمعیتی و راه‌ها	کتابخانه‌ای	اسنادی	متن و نقشه	نقشه‌های توپوگرافی سازمان نقشه‌برداری، مرکز تحقیقات حفاظت خاک و آبخیزداری
آب و هوا و اقلیم‌شناسی	بارندگی، دما، تبخیر، باد، اقلیم و پهنه‌بندی اقلیم منطقه	کتابخانه‌ای	اسنادی	متن، جدول، نقشه نقاط هم‌باران، نقشه نقاط هم‌دما، گلباد، نمودار	گزارشات اقلیم‌شناختی سازمان هواشناسی و وزارت نیرو
زمین‌شناسی	زمین‌شناسی عمومی حوضه، حساسیت سازندها به فرسایش، زمین‌شناسی عمومی حوضه، حساسیت سازندها به فرسایش، و گسل‌های موجود در حوضه	کتابخانه‌ای	اسنادی	متن، نقشه زمین‌شناسی، دیاگرام‌ها و جدول	نقشه‌ها و گزارشات سازمان زمین‌شناسی، مرکز تحقیقات حفاظت خاک و آبخیزداری و وزارت نیرو
شکل زمین	تفکیک واحدها و رخساره‌های ژئومرفولوژیک	کتابخانه‌ای	اسنادی	متن، جدول، نقشه طبقات شیب، نقشه طبقات جهت جغرافیایی، نقشه طبقات ارتفاعی، نقشه واحدهای شکل زمین	نقشه‌های توپوگرافی سازمان نقشه‌برداری و مرکز تحقیقات حفاظت خاک و آبخیزداری
هیدرولوژی و منابع آب	بده و حجم آورد آبراهه‌های اصلی	کتابخانه‌ای	اسنادی	متن، نمودار، جدول، نقشه هیدروگرافی و نقشه منابع آب	وزارت نیرو
	قنات‌ها، چاه‌ها، آبدهی چشمه‌ها، ویژگی‌های کیفی آب چشمه‌ها، ویژگی‌های کمی آب زیرزمینی، ویژگی‌های کیفی آب زیرزمینی	کتابخانه‌ای	اسنادی	متن، نمودار، جدول، نقشه منابع آب	وزارت نیرو
خاک	ویژگی‌های فیزیکی و شیمیایی خاک	کتابخانه‌ای	اسنادی	متن، جدول، نقشه نیمه تفصیلی خاک	گزارشات خاک‌شناسی و قابلیت اراضی وزارت جهاد کشاورزی
محیط زنده (منابع زیستی)	گونه‌های علفی، گرامینه‌ها، گونه‌های درختچه‌ای، گونه‌های درختی، تراکم پوشش گیاهی، گونه‌های شاخص (بیشه‌های مقدس)	کتابخانه‌ای	اسنادی	متن، جدول، عکس، نقشه جوامع و یا تیپ‌های گیاهی، نقشه تراکم پوشش گیاهی	نقشه‌های سازمان محیط زیست، سازمان جنگل‌ها و مراتع و گزارشات سازمان محیط زیست
	موقعیت و پراکندگی جانوران، زیستگاه‌ها و نحوه مهاجرت جانوران، برآورد تعداد جانوران در زیستگاه‌ها، زیستگاه‌ها و پراکندگی جانوران، فهرست گونه‌ها	کتابخانه‌ای	اسنادی	متن، جدول، نمودار، عکس، نقشه، زیستگاه‌ها و پراکندگی جانوران	نقشه‌های سازمان محیط زیست و گزارشات سازمان محیط زیست

۲-۵- ارائه روش‌های مناسب برای ارزیابی مطالعات و مستندسازی میراث طبیعی

ارزیابی اثرات بر میراث فرهنگی^۴ مفهوم جدیدی است که از سوی کمیسیون جهانی سدها^۵ پیشنهاد شده است. در انجام مطالعه ارزیابی اثرات بر میراث طبیعی موارد زیر باید مورد ملاحظه قرار گیرد.

۴- Cultural Heritage Impact Assessment (CHIA)

۵- World Commission on Dams

- منابع مالی لازم برای انجام CHIA باید تخصیص یابد.
- جوامع محلی باید طرف مشورت قرار گیرند.
- ارزیابی حتما می‌باید همراه با پیشنهاد و توصیه اقدامات اصلاحی و بهسازی همچون حفاظت، جا به جایی، جمع‌آوری و ثبت مستندات باشد.
- یک گزارش جداگانه به عنوان بخشی از فرایند تهیه گزارش ارزیابی اثرات^۶ تدوین گردد.

۲-۵-۱- اثرات زیست‌محیطی و مطالعات مربوط به مدیریت میراث فرهنگی

تجربیات جهانی بر یکپارچگی و هماهنگی مطالعات ارزیابی اثرات زیست‌محیطی^۷ و مطالعات مربوط به مدیریت میراث فرهنگی^۸ تاکید می‌کنند. این موضوع از سه جنبه قابل بحث و بررسی است:

الف- داده‌ها و اطلاعات مطالعات ارزیابی زیست‌محیطی می‌تواند در بخش مطالعات محیطی پژوهش‌های مربوط به میراث فرهنگی مورد استفاده قرار گیرد.

ب- از آنجایی که تغییر شرایط محیطی (که اثرات و پیامدهای آن در گزارش‌های EIA مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد) بر وضعیت میراث فرهنگی تأثیرگذار است، مطالعات EIA در پیش‌بینی اثرات بر میراث فرهنگی می‌تواند مورد استفاده قرار گیرد.

ج- به طور معمول در شرح خدمات گزارشات EIA بخشی تحت عنوان ارزیابی اثرات و پیامدها بر میراث فرهنگی وجود دارد که این مطالعات نیز می‌تواند با مطالعات CHM یکپارچه شود.

از این‌رو، روش‌شناسی مطالعات ارزیابی اثرات زیست‌محیطی طرح‌های منابع آب به عنوان رویکرد مناسب برای شناخت و بررسی و ارزیابی شاخص‌های تأثیرات نامطلوب ناشی از اجرای طرح بر محوطه‌های فرهنگی - تاریخی و طبیعی (شاخص‌های اندازه‌گیری و اثرات نامطلوب به لحاظ مقدار، دوره زمانی و موقعیت مکانی و...) انتخاب می‌شود.

۲-۵-۲- اثرات ثانویه

طرح‌های منابع آب آثار و پیامدهای متنوع و گسترده‌ای بر محیط طبیعی دارند. این آثار و پیامدها به صورت مستقیم و غیرمستقیم برای میراث فرهنگی اثر می‌گذارند - که در برخی از مراجع و مآخذ به عنوان اثرات ثانویه معرفی شده‌اند - مثلا تخریب پوشش گیاهی سبب رانش زمین می‌شود که این پدیده نیز به نوبه خود باعث تخریب محوطه‌ها و بناهای تاریخی (آثار ملموس فرهنگی) می‌شود. برخی از اثرات و پیامدهای طرح‌های منابع آب که تأثیر بیش‌تری بر میراث فرهنگی دارند را می‌توان چنین برشمرد:

۶- IA (Impact Assessment)

۷- EIA (Environmental Impact Assessment)

۸- CHM (Cultural Heritage Management)

- به زیر آب رفتن اراضی و عرصه‌های طبیعی
- تغییر کیفیت، ساختار و شوری خاک
- تخریب پوشش گیاهی طبیعی
- فرسایش خاک
- تغییر زیستگاه‌های طبیعی
- ایجاد زیستگاه‌های مصنوعی (اکوسیستم‌های آبی)
- رانش و لغزش زمین
- تغییر شکل زمین
- ناپایداری سواحل و کناره‌های محیط‌های آبی
- تغییر پوشش و تنوع گیاهی
- تغییر تنوع زیستی جانوران در منطقه
- ایجاد انواع آلودگی‌های زیست‌محیطی به ویژه آلودگی هوا و پسماندها

۲-۵-۳- تغییرات محیطی

«تغییرات محیطی» وزن و نحوه اثر یکسانی بر وضعیت میراث فرهنگی ندارند. برای شناخت بهتر این اثرات، ضمن بیان ویژگی‌های اثرات بر محیط طبیعی، سطح تاثیر آن بر میراث فرهنگی باید تبیین شود. در جدول زیر الگویی به این منظور ارائه می‌شود. البته کارشناس محیط زیست گروه مشاور، با توجه به شرایط محیطی، نوع طرح و نیز رویکرد و دیدگاه نظری ممکن است شاخص‌های بیش‌تری را تعیین و بعضی از شاخص‌های پیشنهادی را جرح و تعدیل نموده و برای مطالعه مورد نظر تغییراتی در این جدول ایجاد نماید تا به الگویی دقیق برای شناسایی اثرات در ابتدای امر و اولویت‌بندی و برآورد آن‌ها دست یابد.

جدول ۲-۲- تاثیرات طرح‌های منابع آب بر محیط طبیعی

شاخص اندازه‌گیری	شدت تاثیر قابل انتظار ^۱	دوره زمانی		نوع		تاثیرات
		دوره بهره‌برداری	دوره ساخت	غیر قابل برگشت	برگشت‌پذیر	
- مساحت اراضی و عرصه‌هایی که به زیر آب خواهند رفت	زیاد	✓		✓		به زیر آب رفتن اراضی و عرصه‌های طبیعی
- خصوصیات فیزیکی و شیمیایی خاک‌های محدوده مورد مطالعه و پیش‌بینی تغییرات آن	متوسط	✓	✓	✓		تغییر کیفیت، ساختار و شوری خاک
- مساحت پاکتراشی - تغییرات نقشه پوشش گیاهی	زیاد		✓	✓		تخریب پوشش گیاهی طبیعی

۱- H: اثر با شدت زیاد؛ M: اثر با شدت متوسط؛ L: اثر با شدت کم و U: اثر نامشخص

ادامه جدول ۲-۲- تاثیرات طرح های منابع آب بر محیط طبیعی

شاخص اندازه گیری	شدت تاثیر قابل انتظار ^۱	دوره زمانی		نوع		تاثیرات
		دوره بهره برداری	دوره ساخت	غیر قابل برگشت	برگشت پذیر	
نوع سازندها و جهت و میزان شیب آنها موقعیت گسلها و امتداد آنها، موقیت واریزهها - برآورد خطر رانش و لغزش (شدت و دامنه رانش و لغزش)	زیاد		✓	✓		رانش و لغزش زمین
- تغییر مساحت و شکل زیستگاهها بر حسب ارتفاع یا بارندگی یا سایر پارامترهای قابل اندازه گیری	متوسط	✓	✓	✓		تغییر زیستگاههای طبیعی
- مساحت زیستگاههای مصنوعی	متوسط	✓		✓		ایجاد زیستگاههای مصنوعی (اکوسیستمهای آبی)
- مساحت و نوع تغییرات شکل زمین	زیاد		✓	✓		تغییر شکل زمین
- شدت و دامنه ناپایداری	زیاد	✓	✓	✓		ناپایداری سواحل و کنارههای محیطهای آبی
- خصوصیات ژئوفیزیکی محدوده	زیاد	✓		✓		زلزله القایی
- فون، نقشه زیستگاهها، نقشه پراکندگی جانوران، شاخصهای تنوع زیستی	متوسط	✓	✓	✓		تغییر تنوع زیستی جانوران در منطقه
- ذرات معلق و گازهای SO ₂ و NO _x و CO - حجم نخاله و زباله	زیاد		✓		✓	ایجاد انواع آلودگیهای زیست محیطی (سرو صدا، گرد و غبار)

۲-۵-۴- اثرات تغییر عوامل محیطی

شناخت و مدیریت آسیبهای ناشی از تغییر عوامل محیطی بر میراث فرهنگی موضوع بسیار مهمی است که در سالیان اخیر به ویژه با طرح موضوع تغییرات آب و هوایی از اهمیت ویژه ای برخوردار شده است. البته روشن است که هر اثر کالبدی تاریخی بلافاصله پس از شکل گیری در معرض عوامل محیطی قرار می گیرد و تاثیر این عوامل و تغییر آنها، به محوطه ها، ابنیه و یادمانهای تاریخی آسیب می رساند.

آسیب و لطمه به آثار تاریخی ناشی از دو دسته پیامد و تاثیرات است:

الف- تاثیرات و پیامدهای مداخله و تغییرات می تواند به طور مستقیم بر کالبد و منظر محیطی محوطه های تاریخی آسیب و لطمه برساند.

ب- تاثیرات و پیامدهای مداخله و تغییرات می تواند به طور غیرمستقیم بر کالبد، بستر و محیط طبیعی محوطه ها و آثار تاریخی آسیب و لطمه برساند.

۱- H: اثر با شدت زیاد؛ M: اثر با شدت متوسط؛ L: اثر با شدت کم و U: اثر نامشخص

۲-۵-۵- اثرات شاخص‌های معرف پدیده

متدولوژی کلی آسیب‌شناسی پروژه‌ها بر اساس ارزیابی اثرات هر فعالیت پروژه بر تغییرات شاخص‌های معرف پدیده مورد تاثیر (محیط طبیعی، محوطه تاریخی، محیط اقتصادی و ...) است. در این رویکرد گام‌های زیر برای انجام آسیب‌شناسی پروژه باید اجرا شود:

الف- مرزهای پروژه به عنوان محدوده تاثیر مستقیم و غیرمستقیم و حوزه آبخیز به عنوان محدوده تاثیرپذیر باید در مطالعات محیطی تعریف و مشخص شوند.

ب- تعریف شاخص‌های معرف: مثلا اگر هدف شناخت «آسیب» پروژه بر محیط طبیعی است، شاخص‌هایی چون پوشش گیاهی، تنوع زیستی، فرسایش خاک و یا کیفیت منابع آب به عنوان شاخص‌های معرف تعریف می‌گردند.

ج- شناخت وضعیت موجود و پیش‌بینی روند تغییرات شاخص معرف بدون اجرای پروژه: این بخش که معمولا حجم عمده‌ای از گزارشات و مستندات را تشکیل می‌دهد به تعریف و تعیین مقدار و میزان شاخص‌ها و پارامترها در وضع موجود می‌پردازد مانند سطح پوشش گیاهی (هکتار)، مشخصات فیزیکی و شیمیایی منابع آب سطحی و زیر زمینی و ... پیش‌بینی روند تغییرات آن در سال‌های آتی.

د- شناخت و تعیین تغییر در هریک از شاخص‌ها که ناشی از فعالیت‌های پروژه است: در این گام، از ابزارهای چک لیست، ماتریس و یا روی هم‌گذاری نقشه‌ها استفاده می‌شود. مثلا آثار راهسازی (به عنوان یکی از فعالیت‌های پروژه) بر سطح پوشش گیاهی، یا کیفیت منابع آب شناسایی و تبیین می‌شود. در موارد پیش گفته، کاهش سطح پوشش گیاهی و یا افزایش کدورت منابع آب سطحی از جمله آن آثار هستند.

ه- مهم‌ترین گام، که بیش‌تر نظر کارشناسی است، تعیین وزن و اهمیت هر تغییر در شاخص‌ها است. که معمولا به‌صورت برآوردی از دامنه تغییر (مثلا چه سطحی از پوشش گیاهی) و شدت تغییر (مثلا تخریب کامل تا تغییر جزئی پوشش گیاهی) بیان می‌گردد. البته در سالیان اخیر تلاش گردیده با استفاده از برنامه‌های کامپیوتری، این ارزش‌گذاری (منفی یا مثبت) مقداری و کمی شده و از حالت کیفی و «نظر کارشناسی» خارج شود.

۲-۵-۶- ارزیابی ریسک

روش تکمیلی برای برآورد آسیب و لطمه به محوطه‌ها و ابنیه تاریخی، ارزیابی ریسک^۱ است. در این روش ریسک آسیب یا خطر به‌صورت حاصل ضرب احتمال بروز آسیب در شدت پیش‌بینی شده محاسبه و تعریف می‌شود. این روش به اطلاعات کمی نیاز دارد در این ارتباط مطالعات بسیاری در زمینه زلزله (به عنوان یک پدیده طبیعی) و ریسک آسیب به

آثار تاریخی انجام شده است. با توجه به این که یکی از پیامدهای طرح‌های منابع آب به ویژه سدسازی، تاثیر بر بروز زلزله است، تبیین این موضوع می‌تواند با استفاده از این مدل صورت گیرد.

۲-۶- وظایف و مسوولیت سازمان‌ها و نهادهای ذی‌مدخل در انجام و نظارت بر مطالعات میراث طبیعی

بر اساس ماده ۵ آیین‌نامه اجرایی و تبصره ماده ۲ قانون تشکیل سازمان میراث فرهنگی و گردشگری دستورالعمل‌های بهره‌برداری پایدار از میراث طبیعی کشور به‌طور مشترک به تصویب روسای سازمان‌های میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، حفاظت محیط زیست و جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور می‌رسد. به این ترتیب، در بحث میراث‌های طبیعی، علاوه بر سازمان میراث فرهنگی، سازمان محیط زیست و وزارت جهاد کشاورزی (سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور) از جمله سازمان‌های ذی‌مدخل به شمار می‌روند.

۲-۶-۱- سازمان حفاظت محیط زیست

بر اساس قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست مصوب ۱۳۵۳، متولی برنامه‌ریزی و مدیریت پهنه‌هایی از سرزمین ایران است که به عنوان مناطق چهار گونه مصوب شده‌اند. نواحی دیگری نیز با عنوان‌های منطقه شکار ممنوع، رودخانه حفاظت شده، تالاب، تالاب بین‌المللی و ذخیره‌گاه زیست کره تحت مدیریت این سازمان قرار دارند. در حالی که تالاب بین‌المللی و ذخیره‌گاه زیست کره از جمله طبقات حفاظتی تعریف شده از سوی مجامع بین‌المللی حفاظت از طبیعت هستند، طبقه شکار ممنوع از ابتکارات ملی به شمار می‌آید.

۲-۶-۲- وزارت جهاد کشاورزی (سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور)

با توجه به مفاد قوانین «جنگل‌ها و مراتع کشور» و حفظ و حمایت از منابع طبیعی و ذخایر جنگلی کشور، پهنه و عرصه‌های منابع طبیعی کشور تحت عنوان جنگل‌ها و مراتع و یا ذخیره‌گاه‌های جنگلی و برخی از گونه‌های گیاهی تحت حفاظت وزارت جهاد کشاورزی (سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور) قرار دارد. این عرصه‌ها اگرچه با هدف حفظ منابع آب و خاک کشور و یا بهره‌برداری پایدار از منابع طبیعی تحت حفاظت قرار دارند، اما به دلیل ارزش‌های خاص محیطی و این که نوعاً بازمانده اعصار کهن (مانند جنگل‌های باستانی خزری با قدمتی بیش از یک میلیون سال) و یا موثر در نحوه شکل‌گیری تاریخ و تمدن ایران زمین بوده‌اند (مانند جنگل‌های بلوط زاگرس) می‌باید تحت عنوان «میراث طبیعی» در مطالعات مربوطه مورد توجه قرار گیرند.

فصل ۳

قوانین مرتبط، شناسایی و مستندسازی

آثار، ارزیابی تاثیرات و مسوولیت

نهادها با رویکرد اجتماعی

۳-۱- تشخیص و شناسایی قوانین و مقررات مرتبط و موثر با رویکرد اجتماعی

کارشناس اجتماعی مشاور مطالعات میراث فرهنگی طرح های منابع آب، ضروری است که با توجه به طرح مورد نظر، قوانین و مقررات مرتبط با جنبه های اجتماعی میراث فرهنگی را شناسایی نموده و در مطالعه خود لحاظ نماید. همچنین با شناخت و معرفی قوانین اطمینان حاصل کند که در این ارتباط، الزامات قانونی رعایت شده و پیشنهادات طرح در تقابل با آن ها قرار نمی گیرند. بسیاری از قوانین الزام آور مربوط به میراث فرهنگی، به طور کلی و عام به تصویب رسیده است و انواع میراث مادی، معنوی و طبیعی را شامل می شود، اما برخی از مواردی که بر مباحث اجتماعی تاکید دارند را می توان چنین برشمرد:

- قانون اساسنامه سازمان میراث فرهنگی کشور: بر اساس بندهای مختلف از ماده سوم این قانون، بررسی های مردم نگاری، پژوهش های مردم شناسی، انسان شناسی زیستی و شناخت فرهنگ بومی مناطق مختلف کشور (بند ۴)، پژوهش در زمینه هنرهای سنتی و فراهم آوردن امکانات لازم جهت حفظ، احیا و رشد آن ها (بند ۵)، شناسایی و در اختیار گرفتن کلیه اموالی که دارای ارزش های فرهنگی - تاریخی بوده و جز میراث فرهنگی محسوب می گردد و توسط دستگاه های مسوول ضبط شده است (بند ۹) و تشویق مردم به مشارکت در فعالیت های مربوط به شناسایی، حفظ و احیا میراث فرهنگی و نظارت بر آن (بند ۲۰) از وظایف سازمان میراث فرهنگی کشور است.^۱
- سند چشم انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴ هجری شمسی^۲: در این سند، توسعه یافتگی جامعه ایرانی در افق این چشم انداز، متناسب با مقتضیات فرهنگی، جغرافیایی و تاریخی خود بیان شده است.
- قوانین برنامه پنجساله توسعه اقتصادی و اجتماعی کشور: در همه این برنامه ها که سند اصلی برای نشان دادن مسیر توسعه همه جانبه کشور در طول دوره مورد نظر است، مواد متعددی در ارتباط با جنبه های مختلف حفظ میراث فرهنگی وجود دارد که البته مواردی از آن ها مربوط به مباحث اجتماعی هستند. به عنوان مثال در فصل اول از برنامه پنجم دارای عنوان فرهنگ اسلامی - ایرانی است و در بندهای مختلف آن به ضرورت توجه به میراث فرهنگی کشور توسط نهادهای مختلف تاکید شده است. در بندهای مختلف قانون برنامه، ابعاد گوناگون حفظ میراث فرهنگی و در مواردی به مناطق مختلف اشاره شده است، از این رو با نوع طرح، مواد قانونی لازم از برنامه های توسعه کشور استخراج و معرفی می شوند.
- نظام نامه پیوست فرهنگی طرح های مهم و کلان کشور: با توجه به این که اجرای طرح های توسعه تاثیرات مهمی در فرهنگ جامعه و شیوه زندگی افراد ایجاد می کند و بی توجهی به آثار و پیامدهای این گونه طرح ها نتایج زیانبار و غیرقابل جبرانی در زمینه های فرهنگی و اجتماعی به دنبال دارد، لذا رصد آثار و پیامدهای فرهنگی

۱- سامانه قوانین در سایت مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی (<http://rc.majlis.ir/fa/law/show/91528>)

۲- سامانه قوانین در سایت مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی (<http://rc.majlis.ir/fa/law/show/132295>)

طرح‌ها، پروژه‌ها و اقدامات و توجه به اثرگذاری مستقیم یا غیرمستقیم موارد ذکر شده در جامعه مسالهای ضروری و اجتناب ناپذیر است و عدم توجه به این موضوع باعث توسعه نامتوازن و پیدایش معضلات و بعضاً بحران‌های فرهنگی در سطوح و موضوعات مختلف فردی، خانوادگی و اجتماعی می‌شود (مقدمه نظامنامه). بر اساس ماده ۲ از قانون برنامه پنجم توسعه، دولت موظف شده است بر اساس نقشه مهندسی فرهنگی کشور و نظامنامه پیوست فرهنگی نسبت به تهیه پیوست فرهنگی برای طرح‌های مهم و جدید اقدام نماید.^۳

– ضوابط ملی آمایش سرزمین: در این مصوبه هیات وزیران که در آن جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین و در راستای تبیین فضایی سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران تنظیم شده است همراه با رفع محرومیت‌ها، بر حراست از میراث فرهنگی تأکید شده است. بر اساس بند ۱۳ از ماده ۱ این مصوبه، حراست از میراث فرهنگی در استقرار جمعیت و فعالیت، به ویژه در محدوده‌هایی که با توجه به ملاحظات میراثی، محدود نمودن و یا تسریع توسعه در آن‌ها الزامی است، به عنوان یکی از عوامل موثر در جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین به شمار می‌رود.^۴

– سند ملی توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان‌ها: در این سندها که در راستای سند چشم‌انداز کشور در سال ۱۴۰۴ و در سطح هر کدام از استان‌های کشور تهیه شده‌اند، اهداف، راهبردهای بلندمدت توسعه و اقدامات اولویت‌دار مشخص شده است. در این سندها، طبیعتاً تصویری از وضعیت میراث فرهنگی و جلوه‌های مختلف در مسیر توسعه استان ارائه می‌شود که لازم الاجرا به شمار می‌روند. در این ارتباط، مراجعه کارشناسان اجتماعی به برنامه‌های آمایش استان و همچنین طرح‌های جامع استانی و منطقه ای مصوب و استخراج الزامات قانونی مربوطه الزامی می‌باشد.

۳- سامانه قوانین در سایت مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی (<http://rc.majlis.ir/fa/law/show/۸۵۱۶۶۳>)

۴- سامانه قوانین در سایت مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی (<http://rc.majlis.ir/fa/law/show/۱۲۴۴۹۴>)

وظایف کارشناس اجتماعی میراث فرهنگی در ارتباط با مهم ترین قوانین و مقررات مرتبط و موثر

- قانون اساسنامه سازمان میراث فرهنگی کشور: بررسی وضعیت اجرای این قانون در محدوده‌های مورد نظر طرح منابع آب
- سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴ هجری شمسی: بررسی وضعیت اجرای این سند در محدوده‌های مورد نظر طرح منابع آب
- قوانین برنامه پنجساله توسعه اقتصادی و اجتماعی کشور: بررسی و انطباق اجرای طرح منابع آب با مباحث اجتماعی و فرهنگی برنامه‌های پنج‌ساله
- نظام نامه پیوست فرهنگی طرح‌های مهم و کلان کشور: بررسی وضعیت اجرای این نظامنامه در محدوده‌های مورد نظر طرح منابع آب
- ضوابط ملی آمایش سرزمین: بررسی و انطباق اجرای طرح منابع آب با مباحث اجتماعی و فرهنگی ضوابط ملی آمایش
- سند ملی توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان‌ها: بررسی و انطباق اجرای طرح منابع آب با مباحث اجتماعی و فرهنگی سند ملی توسعه استان
- بررسی سایر اسناد قانونی بالادست با توجه به موضوع طرح‌های منابع آب

۳-۲- شناسایی میراث فرهنگی با رویکرد اجتماعی

پیش از بیان اهمیت و روش شناسایی میراث فرهنگی با رویکرد اجتماعی لازم است در باره چگونگی معرفی و شرح دقیق طرح منابع آب (اقدام توسعه‌ای) و تعیین مرزهای مورد مطالعه توضیحات لازم ارائه شود.

۳-۲-۱- معرفی و شرح دقیق طرح منابع آب در مطالعات میراث فرهنگی با رویکرد اجتماعی

به منظور شناخت دقیق تر میراث فرهنگی با رویکرد اجتماعی در طرح منابع آب، ضرورت دارد تا معرفی و شرح دقیق طرح‌های منابع آب با رویکرد اجتماعی نیز در کنار معرفی جنبه‌های عمومی طرح از نظر فیزیک پروژه و چگونگی فرایند انجام آن که توسط گروه‌های فنی مهندسی انجام گرفته، صورت بگیرد. محورهایی که بایستی در معرفی و شرح طرح در مطالعات اجتماعی میراث فرهنگی طرح‌های منابع آب مورد توجه قرار گیرد ناظر بر ویژگی‌ها، شرایط و بسترهای اجتماعی و فرهنگی طرح و جامعه هدف مستقر در محدوده آن طرح است به گونه‌ای که اطلاعات به دست آمده بتواند به تشریح و تبیین دقیق تر نوع، دامنه و قلمرو اجتماعی مرتبط با مطالعات میراث فرهنگی این گونه طرح‌ها بیانجامد. به عبارتی دیگر محورهای مورد مطالعه در معرفی طرح منابع آب با این رویکرد، بایستی اطلاعاتی را فراهم نماید که نتایج آن مرتبط با ابعاد اجتماعی میراث فرهنگی باشد. لازم به ذکر است معرفی و شناخت طرح مبتنی بر محورهای ذکرشده،

- بایستی در چارچوب مرزهای محدوده مورد مطالعه صورت گیرد که در بخش بعدی نحوه تعیین آن مشخص شده است. ضرورت دارد مشاور اجتماعی میراث فرهنگی طرح، محورهای زیر را در معرفی و شرح دقیق طرح لحاظ نماید^۵.
- معرفی اجزای سکونت‌گاه‌های شهری و روستایی مستقر در محدوده مورد مطالعه (مرزهای تعیین شده) طرح
  - ویژگی‌های جمعیت‌شناختی در محدوده مورد مطالعه (مرزهای تعیین شده) طرح (تعداد، نسبت جنسی، مهاجرت، رشد جمعیت، بعد خانوار، وضعیت شغلی، میزان باسوادی، میزان اشتغال و بیکاری و سایر موارد مرتبط)
  - ویژگی‌های جامعه شناختی در محدوده مورد مطالعه (مرزهای تعیین شده) طرح (تنوع قومیتی، زبانی و مذهبی ساکنان، پایگاه اجتماعی و اقتصادی ساکنان، منشا اصلی ساکنان و سایر موارد مرتبط بر اساس مناطق و طرح‌ها)
  - توجیهات اجتماعی طرح (ضرورت اجرای طرح از نظر اجتماعی)
  - پیشینه اجرای طرح در منطقه
  - معرفی گروه‌های ذی‌نفع و ذی‌نفع‌زد در اجرای طرح
  - میزان و نوع مشارکت جمعیت بومی در اجرای طرح بر اساس اسناد و نتایج مطالعات مرتبط
  - معرفی جابجایی‌های جمعیتی احتمالی بر اساس اسناد و نتایج مطالعات مرتبط
  - پیش‌بینی‌های انجام شده در باره پیامدها و ریسک‌های اجتماعی اجرای طرح و ... بر اساس اسناد و نتایج مطالعات مرتبط

بسیاری از موارد ذکر شده، احتمالاً در گزارش مطالعات اجتماعی طرح‌های منابع آب انجام می‌شوند، اما لازم است کارشناس میراث فرهنگی با رویکرد حفظ میراث شناسایی شده در محدوده‌های مورد مطالعه با رویکرد اجتماعی، مباحث بالا را در معرفی طرح مورد توجه قرار دهد.

۳-۲-۲- تعیین مرزهای محدوده مورد مطالعه با رویکرد اجتماعی

در مطالعات مربوط به میراث فرهنگی در طرح‌های منابع آب، کارشناسان مطالعات اجتماعی، در مقایسه با دیگر گروه‌های کارشناسی با مرزهای جغرافیایی بسیار وسیع‌تری روبرو هستند. برای مثال اغلب اوقات، مرزهای مطالعه باستان‌شناسان، در عرصه (مداخله) یا نقاط و خطوطی است که عملیات عمرانی در آن اجرا می‌شود. اگر آن‌ها اطمینان حاصل کنند که مثلاً چند متر بعد از کانال احداثی، هیچ نوع اثر باستان‌شناسی وجود ندارد و یا در حریم طرح اثر خاصی نیست، حوزه عرصه (مداخله) پایان یافته تلقی می‌شود، اما در مطالعات اجتماعی میراث فرهنگی، مرزها با در نظر گرفتن موقعیت استقرار انسان‌هایی که ممکن است در سکونت‌گاه‌هایی که چند کیلومتر آن سوی کانال‌های احداثی زندگی کنند تعیین شود. تعیین مرزهای جغرافیایی مطالعات اجتماعی میراث فرهنگی مستقر در محدوده طرح منابع آب، می‌تواند برای انواع طرح‌های منابع آب، بسیار متفاوت باشد.

۵- لازم به ذکر است که بخش زیادی از اطلاعات مورد نیاز در این زمینه را می‌توان از مطالعات اجتماعی طرح‌های منابع آب استخراج کرد.

طرح‌های منابع آب - همچون دیگر طرح‌های عمرانی - در ارتباط با میراث فرهنگی می‌تواند بر روی گروه‌های مختلف اجتماعی تاثیرگذار باشد، اما این تاثیر برای همه گروه‌ها یکسان نیست، تنها معدودی از گروه‌ها هستند که بیش‌ترین و مهم‌ترین آن‌ها را پذیرا هستند. بنابراین تعیین مرزهای مطالعات اجتماعی میراث فرهنگی در طرح‌های منابع آب، نیازمند ملاحظه اجتماعات متأثر از طرح است که می‌تواند بر اساس الگوهای مبتنی بر تجربه و مبانی نظری مقتضی انتخاب شود. تجربه کارشناسان اجتماعی نقش مهمی در تعیین کردن مرزهای مطالعه دارد لذا استفاده از برخی الگوها و ملاحظات مفهومی و نظری می‌تواند نقش قابل ملاحظه‌ای در تعیین مرزهای جغرافیائی مطالعات اجتماعی میراث فرهنگی داشته باشد.

در دستورالعمل حاضر دو روش برای تعیین مرزهای محدوده مورد مطالعه پیشنهاد می‌شود. البته گروه مشاور می‌تواند روش‌های نو و یا روش‌های ابتکاری دیگری را بر اساس منطق و استدلال انتخاب نماید.

۳-۲-۱- روش اول: روش‌های دامنه‌یابی در مطالعات ارزیابی تاثیرات اجتماعی اقدامات توسعه‌ای

استفاده از الگوی دامنه‌یابی مطالعات ارزیابی تاثیرات اجتماعی یکی از راهکارهای مناسب در تعیین مرزهای محدوده مورد مطالعه است که بر اساس آن می‌توان محدوده اجتماع هدف را در سه حوزه عرصه (مداخله)، بلافصل (حریم) و خارج از حریم میراث فرهنگی واقع در محدوده طرح منابع آب تعیین کرد. در این روش، انتخاب هر یک از این حوزه‌ها به گونه‌ای است که اقدام توسعه‌ای در صورت اجرا تا چه شعاع و دامنه‌ای می‌تواند تاثیرات مثبت یا منفی خود را اشاعه دهد. تاثیرات اقدام توسعه‌ای معمولاً در سه گروه تاثیرات اولیه (مستقیم)، ثانویه (غیرمستقیم) و انباشتی (فزاینده) و یا تقسیم‌بندی‌های مقتضی دیگری بر اساس شدت و ضعف تاثیر بررسی می‌شود. بر اساس این الگو، گروه مشاور می‌تواند با توجه به میزان تاثیر تخریب، تهدید و یا آسیب‌رسانی طرح منابع آب به میراث فرهنگی و تاثیر این رویداد بر اجتماعات و یا گروه‌های ذینفع آن واقع در سه محدوده، مرزها یا حوزه‌های مطالعه را انتخاب نماید. برای مثال زیر آب رفتن یک قبرستان یا واقع شدن آن در مخزن خروجی یک سد که متعلق به یک روستاست و فقط آن روستاییان از آن استفاده می‌کنند، مخالفت‌هایی را با آن طرح فقط در آن روستا برمی‌انگیزد. از این رو تاثیرات طرح فراتر از حوزه عرصه (مداخله) نبوده و ضرورت دارد مطالعات اجتماعی مرتبط با چنین میراثی فقط در اجتماع مستقر در آن روستا انجام گیرد. برعکس ممکن است که بارگاه امام‌زاده‌ای در مسیر احداث یک سد واقع شود و با احداث سد آن بارگاه زیر آب برود. در این جا تاثیرات ناشی از چنین رویدادی ممکن است به یک مجموعه روستائی و یا شهری که در عرصه و حریم میراث فرهنگی هستند، برسد و واکنش‌های منفی و اعتراضات گوناگونی را در ابعاد مختلف برانگیزد از این رو قاعدتاً حوزه‌های مطالعه گسترش می‌یابد. برای کسب اطلاعات بیش‌تر در خصوص استفاده از این روش به فاضلی، ۱۳۸۹؛ و نکلی و دیگر منابع موجود در حوزه دامنه‌یابی در مطالعات ارزیابی تاثیرات اجتماعی مراجعه شود.

۳-۲-۲-۲- روش دوم: تعیین مرزهای مطالعه بر اساس جایگاه مادی و معنوی میراث فرهنگی

این روش در واقع با الهام از روش اول ساخته شده است به این صورت که به جای ارزیابی میزان تاثیرات، حوزه‌های اهمیت میراث فرهنگی بر اساس جایگاه مادی و معنوی آن تعیین می‌شود. این حوزه‌ها مانند روش اول در سه محدوده عرصه، حریم و خارج از حریم میراث فرهنگی انتخاب می‌شوند. در این روش مرزهای محدوده مطالعات اجتماعی میراث فرهنگی با توجه به اهمیت یا جایگاه مادی (میزان اهمیت اقتصادی) و معنوی (میزان اهمیت از نظر ارزش‌های مذهبی، هویت ملی، محلی و سیاسی و تاریخی) میراث فرهنگی بر اجتماع یا اجتماعات هدف تعیین می‌گردد به گونه‌ای که این اطمینان حاصل گردد که میراث فرهنگی واقع در محدوده منابع آب حداکثر در چه مقیاس جغرافیائی نفوذ خود را از نظر مادی و معنوی گسترانیده به عبارتی دیگر در چه اجتماعاتی حداکثر تاثیرگذاری را در ابعاد مذکور دارد تا بتوان وضع موجود میراث فرهنگی را از نظر اجتماعی شناخت و به برآورد و پیش‌بینی تاثیرات ناشی از اجرای عملیات طرح منابع آب بر آن به گونه‌ای دقیق دست یافت. از این رو میراث فرهنگی واقع در محدوده آب، ممکن است اجتماعات گوناگونی را از نظر مادی یا معنوی تحت تاثیر قرار دهد بنابراین تعیین مرزهای جغرافیایی مطالعه میراث فرهنگی با رویکرد اجتماعی نیازمند بررسی دقیق جایگاه میراث فرهنگی در اجتماعات گوناگون است. در ماتریس ذیل، شیوه انتخاب هر یک از حوزه‌ها با توجه به جایگاه میراث فرهنگی نشان داده شده است. در صورتی میراث فرهنگی در هر یک از حوزه‌ها از اهمیت و یا جایگاه مادی و یا معنوی در سطح متوسط و به بالا برخوردار باشد لازم است مطالعات اجتماعی مدنظر در اجتماع واقع در آن حوزه انجام گیرد.

جدول ۳-۱- ماتریس تعیین مرزهای مطالعه بر اساس جایگاه مادی و معنوی میراث فرهنگی واقع در طرح منابع آب

خارج از حریم (فراگیر)	حریم (بلافضل)	عرصه (مداخله)	حوزه میراث فرهنگی	
			میزان اهمیت	جایگاه میراث فرهنگی مولفه
			میزان اهمیت	اقتصادی
			بالا	
			متوسط	
			پایین	اقتصادی
			ندارد	
			بالا	
			متوسط	ارزش مذهبی
			پایین	
			ندارد	
			بالا	ارزش مذهبی
			متوسط	
			پایین	

ادامه جدول ۳-۱- ماتریس تعیین مرزهای مطالعه بر اساس جایگاه مادی و معنوی میراث فرهنگی واقع در طرح منابع آب

خارج از حریم (فراگیر)	حریم (بلا فصل)	عرصه (مداخله)	حوزه میراث فرهنگی	
			میزان اهمیت	جایگاه میراث فرهنگی مولفه
			بالا	اهمیت آن در هویت ملی
			متوسط	
			پایین	
			ندارد	
			بالا	اهمیت آن در اجتماع محلی از نظر هویتی
			متوسط	
			پایین	
			ندارد	

مثال: استفاده از الگوی دامنه‌یابی ارزیابی تاثیرات اجتماعی در تعیین محدوده

قبرستانی قدیمی واقع در یک روستا که برای آنان خیلی با ارزش است در مخزن (دریاچه) سد قرار می‌گیرد و در صورتی که سد احداث گردد، آن قبرستان به زیر آب خواهد رفت. در این قبرستان فقط مردگان همان روستا دفن می‌شوند و روستاها یا سایر اجتماعات اطراف آن هیچ‌گونه وابستگی به این قبرستان ندارند. از این رو تعیین مرز جغرافیایی مطالعات اجتماعی این نوع میراث فرهنگی که در محدوده طرح منابع آب (سد) قرار می‌گیرد، روستایی است که به آن قبرستان وابسته است. اما اگر این گورستان در حاشیه‌ی امامزاده یا بنای مقدس دیگری باشد که مردم آبادی‌های منطقه نیز به آن مراجعه می‌کنند، تمامی آن روستاها در محدوده‌ی طرح قرار می‌گیرند، ضمن آن که باید در نظر داشت شهرت مکان مقدس در محدوده‌های وسیع‌تر نیز می‌تواند افکار عمومی را متاثر سازد.

در استفاده از هر کدام از روش‌های انتخاب‌شده برای تعیین مرزهای محدوده مطالعاتی ضرورت دارد تا از منابع ذیل جهت دست‌یابی به مرزهای دقیق‌تر اطلاعات مورد نیاز را اخذ کرد:

- بررسی و ارزیابی اسناد آرشیوی سازمان‌های متولی در میراث فرهنگی که مشخص می‌کند میراث مربوطه از چه جایگاه اقتصادی و یا ارزشی برخوردار است.
- مراجعه به مطلعان کلیدی متخصص و یا محلی که مرزهای میراث فرهنگی را از نظر معنوی و مادی تا چه مقیاسی برآورد می‌کنند. مثلاً خادمان و زوار یک امامزاده به راحتی می‌توانند مرزهای نفوذ آن را در اجتماعات مختلف تخمین بزنند.

۳-۲-۳- شناسایی ابعاد اجتماعی مرتبط با میراث فرهنگی

شناسایی وضعیت موجود میراث فرهنگی با رویکرد اجتماعی در طرح‌های منابع آب، بر اساس چارچوب مفهومی رویکرد اجتماعی در این قبیل مطالعات، نیازمند ملاحظه و بررسی محورهای گوناگونی است که در ادامه به برخی از این

محورها و مولفه‌های عملیاتی آن‌ها اشاره خواهد شد. مشاور طرح بر اساس شرایط طرح، میراث فرهنگی و اجتماع هدف در نقاط مکانی و زمانی خاص می‌تواند محورهای دیگری را لحاظ و مطالعه نموده و یا محورها و مولفه‌های عملیاتی ارائه شده را جرح و تعدیل نماید.

در رویکرد اجتماعی مطالعات میراث فرهنگی، مشاور باید به بررسی محورها و موضوعاتی از میراث فرهنگی بپردازد که پاسخی اجتماعی دارند. در واقع میراث فرهنگی در این رویکرد به گونه‌ای بررسی می‌شود که مساله یا پدیده‌ای اجتماعی تلقی شده است. بنابراین زمانی که میراث فرهنگی تبدیل به پدیده‌ای اجتماعی شود و اجتماع هدف را متأثر کند، می‌توان گفت که موضوعات و ابعاد مرتبط با آن در طرح منابع آب ضرورت دارد مطالعه شود؛ زیرا کارفرمایان باید منتظر اتفاقاتی باشند که اجتماع متأثر از میراث فرهنگی را برانگیخته است. برای مثال برانگیختن واکنش‌های مردمی در صورت امکان تخریب میراث فرهنگی در اثر توسعه منابع آب منجر به ممانعت اجتماع هدف از توسعه طرح منابع آب می‌شود پس این موضوع، بحثی از میراث فرهنگی است که جواب اجتماعی دارد اما اینکه اگر کنترل و نظارت لازم بر میراث فرهنگی وجود نداشته باشد می‌تواند مکانی برای بروز و رشد انحرافات اجتماعی و تخریب و آسیب‌رسانی به آن باشد، در رویکرد مطالعاتی حاضر نمی‌گنجد و قابل بررسی نیست.

۳-۲-۳-۱- اقتصاد گردشگری

میراث فرهنگی یکی از پتانسیل‌های گردشگری است که نقش قابل ملاحظه‌ای در رونق و رشد اقتصادی محدوده میراث دارد. سهم میراث فرهنگی در عملکرد شاخص‌های اقتصادی و گردشگری محدوده میراث از چنان جایگاهی برخوردار بوده که کم‌تر پیش می‌آید مجریان و برنامه‌ریزان بخش دولتی و غیردولتی این ظرفیت را نادیده بگیرند؛ بنابراین مطالعه اقتصاد گردشگری میراث فرهنگی یکی از مولفه‌های محوری مطالعات اجتماعی در میراث فرهنگی طرح‌های منابع آب بوده و ضروری است در برنامه‌ریزی و اجرای طرح منابع آب، مطالعه شوند. زیرا کارکرد اقتصادی میراث فرهنگی اهمیت آن را برای اجتماع هدف بیش از پیش کرده است. برخی از مولفه‌های مرتبط با مطالعه این محور عبارتند از:

- میزان حضور گردشگران
- میزان اشتغالزایی و درآمدزایی میراث فرهنگی
- نقش میراث فرهنگی در تفریح و فراغت ساکنان
- ظرفیت‌های میراث فرهنگی از نظر ساکنان

۳-۲-۳-۲- پیوندهای اجتماعی ناشی از میراث فرهنگی

میراث فرهنگی ممکن است به عنوان محوری در جهت اسکان مردم در منطقه مکان استقرار خود و تقویت پیوندهای اجتماعی عمل کند. همین امر به عنوان یک پدیده اجتماعی می‌تواند در طرح‌های منابع آب، امکان یا امتناع اجرای طرح را فراهم نماید. برخی از مولفه‌های مرتبط با مطالعه این محور عبارتند از:

- تاثیر میراث فرهنگی بر میزان احساس تعلق ساکنین به منطقه
- نقش میراث فرهنگی در انسجام مردم منطقه
- نقش میراث فرهنگی در اسکان مردم در آن منطقه
- نگرش مردم در ترجیح منابع آب بر میراث فرهنگی

۳-۲-۳- فرهنگ

میراث فرهنگی خود به عنوان یک هسته فرهنگی از یک طرف و ارتباط متقابل آن با فرهنگ مردم ساکن در محدوده میراث از طرفی دیگر، یکی از محورهای اصلی مطالعات اجتماعی میراث فرهنگی است. تعامل بین این دو، نقشی قابل ملاحظه در هویت فرهنگی محدوده دارد. از این رو بایستی در طرح‌های مرتبط با میراث فرهنگی، ملاحظه چنین شرایط و بستر فرهنگی را داشت. برخی از مولفه‌های مرتبط با مطالعه این محور عبارتند از:

- آداب و رسوم ساکنین مرتبط با میراث فرهنگی
- جایگاه میراث فرهنگی در زندگی روزمره
- باورها و ارزش‌های ساکنین مرتبط با میراث فرهنگی
- جایگاه میراث فرهنگی در هویت اجتماعی ساکنین
- میزان قدسی یا عرفی بودن میراث فرهنگی
- روش‌های سنتی و بومی حفظ میراث فرهنگی

۳-۲-۴- مشارکت نهادی در حفاظت از میراث فرهنگی

حفاظت از میراث فرهنگی مستلزم مشارکت نهادهای محلی و مردمی و دولتی و تعامل بین آن دو است. مطالعه چنین محوری در میراث فرهنگی به عنوان یکی از ابعاد اجتماعی آن، نقشی قابل ملاحظه در شناخت وضعیت موجود میراث از نظر اهمیت آن برای دولت و مردم دارد که این امر می‌تواند در پیشبرد چگونگی اجرای طرح‌های منابع آب و امتناع و یا اصلاح آن موثر واقع شود. برخی از مولفه‌های مرتبط با مطالعه این محور عبارتند از:

- شکل‌گیری سازمان‌های مردم‌نهاد در منطقه در رابطه با میراث فرهنگی
- نقش نهادهای محلی و سراسری دولتی در رابطه با میراث فرهنگی

۳-۳- روش‌های مستندسازی ابعاد اجتماعی میراث فرهنگی

با توجه به محورها و مولفه‌های عملیاتی ارائه شده جهت شناسایی وضعیت موجود میراث فرهنگی با رویکرد اجتماعی، در این قسمت نحوه مستندسازی وضعیت موجود با تفکیک روش تحقیق، تکنیک‌های گردآوری، منابع مطالعه مولفه‌ها و شیوه گزارش آن در قالب جدول (۲-۳) ارائه شده است.

جدول ۳-۲- مستندسازی ابعاد اجتماعی میراث فرهنگی

محور	مؤلفه	روش تحقیق	شیوه‌های گردآوری	منابع مطالعه	شیوه‌های ارائه گزارش ^۱
اقتصاد گردشگری	میزان حضور گردشگران	اسنادی	بررسی اسناد موجود	اسناد نهادهای ذی‌ربط	متن، جداول، آماره‌ها، نمودارها و سایر شیوه‌های مقتضی
	میزان اشتغالزایی میراث فرهنگی	پیمایش، روش‌های کیفی میدانی و اسنادی	پرسشنامه، مصاحبه و بررسی اسناد موجود	ساکنین، کسبه، مطلعین کلیدی و اسناد نهادهای ذی‌ربط	متن، عکس، جداول، آماره‌ها، نمودارها و سایر شیوه‌های مقتضی
	میزان درآمدزایی میراث فرهنگی	پیمایش، روش‌های کیفی میدانی و اسنادی	پرسشنامه، مصاحبه و بررسی اسناد موجود	ساکنین، کسبه، مطلعین کلیدی و اسناد نهادهای ذی‌ربط	متن، عکس، جداول، آماره‌ها، نمودارها و سایر شیوه‌های مقتضی
	نقش میراث در تفریح و فراغت ساکنین	پیمایش	پرسشنامه	ساکنین	متن، جداول، آماره‌ها، نمودارها و سایر شیوه‌های مقتضی
	ظرفیت‌های میراث فرهنگی از نظر ساکنین	پیمایش و روش‌های کیفی میدانی	پرسشنامه، مصاحبه و بحث گروهی متمرکز	ساکنین	متن، جداول، آماره‌ها، نمودارها و سایر شیوه‌های مقتضی
پیوندهای اجتماعی ناشی از میراث فرهنگی	میزان احساس تعلق ساکنین به منطقه با توجه به میراث فرهنگی	پیمایش	پرسشنامه	ساکنین	متن، جداول، آماره‌ها، نمودارها و سایر شیوه‌های مقتضی
	نقش میراث فرهنگی در انسجام مردم منطقه	پیمایش و روش‌های کیفی میدانی	پرسشنامه، مصاحبه و بحث گروهی متمرکز	ساکنین	متن، جداول، آماره‌ها، نمودارها و سایر شیوه‌های مقتضی
	نقش میراث فرهنگی در اسکان مردم در آن منطقه	روش‌های کیفی میدانی	مصاحبه و بحث گروهی متمرکز	مطلعین کلیدی	متن و سایر شیوه‌های مقتضی
	نگرش مردم در ترجیح منابع آب بر میراث فرهنگی	پیمایش و روش‌های کیفی میدانی	پرسشنامه، مصاحبه و بحث گروهی متمرکز	ساکنین	متن، جداول، آماره‌ها، نمودارها و سایر شیوه‌های مقتضی
فرهنگ	آداب و رسوم ساکنین مرتبط با میراث فرهنگی	مردم‌نگاری	مصاحبه و مشاهده	ساکنین و مطلعین کلیدی	متن، عکس و سایر شیوه‌های مقتضی
	جایگاه میراث فرهنگی در زندگی روزمره	پیمایش و مردم‌نگاری	پرسشنامه، مصاحبه و مشاهده	ساکنین و مطلعین کلیدی	متن، جداول، آماره‌ها، نمودارها، عکس و سایر شیوه‌های مقتضی
	باورها و ارزش‌های ساکنین مرتبط با میراث فرهنگی	پیمایش و مردم‌نگاری	پرسشنامه، مصاحبه و مشاهده	ساکنین و مطلعین کلیدی	متن، جداول، آماره‌ها، نمودارها، عکس و سایر شیوه‌های مقتضی
	جایگاه میراث فرهنگی در هویت اجتماعی ساکنین	پیمایش و روش‌های کیفی میدانی	پرسشنامه، مصاحبه و بحث گروهی متمرکز	ساکنین	متن، جداول، آماره‌ها، نمودارها و سایر شیوه‌های مقتضی
	میزان قدسی یا عرفی بودن میراث فرهنگی	پیمایش و روش‌های کیفی میدانی	پرسشنامه، مصاحبه و بحث گروهی متمرکز	ساکنین	متن، جداول، آماره‌ها، نمودارها و سایر شیوه‌های مقتضی
	روش‌های سنتی و بومی حفظ میراث فرهنگی	روش‌های کیفی میدانی و اسنادی	مصاحبه و مشاهده، بررسی اسناد	ساکنین، مطلعین کلیدی و نهادهای ذی‌ربط	متن، عکس و سایر شیوه‌های مقتضی

۱- با توجه به وضعیت محورهای مورد نظر در محدوده‌های مطالعاتی و نوع اطلاعات موجود می‌توان از یک یا چند شیوه برای ارائه نتایج مطالعات بهره‌گیری نمود و بدیهی است که استفاده از همه شیوه‌ها به‌طور هم‌زمان مورد نظر نمی‌باشد.

ادامه جدول ۳-۲- مستندسازی ابعاد اجتماعی میراث فرهنگی

محور	مولفه	روش تحقیق	شیوه‌های گردآوری	منابع مطالعه	شیوه‌های ارائه گزارش ^۲
مشارکت نهادها در حفاظت از میراث فرهنگی	شکل‌گیری سازمان‌های مردم‌نهاد در منطقه در رابطه با میراث فرهنگی	روش‌های کیفی میدانی و اسنادی	مصاحبه، مشاهده و بررسی اسناد و نهادها	ساکنین، مطلعین کلیدی و نهادهای ذی‌ربط	متن و سایر شیوه‌های مقتضی
	نقش نهادهای دولتی در سطوح محلی و ملی در رابطه با میراث فرهنگی	روش اسنادی	مصاحبه و بررسی اسناد و نهادها	نهادهای ذی‌ربط	متن و سایر شیوه‌های مقتضی

۳-۴- روش‌های ارزیابی^۲ ابعاد اجتماعی میراث فرهنگی ناشی از اجرای طرح منابع آب

به منظور پیش‌بینی تاثیرات ناشی از اجرای طرح منابع آب بر میراث فرهنگی با رویکرد اجتماعی، ضروری است با توجه به وضع موجود، رویکرد نظری و در چارچوب فعالیت‌های مورد نیاز اقدام کرد. در این بخش، چارچوب کلی پیش‌بینی تاثیرات طرح بر میراث فرهنگی با رویکرد اجتماعی تشریح و تبیین خواهد شد.

۳-۴-۱- شناسایی و برآورد اثرات طرح بر میراث فرهنگی با رویکرد اجتماعی

گروه مشاور بایستی بر اساس موجود وضعیت اجتماعی میراث فرهنگی در بخش‌های پیشین و تعیین دامنه آثار طرح بر ذی‌نفعان (بازندگان و برندگان اجتماع هدف در دامنه مرزهای تعیین‌شده) با توجه به رویکرد و موضع نظری خود، به شناسایی و برآورد تاثیرات و اقدامات مقتضی بپردازد. از این رو به منظور شناسایی، دامنه‌یابی و برآورد اثرات طرح بر وضعیت اجتماعی میراث فرهنگی؛ مولفه‌های مدنظر را در ماتریس شماره ۴-۳ وارد نموده تا به شناسایی اثرات در ابتدای امر و اولویت‌بندی و برآورد آن‌ها دست یافت.

همان‌طور که مشاهده می‌شود در این ماتریس دامنه نفوذ و نوع و شدت تاثیرات ارائه گردیده است. این ماتریس بایستی با توجه به هر گروه و یا نهاد ذی‌نفع تدوین گردد (توزیع تاثیرات منفی یا مثبت بر گروه‌های ذی‌نفع مثل متولیان میراث فرهنگی، کسبه مرتبط با میراث، مردم ساکن در محدوده میراث). لازم به ذکر است که در برآورد پیامدها، علاوه بر موارد مذکور، طول دوره تاثیر و برگشت‌پذیری اثر نیز از اهمیت برخوردار است که بایستی لحاظ شود. نکته مهم در بیان پیامدها، ضرورت تمرکز بیش‌تر گروه مشاور بر پیامدهای منفی و ناخواسته است چرا که غفلت و یا تاکید کم بر پیامدهای منفی، با خصلت ذاتی و انتقادی گزارش‌های پیش‌بینی و ارزیابی پیامد اجتماعی منافات دارد و یافته‌های حاصله را غیرموثر و ناکارآمد خواهد کرد.

۲- با توجه به وضعیت محورهای مورد نظر در محدوده‌های مطالعاتی و نوع اطلاعات موجود می‌توان از یک یا چند شیوه برای ارائه نتایج مطالعات بهره‌گیری نمود و بدیهی است که استفاده از همه شیوه‌ها به‌طور هم‌زمان مورد نظر نمی‌باشد.

جدول ۳-۴- نمونه‌ای از ماتریس شناسایی و برآورد تاثیرات منفی طرح‌های منابع آب بر میراث فرهنگی با رویکرد اجتماعی بر سکنه محدوده

ردیف	نوع و شدت	دامنه نفوذ			عرصه (مداخله)			حریم (بلافاصل)			خارج از حریم (فراگیر)		
		کم	متوسط	زیاد	مستقیم	غیر مستقیم	انباشتی	مستقیم	غیر مستقیم	انباشتی	مستقیم	غیر مستقیم	انباشتی
۱	تخریب میراث فرهنگی مقدس	کم											
		متوسط											
		زیاد											
۲	هتک حرمت اعتقادات مردمی	کم											
		متوسط											
		زیاد											
۳	واکنش مردم و مقابله با اجرای	کم											
		متوسط											
		زیاد											

۳-۴-۲- تحلیل اجرا/ عدم اجرا طرح با توجه به شدت و دامنه تاثیرات

گروه مشاور بایستی بر اساس نتایج حاصل از برآورد اثرات و اولویت‌بندی تاثیرات مهم بر اساس اصول سناریونویسی متکی بر کارگروه‌های متخصصین ذی‌ربط به تحلیل اجرا یا عدم اجرای طرح بپردازد. در تحلیل سناریو، نوعی بحث گروهی، طوفان فکری، تخیل منطقی و مدل‌سازی کیفی به کار گرفته می‌شود تا بر مبنای دانش موجود، مسیر حرکت آینده پیش‌بینی شود. در صورتی که بحث‌ها به امکان‌پذیری مشروط یا الزام به اجرای طرح منابع آب منجر شود، در این صورت ضروری است برنامه تعدیل و جبران اجرا شود.

۳-۴-۳- پیشنهاد راهکارهای مناسب برای کاهش اثرات منفی در صورت امکان‌پذیری مشروط یا الزام به

اجرای طرح

پس از این‌که گروه مشاور بر اساس ارزیابی و پیش‌بینی‌های خود، به امکان‌پذیری مشروط یا الزام به اجرای طرح منابع آب دست یافت، در این صورت ضروری است راهکارهای مناسب برای کاهش اثرات منفی طرح بر میراث فرهنگی و تقویت اثرات مثبت پیشنهاد دهد. اقدامات توسعه‌ای در اکثریت موارد با پی‌آمدهای منفی برای گروه‌هایی یا کل اجتماع همراه خواهد بود. گروه ارزیابی تاثیرات مشاور بر مبنای برآوردی که از آینده اجرای اقدامات توسعه‌ای ارائه می‌کند، پیشنهاداتی برای تعدیل آسیب‌های اقدام خواهد داشت. این پیشنهادات در دو دسته اصلی قرار می‌گیرند:

۱- پیشنهاداتی برای اعمال تغییرات در طراحی اقدام: این تغییرات می‌تواند حذف یا اضافه کردن برخی فعالیت‌ها،

تغییر زمان‌بندی اجرای فعالیت‌ها، یا تغییراتی در شیوه اجرا باشد.

۲- سیاست‌های جبرانی برای تعدیل آسیب‌های گریزناپذیر: برخی عواقب اقدامات توسعه‌ای ناگزیر است، از همین‌رو

باید فعالیت‌های جبرانی لحاظ شوند.^۴ تعدیل و جبران مبتنی بر کوشش برای اجتناب از کلیه تاثیرات منفی، تدوین راهبردهایی که تاثیرات منفی را به حداقل برساند و در پیش گرفتن راه‌هایی برای جبران خسارت وارد شده به ذی‌نفعان است.

لازم به تاکید است که پیشنهاد راهکارهای مناسب برای کاهش اثرات منفی در صورت امکان‌پذیری مشروط یا الزام به اجرای طرح در صورتی اثربخشی لازم را خواهد داشت که مبتنی بر مشارکت دادن اجتماع متاثر از اقدام توسعه‌ای باشد به این معنا که نگرش فن‌سالارانه به تنهایی تصمیم‌نهایی را در این خصوص نگیرد. در این راستا گروه مشاور بایستی به گونه‌ای برنامه‌ریزی کند که مبتنی بر جلب مشارکت و همکاری اجتماع متاثر از اقدام توسعه‌ای در کاهش اثرات منفی طرح باشد.

۳-۵- وظایف و مسوولیت سازمان‌ها و نهادهای ذی‌مدخل در انجام و نظارت بر مطالعات اجتماعی میراث فرهنگی

با توجه به این که فرایند انجام مطالعات میراث فرهنگی طرح‌های منابع آب و تصمیم‌گیری در خصوص اجرایی نمودن نتایج حاصل از آن، نیازمند همکاری بین بخشی نهادهای مرتبط می‌باشد و به نوعی مدیریت جمعی را می‌طلبد لذا مشاور انجام دهنده مطالعات باید شناخت لازم از وظایف و مسوولیت‌های نهادهای ذی‌ربط را دارا باشد تا بتواند در تعامل با آن‌ها قرار گیرد. بر این اساس نیاز است موارد زیر مورد توجه گروه مشاور قرار گیرد:

- شناسایی سازمان‌ها و نهادهای ذی‌ربط

معرفی اجمالی وظایف و مسوولیت‌های سازمان‌ها و نهادهای ذی‌ربط و نقش آن‌ها در مراحل مختلف انجام مطالعات میراث فرهنگی طرح‌های منابع آب و تصویب طرح

- چگونگی تعاملات بین سازمان‌ها و نهادهای ذی‌ربط

تیم کارشناسی مطالعات اجتماعی با توجه به موضوع طرح و ضمن در نظر داشتن نکات فوق، با سازمان‌ها و ادارات، و نهادهایی که در زیر معرفی می‌شوند، مرتبط خواهند بود.

- سازمان میراث فرهنگی: بر اساس ماده سوم از قانون اساسنامه سازمان میراث فرهنگی کشور، بررسی‌های مردم‌نگاری، پژوهش‌های مردم‌شناسی، انسان‌شناسی زیستی و شناخت فرهنگ بومی مناطق مختلف کشور (بند ۴)، پژوهش در زمینه هنرهای سنتی و فراهم آوردن امکانات لازم جهت حفظ، احیا و رشد آن‌ها (بند ۵)،

۴- برای اطلاعات بیشتر در این زمینه می‌توان به فصول مرتبط با سیاست‌های جبرانی در منابع مربوط به ارزیابی تاثیرات اجتماعی مراجعه نمود. برای نمونه فصل هفتم کتاب ارزیابی تاثیرات اجتماعی (نوشته محمد فاضلی) با عنوان تعدیل، جبران و نظارت از جمله منابع مفید در این زمینه به شمار می‌رود.

شناسایی و در اختیار گرفتن کلیه اموالی که دارای ارزش‌های فرهنگی - تاریخی بوده و جز میراث فرهنگی محسوب می‌گردد و توسط دستگاه‌های مسوول ضبط شده است (بند ۹) و تشویق مردم به مشارکت در فعالیت‌های مربوط به شناسایی، حفظ و احیا میراث فرهنگی و نظارت بر آن (بند ۲۰) از وظایف سازمان میراث فرهنگی کشور است.

- سایر سازمان‌ها و نهادهای ذی‌مدخل: استانداری، فرمانداری، بخشداری، دفاتر نمایندگان شهرستان‌های مربوطه در مجلس شورای اسلامی، نمایندگان ولی فقیه در استان، شورای شهر و روستاهای واقع در محدوده و شوراهای فرادست (شورای بخش و شورای شهرستان) در این گروه جای می‌گیرند. همچنین با توجه به مواردی که در بحث آسیب‌ها و مسایل اجتماعی مرتبط با میراث فرهنگی به آن‌ها اشاره شد (نظیر حضور بزهکاران و انواع انحرافات در محوطه میراث فرهنگی، میزان احساس ناامنی، فضاهای بی‌دفاع، میزان سوابق اختلاف ساکنان و ...) در صورتی که مطالعات اولیه نشان از وجود این آسیب‌ها و مسایل اجتماعی داشته باشد، نیروهای انتظامی ضروری خواهد بود.

علاوه بر این در مباحث مربوط به نقش نهادها و مردم در حفاظت از میراث فرهنگی (شکل‌گیری سازمان‌های مردم‌نهاد در منطقه در رابطه با میراث فرهنگی و مشارکت مردم در حفظ و نگهداری میراث فرهنگی) شناسایی سازمان‌های مردم‌نهاد و رجوع به آن‌ها الزامی است.

البته کارشناسان این اصل که گاهی اوقات نوع طرح، مراجعه به ادارات و نهادهای دیگری را اجتناب‌ناپذیر می‌کند را نیز همواره در نظر خواهند داشت.

مراجعات کارشناس اجتماعی به سازمان‌ها و نهادهای مرتبط با امور اجتماعی و فرهنگی

۱- سازمان میراث فرهنگی استان:

۱-۱- معاونت میراث فرهنگی: کسب اطلاعات در باره وضعیت میراث معنوی و طبیعی در محدوده‌های موردنظر

۱-۲- معاونت گردشگری: کسب اطلاعات پیرامون وضعیت گردشگری در محدوده‌های موردنظر و بررسی آثار

اجرای طرح بر گردشگری در منطقه

۲- استانداری و فرمانداری:

۱-۲- معاونت سیاسی و اجتماعی: کسب اطلاعات پیرامون ابعاد اجتماعی در محدوده‌های موردنظر و بررسی آثار

اجتماعی اجرای طرح بر منطقه

۳- دفاتر نمایندگان شهرستان‌های مربوطه در مجلس، نمایندگان ولی فقیه و شوراها: کسب اطلاعات پیرامون ابعاد

اجتماعی در محدوده‌های موردنظر و بررسی آثار اجتماعی اجرای طرح بر منطقه

۴- سازمان‌های مردم‌نهاد فعال در حوزه‌های اجتماعی و فرهنگی: کسب اطلاعات در باره وضعیت میراث فرهنگی

در جامعه محلی مستقر در محدوده‌های موردنظر و شناسایی آثار اجتماعی اجرای طرح

فصل ۴

ارزشیابی مطالعات میراث فرهنگی

طرح‌های منابع آب

۴-۱- ارزشیابی^۱ مطالعات میراث فرهنگی طرح‌های منابع آب

محصول نهایی فرایند مطالعات میراث فرهنگی طرح‌های منابع، گزارش‌هایی است که بیانگر نتایج دستاورد گروه‌های کارشناسی تیم مشاور است که به کارفرما ارائه خواهد شد. کارفرما بایستی بر اساس الگوهایی مورد تایید به ارزشیابی مطالعات در سه محور ساختار شکلی گزارش، ساختار محتوایی گزارش و ساختار اجرایی تیم مشاور در فرایند انجام مطالعات و تدوین گزارش مطابق با هر یک از شاخص‌های مربوطه در این سه محور بپردازد. ساختار شکلی گزارش ناظر بر چارچوب ظاهری و قالب‌های گزارش بوده در حالی که ساختار محتوایی دلالت بر محتوای گزارش در محورهای پیش‌بینی شده مطابق با شرح خدمات دارد. هر دو ساختار از اهمیت برخوردار بوده به گونه‌ای که تایید نهایی محتوای گزارش زمانی است که در قالب‌هایی مورد قبول ریخته شده و ارائه گردد. ساختار اجرایی در واقع به نحوه مدیریت طرح در فرایند اجرایی و نظارت بر آن گفته می‌شود.

جدول ۴-۱- ارزشیابی مطالعات میراث فرهنگی طرح‌های منابع آب بر اساس ساختار شکلی، محتوایی و مدیریتی

محتوای شاخص ^۴	وزن ^۳ نرمال	وزن ^۲ شاخص	زیر شاخص	شاخص	عامل	محور
			نحوه صفحه آرایی	رعایت اصول نگارشی با قالب‌های تعیین شده در نهادهای ذی‌ربط		ساختار شکلی گزارش
			قلم			
			تقدم و تأخر مطالب			
			ارجاع دهی			
			شیوایی نثر			
			و...	رعایت اصول پژوهش‌نویسی		
			ارجاع به متون علمی معتبر و جدید			
			رعایت اخلاق علمی			
			رعایت امانت در نقل مطالب			
			تامین انتظارات شرح خدمات متناسب با الگوهای علمی مورد تایید			
			و...			

۱- Evaluation

۲- وزن شاخص به معنی اهمیت نسبی آن شاخص بوده و حسب نظر کارشناسی و در یک بازه ۱۰-۱ نمره‌دهی می‌شود.

۳- وزن نرمال به معنی کیفیت هر شاخص در گزارش مطالعات بوده و بر حسب نظر کارشناسی و در یک بازه ۱: ضعیف، ۳: متوسط و ۵: خوب، نمره‌گذاری می‌شود.

۴- امتیاز شاخص = (وزن شاخص × وزن نرمال)

ادامه جدول ۴-۱- ارزشیابی مطالعات میراث فرهنگی طرح‌های منابع آب بر اساس ساختار شکلی، محتوایی و مدیریتی

محتوای گزارش	عامل	شاخص	زیر شاخص	وزن شاخص	وزن نرمال	امتیاز شاخص	
ساختار محتوایی گزارش	-	شرح دقیق طرح منابع آب					
	-	تعیین مرزهای محدوده مورد مطالعه					
	شناسایی و مستندسازی وضع موجود حسب نوع رویکرد	کفایت شاخص‌های شناسایی وضعیت موجود					
		روش‌شناسی متناسب و مقتضی بررسی وضعیت موجود					
		کفایت اطلاعات مربوط به وضعیت موجود					
	پیش‌بینی و برآورد تأثیرات طرح حسب نوع رویکرد	میزان آشنایی با منابع و به کارگیری منابع جدید					
		شناسایی تأثیرات طرح					
		برآورد تأثیرات طرح					
		تحلیل اجرا / عدم اجرا با توجه به شدت و دامنه تأثیرات راهکارهای پیشنهادی					
	ساختار اجرایی	-	میزان انطباق مطالعات هر گروه با پیش‌بینی‌های انجام شده در دستورالعمل				
-		ترکیب تیم کارشناسی مشاور طرح (تخصص و صلاحیت)					
-		شناخت گروه کارشناسی مشاور انجام دهنده مطالعات از طرح (اهداف، زمینه اجرا)					
-		انطباق گزارش تهیه شده با قوانین و مقررات مرتبط (منطقه‌ای، ملی و بین‌المللی)					
-		میزان آشنایی با مسایل پروژه حاصل از مطالعات میدانی					
-		میزان برقراری ارتباط و تعامل با نهادهای ذی‌ربط در فرایند مطالعه					
-		میزان توانایی در جلب مشارکت نهادهای مرتبط					
جمع امتیازات در دامنه ارزشیابی							
امتیاز کل							

فصل ٥

تعاریف

- آداب و رسوم: به طور کلی آداب و رسوم، شامل شیوه‌های زندگی، عادات و رسوم خاص یک ملت، مردم و یا یک جماعت می‌شود.
- اثر طبیعی ملی: آثار طبیعی ملی عبارتند از پدیده‌های نمونه و نادر گیاهی، جانوری، اشکال یا مناظر کم نظیر و کیفیات ویژه طبیعی زمین یا درختان کهنسال یادگار تاریخی می‌باشند که با منظور داشتن محدوده متناسبی تحت حفاظت قرار می‌گیرد.
- احساس تعلق: احساس تعلق، ناظر بر میزان دلبستگی افراد از نظر ذهنی و روانی به محیط و یا مواردی دیگر است.
- احساس ناامنی: احساس ناامنی، ناظر بر ادراک روانی و ذهنی شهروندان از عوامل تهدید کننده مانند جرم است که ممکن است با واقعیت خارجی که همان عوامل تهدید کننده است، تطابق نداشته باشد یا به عکس با آن همخوانی داشته باشد.
- ارزشیابی^۵: فرایند ارزیابی عملکرد را ارزشیابی می‌نامند. ارزشیابی گزارش‌های علمی، فنی و ... فرایند بررسی چگونگی تهیه آن بر اساس شاخص‌های تعریف شده است.
- ارزش‌ها: ارزش‌های اجتماعی، واقعیت‌ها و اموری را تشکیل می‌دهند که مطلوبیت دارد و مورد درخواست و آرزوی اکثریت افراد جامعه است.
- ارزیابی تاثیرات^۶: فرایندهای تحلیل، نظارت و مدیریت پیامدهای خواسته و ناخواسته اجتماعی، اقتصادی، زیست‌محیطی و ... (مثبت یا منفی) رخداد‌های برنامه‌ریزی شده (سیاست‌ها، برنامه‌ها، طرح‌ها و پروژه‌ها) و همچنین پیامدهای خواسته و ناخواسته هر فراگرد تغییر را شامل می‌شود. ارزیابی تاثیرات، مجموعه اقدامات مطالعاتی برای ارزیابی، بررسی و برآورد اثرات اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، زیست‌محیطی و ... ناشی از اقدامات برنامه‌ریزی شده است که تعیین آن پیش از انجام اقدام ضروری بوده و از اولویت برخوردار است.
- ارزیابی زیست‌محیطی: فرایند روشمند، سیستماتیک و رسمی شناسایی، پیش‌بینی و ارزیابی اثرات و پیامدهای یک برنامه، طرح و پروژه بر اجزا و عوامل فیزیکی، شیمیایی، بیولوژیکی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی محیط زیست.
- آسیب‌های اجتماعی: آسیب اجتماعی به هر نوع عمل فردی یا جمعی اطلاق می‌شود که در چارچوب اصول اخلاقی و قواعد عام عمل جمعی رسمی و غیررسمی جامعه محل فعالیت کنشگران قرار نمی‌گیرد و در نتیجه با منع قانونی یا قبح اخلاقی و اجتماعی رو به رو می‌گردد.

۵- Evaluation

۶- Impact Assessment

- انسجام اجتماعی: انسجام اجتماعی دلالت بر توافق جمعی میان یک جامعه دارد. به عبارتی انسجام در کل ناظر به میزان و الگوی رابطه متقابل بین کنشگران، گروه‌ها و خرده فرهنگ‌های تمایز یافته است (افروغ، ۱۴۰: ۱۳۷۸).
- بافت باستانی و تاریخی - فرهنگی: شامل اطلاعاتی از قبیل نام، مشخصات، فرآیند شکل‌گیری و توسعه، نوع ساخت، مصالح ساخت، وسعت تقریبی، حدود و وضعیت بافت، اجزای بافت، شبکه ارتباطی بافت، منابع طبیعی و امکانات (منابع آب، خاک)، بقایای باستان‌شناختی هم‌جوار بافت، گاه‌نگاری بافت شامل دوران تاریخی و اسلامی، مبنای تاریخ‌گذاری (سبک‌شناسی معماری، ساختارهای معماری، مواد فرهنگی منقول، مصالح معماری، کتیبه‌ها، داده‌های تاریخی) و توضیحات مرتبط دیگر است.
- باورها: باورها یا عقیده‌ها، اندیشه‌هایی هستند که فرد به درستی و حقانیت آن‌ها ایمان و اعتقاد دارد (پارسا، ۱۳۸۳: ۳۱۲).
- پارک ملی: پارک ملی به محدوده‌ای از منابع طبیعی کشور اعم از جنگل و مرتع و بیشه‌های طبیعی و اراضی جنگلی و دشت و آب و کوهستان اطلاق می‌شود که نمایانگر نمونه‌های برجسته‌ای از مظاهر طبیعی ایران باشد و به منظور حفظ همیشگی وضع زندگی و طبیعی آن و همچنین ایجاد محیط مناسب برای تکثیر و پرورش جانوران وحشی و رشد رستنیها در شرایط کاملاً طبیعی تحت حفاظت قرار می‌گیرد.
- پژوهش‌های ارزیابی: این پژوهش‌ها غالباً به خاطر کاهش هزینه‌ها و به منظور تعیین مطلوبیت یا عدم مطلوبیت و همچنین شناخت و پیشگیری از پیامدهای ناخواسته و منفی یک مداخله (برنامه/پروژه) صورت می‌گیرد.
- پژوهش‌های بنیادی: پژوهش‌هایی است که برای پیشبرد علم صورت می‌گیرد و هدف از انجام آن افزودن یافته‌ای نو بر ذخیره‌ی دانش بشری است.
- پژوهش‌های کاربردی: پژوهش‌هایی است که غالباً جهت بررسی و حل و فصل یک مساله انجام می‌شوند. مساله‌ی آن‌ها ریشه در واقعیت تجربی دارد و محدود به زمان و مکان هستند.
- پناهگاه حیات وحش: پناهگاه حیات وحش به محدوده‌ای از منابع طبیعی کشور اعم از جنگل و مرتع و بیشه‌های طبیعی و اراضی جنگلی و دشت و آب و کوهستان اطلاق می‌شود که دارای زیستگاه طبیعی نمونه و شرایط اقلیمی خاصی برای جانوران وحشی بوده و به منظور حفظ و یا احیا این زیستگاه‌ها تحت حفاظت قرار می‌گیرد.
- پناهگاه صخره‌ای: فضایی کم عمق که اغلب تنها حفاظ طبیعی آن پیش‌آمدگی صخره در بخش فوقانی پناهگاه است.
- تاثیرات اولیه: در مباحث ارزیابی تاثیرات اجتماعی، یکی از انواع تاثیرات اقدام توسعه‌ای می‌باشد که مستقیماً بر اثر اقدام برنامه‌ریزی شده به وجود می‌آید (فاضلی، ۱۳۸۹: ۷۷).
- تاثیرات ثانویه: در مباحث ارزیابی تاثیرات اجتماعی، یکی از انواع تاثیرات اقدام توسعه‌ای می‌باشد که به طور غیرمستقیم ولی بر اثر اقدام برنامه‌ریزی شده به وجود می‌آید (فاضلی، ۱۳۸۹: ۷۷).

- تأثیرات انباشتی: در مباحث ارزیابی تأثیرات اجتماعی، یکی از انواع تأثیرات اقدام توسعه‌ای می‌باشد که در نتیجه تعامل نتایج اقدام توسعه‌ای با بقیه تغییرات محلی، منطقه ای و یا ملی به وجود می‌آید (فاضلی، ۱۳۸۹: ۷۷).
- **جزییات توپوگرافیک:** شکل ظاهری و ناهمواری اثر از دیدی کلی
- **حریم حفاظت منظر:** این حریم برای حفظ و ارتقای پیوند دیداری دو سویه اثر تاریخی با بستر طبیعی و مصنوع آن (دید از اثر تاریخی به بیرون و دید از بیرون به اثر تاریخی) و پیش‌گیری از هرگونه گسست در چشم‌انداز تدوین می‌شود. حریم بصری در طول زمان کم‌تر دچار دگرگونی می‌شود.
- **حریم حفاظتی زیرساختی:** از آن‌جا که حفظ زندگی اثر تاریخی بدون حفظ زیرساخت‌های آن ممکن نیست در طرح‌های حریم بخشی به زیرساخت‌هایی همچون مسیرها، قنات‌ها، برف‌اندازها ... اختصاص داده می‌شود.
- **حریم حفاظتی کاربردی:** برای تضمین آینده پویای اثر در بستر طبیعی و مصنوع و تبدیل اثر تاریخی و محدوده پیوسته به آن به کانونی فعال که ترویج‌کننده زندگی جمعی باشد و برای تقویت پیوستگی و همگنی کارکردهای شهرها و مراکز تاریخی در بخش حریم، بخش ویژه‌ای به تعیین کارکردهای مطلوب، قابل توصیه و نامطلوب اختصاص داده شود.
- **حریم حفاظتی کالبدی:** این حریم برای پیش‌گیری از فرو ریختن یا آسیب دیدن کالبد اثر تعیین می‌شود و با توجه به وضعیت کالبدی اثر و مخاطرات محتمل برای آن قابل تغییر است. در این حریم فعالیت‌ها، استحداثا و کاربری‌های آسیب‌رسان به اثر و ضوابط خاص آن روی نقشه برشمرده می‌شود.
- **حریم:** محدوده‌ای است با ضابطه‌های قانونی برای حفظ اثر از راه پیوند آن با محیط که از سوی متولی اثر تاریخی تعیین می‌شود.
- **دستینه‌های سنگی:** ابزار ساخت دست بشر و دورریزهای مرتبط با آن شامل تیغه، تراشه، سنگ مادر و ...
- **دوران اسلامی:** که از زمان ظهور اسلام تا عصر حاضر را شامل می‌شود.
- **دوران پیش از تاریخ:** از زمان خلقت بشر تا قبل از آغاز خط و نگارش را شامل می‌شود.
- **دوران تاریخی:** از زمان اختراع خط و نگارش تا پایان دوره ساسانی را شامل می‌شود.
- **ذخیره‌گاه‌های زیست کره:** مناطق حفاظت شده‌ای هستند که از طرف یونسکو تحت پوشش دفتر شورای هماهنگی بین‌المللی برنامه انسان و کره مسکون (MAB) قرار دارند و هدف اصلی تعیین این ذخیره‌گاه‌ها - ایجاد زمینه علمی مناسب در راستای هماهنگی بین کشورها و تبادل دانش علمی به منظور جلوگیری از کاهش روند رو به نابودی تنوع زیستی است.
- **روش توالی زمانی:** روشی که پژوهش‌گر پژوهش خود را بر اساس توالی زمانی از دوره پیش از تاریخ به دوره‌ی تاریخی و دوره اسلامی طبقه‌بندی و فصل‌بندی می‌نماید.
- **روش موضوعی:** روشی که پژوهش‌گر پژوهش خود را بر اساس موضوع، طبقه‌بندی و فصل‌بندی می‌نماید.

- روش‌های سنتی و بومی (دانش بومی): روش‌های سنتی و بومی و یا دانش بومی، ناظر بر مهارت‌ها، تجارب، ابزارها و آگاهی‌هایی است که به صورت تجربی در ارتباط با محیط طبیعی و اجتماعی به دست آمده و از طریق شفاهی و سینه به سینه به نسل‌های بعدی انتقال یافته است (مختارپور و عبدالله‌پور، ۱۳۸۸).
- سازمان میراث: سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری
- شناسنامه تخصصی: هر اثر شناسایی شده در طی بررسی بر اساس نوع آن تقسیم‌بندی می‌شود. برای هر نوع اثر، شناسنامه تخصصی تهیه می‌شود. شناسنامه تخصصی هر اثر در سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری فرم مخصوص دارد. انواع آثار و اطلاعاتی که باید در شناسنامه تخصصی آن‌ها ذکر شود عبارتند از:
  - شناسایی بنا: شامل اطلاعاتی از نام، نوع برپایی، نوع ساخت، مصالح ساخت، کارکرد بنا، عناصر تزئینی و جنس آن، وضعیت موجود بنا، مرمت و تعمیرات بنا در طول تاریخ، وضعیت نقشه‌های بنا، اطلاعات زیست بوم بنا شامل منابع تامین آب، پوشش گیاهی پیرامون بنا، بقایای باستان‌شناختی هم‌جوار بنا، گاه‌نگاری نسبی یا قطعی بنا (دوره‌ها: پیش از تاریخ، تاریخی، اسلامی) مبنای تاریخگذاری، و سایر اطلاعات مرتبط است.
  - شناسایی تپه و محوطه باستانی: شامل اطلاعاتی از نوع تپه، جزییات توپوگرافی، منابع آب، ویژگی منابع آب، زمین‌های اطراف، چشم‌انداز اطراف، پوشش گیاهی، پراکندگی آثار در سطح، آثار و بقایای معماری قابل مشاهده و توضیحات مرتبط دیگر است. همچنین فرم تخصصی نوع آثار به دست آمده از سطح بر اساس جنس آن‌ها (سفال، ابزار سنگی، فلز، شیشه، استخوان، اشیاء گلی، سکه و ...) به همراه تعداد آن‌ها و نیز گاه‌نگاری نسبی آثار را نیز شامل می‌شود.
  - شناسایی غار یا پناهگاه صخره‌ای: شامل اطلاعاتی از نوع غار، نام کوه یا عارضه‌ای که غار در آن قرار دارد، شکل تقریبی دهانه آن، ابعاد غار یا پناهگاه صخره‌ای، مساحت تقریبی کف آن، نوع کف، وضعیت نسبی روشنایی آن، ویژگی دامنه جلوی غار از لحاظ شیب، جنس دامنه، نوع پوشش و تراکم پوشش گیاهی آن، منابع آب، فاصله آن با نزدیکترین آبادی، منابع آب درون غار، بقایای باستان‌شناختی منقول و غیر منقول، روش گردآوری آثار بر اساس نوع تصادفی، نمونه برداری آماری یا گردآوری معمولی، وسعت پراکنش بقایای منقول و غیر منقول، تعداد مصنوعات سنگی، گاه‌نگاری نسبی غار و توضیحات مرتبط دیگر است.
  - شناسایی گورستان: شامل اطلاعاتی از نام، جایگاه گورستان در محیط طبیعی یا مصنوعی، بستر گورستان، مشخصات گورها از قبیل تعداد تقریبی آن‌ها در واحد سطح، تعداد کل گورها، جهت کلی گورها، نوع گور (صخره‌ای، گودالی، چینه‌ای، خشتی، دخمه‌ای، سردابه‌ای، استودن، خمره‌ای، تابوتی، تومولوس، ترکیبی) نشانه سطحی گورها (خرپشته‌ای، پوشش سنگی، کلان سنگی، دارای سنگ قبر، سنگ افراشته، هنر حجم و سایر) نوع معماری گور، بقایای باستان‌شناختی گور، مدارک نوشتاری، گاه‌نگاری نسبی، آثار هم‌جوار گور (تپه، امامزاده، غار، بنای باستانی و ...) آثار معاصر هم‌جوار گور شامل شهر، جاده، خط آهن و ... و فرهنگ شفاهی و عامه یا روایات پیرامون گور که از گفتگو با اهالی به دست می‌آید، است.

- شناسایی مجموعه باستانی و تاریخی - فرهنگی: اطلاعاتی از قبیل نام و موقعیت جغرافیایی آن، موقعیت اثر، نوع مجموعه (مذهبی، یادمانی، حکومتی، عام المنفعه، بین راهی، تلفیقی، سایر)، درون یا برون شهری بودن آن، مساحت کل، مساحت و گاه‌نگاری اجزای مجموعه، موقعیت طبیعی مجموعه شامل عوارض، منابع آب، پوشش گیاهی، آب و هوا و باده‌ها، موقعیت فرهنگی اثر شامل وضعیت آن نسبت به شهر یا روستا به همراه کروکی مجموعه، راه‌های دسترسی مجموعه، ساخت و سازهای جدید پیرامون مجموعه، آسیب‌شناسی مجموعه از نظر آسیب‌های انسانی و طبیعی و وضعیت ثبتی مجموعه را شامل می‌شود.
- شناسنامه عمومی: شناسنامه عمومی شامل اطلاعاتی است از وضعیت اثر، موقعیت، مشخصات جغرافیایی اثر در محیط UTM یا طول و عرض جغرافیایی آن از طریق ثبت در دستگاه مکان‌یاب GPS، نزدیک‌ترین آبادی و فاصله آن با اثر، شماره عکس و اسلاید و نقشه و اطلاعات مرتبط با آن‌ها، طول و عرض و مساحت اثر، ارتفاع آن از سطح زمین‌های اطراف، نوع اثر، وضعیت مالکیت آن، قدمت اثر، وضعیت ثبت، تعیین حریم، نوع نقشه تهیه شده از اثر، اقلیم، زیرساخت، آسیب‌شناسی طبیعی و غیر طبیعی اثر، اطلاعات شفاهی پیرامون اثر از اهالی است.
- فضاهای بی دفاع: فضاهای بی دفاع ناظر بر شرایط کالبدی و فیزیکی است که امکان دفاع فرد از خود را در برابر تهدیدات احتمالی و یا واقعی، سلب نماید و یا به حداقل برساند.
- قدسی یا عرفی بودن میراث فرهنگی: قدسی بودن در نقطه مقابل عرفی بودن قرار دارد. قدسی بودن دلالت بر جنبه تقدس و تبرک دادن به یک امر یا پدیده عادی است در حالیکه عرفی بودن بیانگر آن است که از یک پدیده و امر مقدس، تقدس‌زدایی شود.
- محدوده اثر زیست‌محیطی: شامل محدوده بلافصل و محدوده اکولوژیک می‌شود. محدوده بلافصل که منطبق با مرزهای پروژه است، محدوده‌ای است که فعالیت‌های پروژه در مراحل آماده‌سازی، ساخت و بهره‌برداری در آن صورت می‌گیرد و دقیقاً از همین فضا اثرات مختلف بر محیط طبیعی تحمیل می‌شود. اما محدوده اکولوژیک عبارت از سطحی از پراکنش، پخش و گستردگی اثرات پروژه است که خروجی‌ها و خسارات آن توسط واسطه‌هایی مانند هوا و آب انتقال یافته و موجب تغییرات در فرایندهای طبیعی شود. محدوده اکولوژیک بزرگ‌تر از محدوده بلافصل بوده و آن را در بر می‌گیرد.
- محیط زیست: سامانه‌ای از عوامل و عناصر فیزیکی، بیولوژیکی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی که حیات را در بر گرفته و از آن حمایت می‌کند.
- مراحل زمانی اثر زیست‌محیطی: اثرات اولیه و ثانویه را شامل می‌شود. اثرات اولیه یا مستقیم اثراتی است که در اثر فعالیت‌های اجرایی پروژه پدیدار می‌شود و معمولاً اولین اثراتی است که قابل تشخیص است و اثرات ثانویه اثراتی است که پیامد اثرات اولیه هستند.

- منابع دست اول: شامل گزارش شاهدان عینی رخداد‌های تاریخی است که توسط یک مشاهده‌گر واقعی یا کسی که در آن رخداد شرکت داشته است، گزارش می‌شود.
- منابع دست دوم و فرعی: به همه منابع، تحقیقات و آثاری اطلاق می‌شود که مدت‌ها پس از وقوع رخدادها و با استفاده از منابع دست اول نگاشته شده‌اند. به بیان دیگر پدیدآورندگان این آثار خود ناظر رخدادها نبوده و تحولات مورد مطالعه را از نزدیک تجربه نکرده‌اند. این نوع منابع به رغم تحلیل‌ها و رهیافت‌های تبیینی به موضوع و کاوش‌های علمی که در جای خود شایسته تقدیر بوده و پژوهش‌گر ناگزیر از رجوع به آن‌ها است ولی به هیچ وجه محقق را از مراجعه به منابع اصلی بی‌نیاز نمی‌سازد.
- منطقه حفاظت شده: منطقه حفاظت شده به محدوده‌ای از منابع طبیعی کشور اعم از جنگل و مرتع و دشت و آب و کوهستان اطلاق می‌شود که از لحاظ ضرورت حفظ و تکثیر نسل جانوران وحشی یا حفظ و یا احیای رستنی‌ها و وضع طبیعی آن دارای اهمیت خاصی بوده و تحت حفاظت قرار می‌گیرد.
- منظر فرهنگی، منطقه جغرافیایی را شامل می‌شود که جلوه‌های فرهنگی و طبیعی با رویدادهای تاریخی، فعالیت‌ها و افراد یا گروه‌های انسانی در هم آمیخته است.
- کمیته میراث جهانی یونسکو، منظر فرهنگی را به عنوان تمایز جغرافیایی سرزمین‌ها یا ویژگی منحصر به فرد آن چنین تعریف کرده است: نمایشی مرکب از آثار طبیعی و انسانی.
- این مفهوم در عرصه میراث بین‌المللی شرح و بسط یافته و به عنوان بخشی از تلاش‌های صلح‌جویانه جهانی در آمده است.
- منظر فرهنگی: سرزمین یا ناحیه‌ای است که تعامل انسان و طبیعت را به نمایش بگذارد. این مناظر، نشان دهنده تکامل اجتماع بشری و سکونت‌گاه‌های آن‌ها در طول زمان هستند.
- میراث جهانی یونسکو: نام عهدنامه‌ای بین‌المللی است که در تاریخ ۱۶ نوامبر ۱۹۷۲ میلادی به تصویب کنفرانس عمومی یونسکو رسید. موضوع آن حفظ آثار تاریخی، طبیعی و فرهنگی بشر است که اهمیت جهانی دارند و متعلق به تمام انسان‌های زمین، فارغ از نژاد، مذهب و ملیت خاص، محسوب می‌شوند.
- میراث طبیعی: منظور از میراث طبیعی محدوده‌های جغرافیایی طبیعی و مناطق خاصی از کشور است که به علت کیفیت ویژه فیزیکی و زیست‌شناسی یا مناظر و چشم‌اندازهای طبیعی زیبا و کم‌نظیر و یا محوطه‌های طبیعی - تاریخی و نیز پدیده‌ها و نمونه‌های ارزشمند گیاهی و جانوری و زیستگاه‌های آن‌ها تعیین و تحت حفاظت و بهره‌برداری پایدار قرار می‌گیرد.
- میراث طبیعی جهانی: بر اساس ماده‌ی ۲ کنوانسیون میراث جهانی آن‌چه میراث طبیعی جهانی، تلقی می‌گردد، مشتمل است بر: آثار طبیعی متشکل از ترکیبات فیزیکی و زیست‌شناسی یا مجموعه‌ای از این نوع ترکیبات که از نظر زیبایی‌شناسی یا علمی حائز ارزش جهانی استثنایی هستند؛ ترکیبات زمین‌شناسی و جغرافیایی طبیعی و مناطق کاملاً مشخص که زیستگاه حیوانات و منطقه رشد گیاهانی است که در معرض

انقراض بوده و از نظر علمی حفاظت از آن‌ها، واجد ارزش جهانی استثنایی هستند و محوطه‌های طبیعی یا مناطقی که حدود آن‌ها به دقت مشخص شده است و به لحاظ علمی، ضرورت حفاظت و یا زیبایی طبیعی آن‌ها دارای ارزش جهانی استثنایی هستند.

– **نقش برجسته:** شامل اطلاعاتی از قبیل نام، موقعیت مکانی، مشخصات، ابعاد، محل نقش برجسته، فن‌آوری ایجاد نقش، جهت اثر، مضمون اثر، آسیب‌شناسی اثر شامل وضعیت فعلی و آسیب‌نگاری آن، بقایای باستان‌شناختی هم‌جوار، گاه‌نگاری اولیه اثر شامل دوره تاریخی آن و مرجع تاریخ‌گذاری آن و توضیحات ضروری است.

– **نقوش صخره‌ای:** ثبت و مستندسازی نقوش صخره‌ای از طریق داشتن اطلاعاتی است که در فرم مخصوص آن آمده است. این اطلاعات عبارت است از؛ نام و موقعیت اثر، مشخصات، نوع زمینه، نوع اثر، مساحت تقریبی اثر، مساحت تقریبی بخش منقوش، عوارض توپوگرافی غالب، جهت نمای اثر، شیب سطح منقوش، وضعیت سطح و نوع سنگ اثر، بقایای باستان‌شناختی هم‌جوار اثر، توصیف کلی نقوش شامل نوع نقوش، روش ایجاد نقش، خصوصیت نقاشی اثر و شرح رنگ‌های آن، گونه‌شناسی نقوش شامل نقوش انسانی، گیاهی، هندسی و ...، وضعیت آسیب‌شناختی اثر از نظر انسانی و طبیعی، گاه‌نگاری پیشنهادی اثر و روش‌های گاه‌نگاری نسبی آن و سایر توضیحات مرتبط است.

– **هویت اجتماعی:** هویت اجتماعی تعریفی است که فرد از خود در رابطه با دیگران می‌کند و بر اساس عضویت در رده‌ها و گروه‌های گوناگون اجتماعی شکل می‌گیرد (جنکینز، ۱۳۸۱).

منابع و مراجع

- ۱- احمدی، حسن، ۱۳۷۵، شناخت، ارزیابی و تعیین قابلیت بیابان‌های ایران، مجله بیابان، جلد ۱، شماره ۲-۳-۴.
- ۲- احمدی، حسن، ۱۳۷۷، ژئومرفولوژی کاربردی، جلد ۲، بیابان- فرسایش بادی، انتشارات دانشگاه تهران.
- ۳- احمدی، حسن، فیض نیا، سادات، ۱۳۷۸، سازندهای دوره کوتاه‌تر (مبانی نظری و کاربردی آن در منابع طبیعی)، انتشارات دانشگاه تهران.
- ۴- اساسنامه موسسه فرهنگی ایکوموس ایران، در مجله اثر، شماره ۳۳-۳۴، بهار و تابستان ۱۳۸۱.
- ۵- اساسنامه موسسه فرهنگی ایکوموس ایران، در مجله اثر، شماره ۳۳-۳۴، بهار و تابستان ۱۳۸۱.
- ۶- اساسنامه موسسه فرهنگی ایکوموس ایران، در مجله اثر، شماره ۳۳-۳۴، بهار و تابستان ۱۳۸۱.
- ۷- استانی پرایس، نیکلاس (۱۳۸۰)، حفاظت و مرمت در کاوش‌های باستان‌شناسی، ترجمه میر محسن موسوی (تهران، انتشارات دانشگاه هنر).
- ۸- افروغ، عماد (۱۳۷۸)، «خرده‌فرهنگ‌ها، مشارکت و وفاق اجتماعی»، مجموعه مقالات وفاق اجتماعی و فرهنگ عمومی، تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- ۹- آگراول، ا.پی (۱۳۶۳)، مراقبت و نگهداری اشیاء موزه ای، ترجمه زهرا راحت، (انتشارات گروه آموزش و انتشارات اداره کل موزه‌ها).
- ۱۰- ببران، صدیقه، جایگاه قانونی حقایق‌های زیست محیطی، فصلنامه راهبرد، شماره ۴۹، زمستان ۱۳۸۷.
- ۱۱- بدری، سید علی. یاری، ارسطو. انتخاب مناطق نمونه گردشگری با استفاده از روش AHP. فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۹۵، ۱۳۸۸.
- ۱۲- بی نام (۱۳۶۷)، اندیشه‌ای در عمل، پیمان میراث جهانی و چگونگی کار آن، در مجله پیام یونسکو، سال بیستم، شماره ۲۱۹، اوت ۱۹۸۸.
- ۱۳- پارسا، محمد (۱۳۸۳)، زمینه روان‌شناسی نوین، چاپ بیستم، تهران: انتشارات بعثت.
- ۱۴- پیران، میشل (۱۳۶۷)، «مفهوم میراث جهانی» در مجله پیام یونسکو، سال بیستم، شماره ۲۱۹، اوت ۱۹۸۸.
- ۱۵- پلندرلیت، هارولد.ج. (۱۳۷۶)، حفاظت و نگهداری و مرمت آثار هنری و تاریخی، درمان، مرمت و بازسازی، (تهران، انتشارات دانشگاه هنر).
- ۱۶- تعیین حریم و ضوابط حفاظتی آثار تاریخی در مجله اثر، شماره ۳۳-۳۴، بهار و تابستان ۱۳۸۱.
- ۱۷- جاماب، شرکت مهندسین مشاور، نقشه‌های ۱:۲۵۰۰۰۰ خاک، عمق آب زیرزمینی و هدایت الکتریکی.
- ۱۸- جانسون، ای ورنر و هورگان، وجوان سی (۱۳۷۰)، نگهداری مجموعه ی موزه در انبار، ترجمه مهرداد وحدتی دانشمند، (تهران، موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی).
- ۱۹- جنکینز، ریچارد (۱۳۸۱)، هویت اجتماعی، ترجمه تورج یاراحمدی، تهران: نشر شیرازه.

- ۲۰- حیراتی، شناسایی نقش ساختارهای طبیعی در شکل‌گیری منظر فرهنگی سکونت‌گاه‌های باستانی تپه سلیمان با استفاده از فناوری نوین دور سنجی، محیط‌شناسی، سال سی و ششم، شماره ۵۴، تابستان ۱۳۸۹.
- ۲۱- خلیلی، علی، ۱۳۸۲، اقلیم مناطق خشک، جزوه درسی کارشناسی ارشد، دانشکده منابع طبیعی، دانشگاه تهران.
- ۲۲- دفتر فنی معاونت حفظ واحیاء، گروه پژوهش (۱۳۷۹)، ویژگی‌های تعیین حریم آثار تاریخی در ایران، مجموعه پژوهش‌های بنیادی، دفتر فنی، دفتر سوم، زمستان ۱۳۷۹.
- ۲۳- ری درر، ژوزف (۱۳۷۶)، روش‌های جدید مرمت و نگهداری اموال فرهنگی، مترجم ابوالفضل سمنانی و حمید فرهمند بروجنی، (تهران، انتشارات دانشگاه هنر).
- ۲۴- زحمتکش لاشیدانی، م. (۱۳۸۱)، حفاظت از میراث فرهنگی در حقوق ایران و حقوق بین‌الملل. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه تهران.
- ۲۵- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، معاونت امور فنی (۱۳۸۰)، دستورالعمل ارزیابی زیست‌محیطی طرح‌های مهندسی رودخانه، نشریه شماره ۲۲۷.
- ۲۶- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، معاونت امور فنی (۱۳۸۵)، دستورالعمل ارزیابی اثرات زیست‌محیطی طرح‌های آب و فاضلاب در مرحله اجمالی، نشریه شماره ۳۲۳.
- ۲۷- شه‌میر زادی، ملک (۱۳۶۸)، پیشنهادی برای ترتیب آرشیوی از آثار غیرمنقول فرهنگی، در مجله باستان‌شناسی و تاریخ، سال سوم، شماره دوم، بهار و تابستان.
- ۲۸- صمدی رندی، یوسف (۱۳۷۶)، مجموعه قوانین، مقررات، آیین‌نامه‌ها بخشنامه‌ها و معاهدات میراث فرهنگی کشور (تهران، دفتر امور حقوقی و بین‌المللی، سازمان میراث فرهنگی کشور، چاپ اول ۱۳۶۸، چاپ دوم ۱۳۷۲ و چاپ سوم ۱۳۷۶).
- ۲۹- صمدی، یونس (۱۳۸۱)، شورای بین‌المللی ابنیه و محوطه‌های فرهنگی و تاریخی ایکوموس در مجله اثر، شماره ۳۳-۳۴، بهار و تابستان.
- ۳۰- صمدی، یونس (۱۳۸۲)، میراث فرهنگی در حقوق داخلی و بین‌المللی، (تهران، انتشارات پژوهشگاه سازمان میراث فرهنگی کشور).
- ۳۱- طایفه قهرمانی، نسرین (۱۳۸۸)، باستان‌شناسی میدانی، (تهران، انتشارات پاسارگاد).
- ۳۲- علیزاده، عباس (۱۳۷۴)، روش کاوش در باستان‌شناسی؛ لایه‌نگاری، در مجله باستان‌شناسی و تاریخ، سال دهم، شماره اول، پاییز و زمستان.
- ۳۳- علیزاده، عباس (۱۳۸۰)، تئوری و عمل در باستان‌شناسی، (با فصل‌هایی در زیست‌شناسی تحولی و معرفت‌شناسی) (تهران، انتشارات سازمان میراث فرهنگی کشور - پژوهشگاه باستان‌شناسی).
- ۳۴- فاضلی‌نثلی، حسن و عابدی، نادره (۱۳۸۸)، تاملی بر مفهوم مدرک باستان‌شناختی، در مجله مطالعات باستان‌شناسی دانشکده ادبیات و علوم انسانی، شماره نخست، سال اول، بهار و تابستان.

- ۳۵- فاضلی، محمد (۱۳۸۹)، ارزیابی تاثیرات اجتماعی، چاپ اول، تهران: انتشارات جامعه‌شناسان.
- ۳۶- کمیته بررسی و تدوین دستورالعمل باستان‌شناسی پژوهشکده باستان‌شناسی (۱۳۸۳)، آیین نامه و دستورالعمل‌های بررسی‌های باستان‌شناختی، جلد اول، بررسی و شناسایی آثار باستانی و تاریخی - فرهنگی، (تهران، انتشارات پژوهشگاه سازمان میراث فرهنگی کشور، ۱۳۸۳).
- ۳۷- مجید زاده، یوسف (۱۳۷۲)، روش کاوش در باستان‌شناسی (قسمت اول)، در مجله باستان‌شناسی و تاریخ، سال هفتم، شماره اول و دوم، شماره پیاپی ۱۳ و ۱۴؛ ۱۳۷۲.
- ۳۸- مجید زاده، یوسف (۱۳۷۲)، روش کاوش در باستان‌شناسی (قسمت دوم)، در مجله باستان‌شناسی و تاریخ، سال هشتم، شماره اول، پاییز و زمستان.
- ۳۹- مجید زاده، یوسف (۱۳۷۳)، روش کاوش در باستان‌شناسی (قسمت سوم)، در مجله باستان‌شناسی و تاریخ، سال هشتم، شماره دوم، بهار و تابستان.
- ۴۰- مختار، جمال (۱۳۶۷)، یونسکو و میراث مصریان باستان، در مجله پیام یونسکو، سال بیستم، شماره ۲۲۰، سپتامبر ۱۹۸۸.
- ۴۱- مختارپور، رجبعلی و جمال عبدالله‌پور (۱۳۸۸)، دانش بومی در معماری سنتی کیش، چاپ اول، کیش: انتشارات سازمان منطقه آزاد کیش.
- ۴۲- مخدوم، مجید (۱۳۸۰)، شالوده آمایش سرزمین انتشارات دانشگاه تهران، چاپ چهارم، پاییز.
- ۴۳- مخدوم، مجید، درویش صفت، علی اصغر، جعفرزاده، هورفر، مخدوم، عبدالرضا (۱۳۸۰)، ارزیابی و برنامه‌ریزی محیط زیست با سامانه اطلاعات جغرافیایی، انتشارات دانشگاه تهران.
- ۴۴- مروان، حجت اله (۱۳۸۶)، ارزیابی اثرات زیست‌محیطی شبکه آبیاری و زهکشی دشت، تبریز، دهمین همایش ملی بهداشت محیط. همدان آبان.
- ۴۵- موسوی کوهپیر، سید مهدی و همکاران (۱۳۹۰)، تحلیل نقش عوامل طبیعی در توزیع فضایی محوطه‌های باستانی استان مازندران، پژوهش‌های جغرافیای طبیعی به شماره ۷۵، بهار.
- ۴۶- میلر، جورج تایلر (۱۳۸۹)، زیستن در محیط زیست، انتشارات دانشگاه تهران، مترجم: مخدوم، مجید.
- ۴۷- نفیسی، نوشین دخت (۱۳۸۲)، موزه داری، تهران، انتشارات سمت و سازمان میراث فرهنگی کشور.
- ۴۸- نگاهی به پروتکل ۱۹۹ راجع به حفاظت از میراث فرهنگی، در مجله اثر، شماره ۳۴-۳۳، بهار و تابستان ۱۳۸۱.
- ۴۹- وزارت نیرو (۱۳۸۴)، شرکت سهامی مدیریت منابع آب ایران، دستورالعمل ارزیابی اثرات طرح‌های سدسازی بر محیط زیست، نشریه شماره ۲۵۰- الف، خرداد.
- ۵۰- وزارت نیرو، اطلس منابع آب ایران.
- ۵۱- هاشمی، س.ا.، ۱۳۸۹، اهمیت حفظ میراث فرهنگی، مجله اینترنتی حقوقی- فرهنگی و ادبی.